ٻولي منهنجي ماءُ

پوپٽي هيراننداڻي

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

ڪتاب جو نالو:- **ٻولي مهنجي ماءُ**

ليکڪا:- پوپٽي هيراننداڻي

قيمت:- ڇهه رپيا

پهريون ڇاپو:- جنوري ١٩٧٧

ڇپائيندڙ:- پروفيسر پوپٽي هيراننداڻي
٥١، سنگيتا، ٽيليفون ايڪسچينج پٺيان
ڪولابا، بمبئي - ٤٠٠٠٠٥

ڇپيندڙ:- ليڇمڻ ساٽي
سنڌو آرٽ (فون ٣٩٢٢٢٣)
روسي مهتا انڊسٽريل بلڊنگ
جڙاج ڀائي لين، بمبئي-٤٠٠٠٠٨

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

مهاڳ

اَڄڪلهہ افسانوي ادب جو جيڪو سو گھڻو شوق آهي ۽ ۽ گنڀير مضمون - نويسيءَ جو رواج گھٽ. قصي - ڪهاڻيءَ تي ته سيڪو همت هلائي ٿو وڃي. سنجيدگي لکڻيءَ تي اَرواح گھٽ پيو وڃي. مضمون وڏي اوک ڊوک جو نتيجو آهي. اِهو مضمون ئي آهي جنهن ۾ ليکڪ ويچار جي بلند پائي تي پهچي ٿو سگهي ۽ ڪنهن به وشيہ سان مڪمل طور نيائي هر پهلوءَ کان سمپورڻ ويچار جي پيشڪش ڪري سگهي ٿو.

هر ادب جي ڪلاسيڪل دؤر ۾ مضمون بلند پائي تي رسيو آهي. ماڊرن يگ جي شروعات ۾ پڻ مضمون - نويسي نهايت مقبول شاخ هئي ۽ هر ٻوليءَ جي ساهت اندر مضمون نگار وڏي پائي جا اديب ليکيا وڃن ٿا. در اصل هر ٻوليءَ جي ساهت جي بنياد ۾ مضمون هڪ مضبوط سر ليکيو وڃي ٿو ۽ ساهت جي پختائي ۽ برجستائي جو هڪ ثبوت آهي. يورپي ٻولين جي پرسڌ مضمون نگارن جا نالا اڄ به ادبي پارکن جي ذهن تي ڇانيل آهن ۽ دنيا جي اتهاس ۾ چوٽيءَ واري جڳهہ والارين ٿا. خود سنڌي ساهت جي اَندر اُڻويهين صديءَ جي پڇاڙيءَ ۽ ويهين صديءَ جي شروعات ۾ ٻرڪ مضمون - نگار ساهتڪ اُفق تي ڇانيل نظر اَچن ٿا، جن سنڌي ساهت جي ترقيءَ ۾ ۽ سنڌي ڀاشا جي برجستائي ۾ بافخر ڀاڱو ادا ڪيو آهي. قليچ جو عالماڻو نثر، ڀيرومل جي کوجنا شڪتي، جيٺمل جو فيلسوفاڻو نيمڻ، لعلچند جي جذبي جي نازڪتا اَڄ به سنڌي ساهت جي ناياب حاصلات آهن ۽ دل توڙي دماغ کي تراوت ڏين ٿا.

اِهو عام اعتبار آهي ته مضمون ۾ ڪوتا واري لئه ۽ سنگيت ڪونهي، قصي ۽ ڪهاڻي واري جيئن ڏڙ ڪرڻ ڪانهي، ناٽڪ واري زندگيءَ جي ڪشمڪش ۽ جذبن جو ڀڙڪاءُ ڪونهي. مان ته چوانثو ته مضمون ۾ اِهو سڀ ڪجهه ته آهي ئي پر اُن کان به وڌيڪ ذهني پختائي ۽ خيال جي بلندي، جهڙا اهم ذاتي عناصر آهن، جيڪي لکڻيءَ کي ڪافي وزندار بڻائين ٿا ۽ ڪن حالتن ۾ ويچارن جا وهڪرا ئي بدلائي ڇڏين ٿا.

مضمون ۾ به روچڪتا، رنگيني، خيال جو پرواهه ۽ جذبن جي نفيسائي ڀري سگهجن ٿا. مضمون هر ويرو خشڪ لکاوٽ جو نالو به نه آهي. ڪماري پوپٽي هيرانند اڻي، جنهن سنڌي ادب ۾ مضمون نويسيءَ جي صف ۾ نئين ٿهيءَ ۾ برک جڳهه حاصل ڪئي آهي، تنهن سنڌيءَ ۾ مضمون کي هڪ انوکي خوبصورتي بخشي آهي. سندس مضمون پنهنجي ڪلاس جا مضمون آهن، جن ۾ گوناگوني سان گڏ ايڪتري ته جذبات جي وهڪ، ٻوليءَ جو سنگيت ۽ خيالن جي اُڏام آهي جو بعضي سندس مضمون ڪوتا جو روپ بخشيندا آهن ۽ پڙهندڙن کي وهڪري ۾ گهلي وٺي ويندا آهن. اهڙن مضمونن جا سندس ڪيترا ڳٽڪا اڳ ۾ ڇپيل آهن، جن مان پڙهندڙ آنند وٺي چڪا آهن ۽ پارکو ساراهي چڪا آهن.

هيءَ تازو پوپٽيءَ جي مضمونن جو گڏيو سنڌي ساهت کي هڪ نئين قسم جو تحفو آهي. مضمون انيڪ قسمن جا ٿين ٿا، هت انهن جي فهرست ڏاهڻ يا اُنهن جون وصفون ٻڌائڻ جي مراد نه آهي. پر مضمون جو هڪ اِهو به قسم آهي، جنهن ۾ ٻوليءَ ۽ ساهت جي اوک ڊوک ٿئي، ساهت جو جائزو ورتو وڃي، ٻولي ۽ ساهت کي اتهاسڪ پس-منظر ۾ پرکيو وڃي ۽ انهن جي خوبين کي نکاري ڪن بنيادي قدرن کي ڇنڊ ...

وڃي. اهڙا مضمون وڏي محنت ۽ کوج جو نتيجو آهن ۽ لکندڙ جي پنهنجي ڀاشا ۽ ساهت ڏانهن انتها محبت ۽ خلوص جو نتيجو آهن. هن گٽڪي ۾ اهڙن ئي مضمونن جو غلبو آهي.

مان نه سنڀران ڪنهن ٻئي مضمون نگار هن کان اڳ ۾ سنڌي ڀاشا، ساهت، اتهاس يا ٻرک ساهتڪارن تي ايڏي وسيع پيماني تي هڪ ئي وقت الڳ پهلوئن کان ايترو ڪجهه هڪٺي هنڌ ڏنو هجي. هنن مضمونن مان پوٿيءَ جو مٿين وشين تي لڳاتار ۽ اٽڪ محنت جو چٽو درشن ملي ٿو. هن مٿين وشين تي گهڻي ڀاڱي روايتي رستا ڇڏي نوان پيچرا ٺاهيا آهن ۽ اڃا به وڌيڪ کوجنا ڪارڻ لاءِ ڪيترائي گس گهڙيا آهن، جن تي ايندڙ وقت ۾ عالم اڳيرو هلي سگهن ٿا.

خاص طور جڏهين ڪ سنڌي ٻولي، ادب، اتهاس ۽ خود سنڌي جيوت ڏانهن هڪ اُڻاٽائي يا الغرضائي جو رخ وڌندڙ آهي ۽ ٻاهرين ڏٻاون هيٺ اُمنگن جون خوبيون يا خصوصتون نظر انداز ٿي رهيون آهن يا ڪٿي ڪٿي ضربجي رهيون آهن تڏهين ڪا سگهڙ هلڪي ۽ عام پسند ساهت کي ٻاسيرو ڪري، مٿين وشين تي ويهي نئون نچوئي ۽ اسانجي شاهوڪار ورثي جي بنيادي قدرن کي تراشي اسان اڳيان رکي، سو ڪنهن اٿاه ساڌنا ۽ وڏي وشواس جو نتيجو آهي. مضمونن مان ظاهر آهي ته پوٿيءَ ڪيترن ڏيهي توڙي پرڏيهي عالمن جي پستڪن کي اٿلايو آهي، انهن کي ولوڙيو آهي ۽ پنهنجي سوجهي ۽ شناس سان اسان کي اهو ڪجهه ڏنو آهي، جنهن تي فخر ونئي سگهجي ٿو. نئدي ٿيءَ لاءِ هيءُ مضمون منجهان پنهنجي وڌي لاءِ چاه پيدا ڪندا پر ٻيءَ طرح کوجنا ڪيتر ۾ وڏو اضافو ڪندا.

منهنجي لاءِ هرهڪ مضمون جي الڳ ڪٿ ڪرڻ جڳهه جي محدودگي ڪارڻ ممڪن نه آهي پر سنڌي ٻولي ۽ ساهت

جي الڳ پهلوئن وارا مضمون نہ صرف سنڌي ڀاشا جي ڀراچيڻتا تي بلڪ ان جي وصعت تي ڪيترين اهڙين ڳالهين کي اُجاگر ٿا ڪن، جيڪي نيون ۽ تازگي بخش آهن. ڀاشا جي ڀراچيڻتا ئي سڀ ڪجهہ نہ آهي. ان جي وشالتا، ٻين ٻولين مان لفظن ڪئي جهٽڻ ۽ انهن کي پنهنجو ڪرڻ جي شڪتي، ڀاشا جو ميناج، رنگين - مجازي، ڦهلاءُ، اظهار جي قوت ۽ ٻيون ڀاشائي خوبيون بہ گهرجن، جيڪي سنڌيءَ ۾ آهن جنهن ڪري سنڌي مضمون ٻئي ڪنهن بہ شاهوڪار ٻوليءَ سان مقابلي ۾ بيهي سگهي ٿو. رڳو اسان کي پورو علم هجي ۽ آسان ۾ اهڙو وشواس هجي.

هن ڳٽڪي ۾ خاص مضمون آهي "سنڌوُ"، جيڪو دهرائڻ جوڳو آهي. اهڙي خوبصورت چيز پڙهڻ جو موقعو ڪڏهين ڪڏهين ملندو آهي. اَڄا بہ ڇوان ڏکيو ملندو آهي. ڪي اهڙيون بہ چيزون هونديون آهن جيڪي وقت ۽ مڪان جي حد بنديءَ کان ٻاهر نڪري، دائميت پائينديون آهن ۽ هر سمي انهن جي پڙهڻ مان هڳاءُ ملندو آهي. سنڌو نديءَ تي پل ڪيترن ئي سنڌي اديبن لکيو هجي پر پوپٽيءَ "سنڌوءَ" - پنهنجي ساهيڙيءَ کي پنهنجي هردي ۾ پڪڙي ورتو آهي ۽ ان جي هر ڏڙڪڻ جي عڪاسي ڪئي آهي ۽ هر ناز جو چٽر چٽيو آهي. سنڌوءَ تي هيءُ مضمون سنڌي ساهت جو هڪ بي - بها ورق ٿيندو.

هيءُ مضمون هن ڳٽڪي ۾ نہ صرف بلند معيار ڪري سونهين ٿو پر جنهن جهڳٽي ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ڀهڳٽائي هجي، سنڌي ساهت جي شاندار اتهاس جو چٽر هجي، سنڌي ساهت جي ستارن جي مهڪ هجي، اُتي سنڌن ماءُ سنڌوءَ جي وشالتا ۽ موه - ممتا نہ هجي تہ ڪجهہ اڌورو ئي رهجي وڃي.

مون کي پڪ آهي ته سڄاڻ پاٺڪ ڪي جڏهين پوپٽيءَ جو هيءُ مجموعو ملندو ته سندس سامهون پوپٽيءَ جي ساهتڪار جو هڪ نئون روپ ٿي سندس اڳيان اُڀري ايندو. ڏسجي ته پارکو ڪهڙو نه قدر ڪن ۽ ڪهڙيون نه فتوائون صادر ڪن.

ڪيرت ٻاٻاڻي

بمبئي ٢ جنوري ١٩٧٧

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

فهرست

وشيه		صفحو
۱-	سنڌي - هڪ وسيع ٻولي	۹-۲۲
۲-	سنڌو	۲۳-۳۳
۳-	اسانجي اوائلي ادب جو دور	۳۴-۴۳
۴-	سنڌ جي اتهاس جي هڪ جهلڪ	۴۴-۴۹
۵-	سنڌي ساهت ۾ سنڌي زندگي	۵۰-۶۳
۶-	سنڌي ادب ۾ زال	۶۴-۷۲
۷-	شاهاڻو شاه	۷۳-۷۷
۸-	شاه جا سوُرما	۷۸-۸۵
۹-	سُر سورٺ	۸۶-۹۳
۱۰-	لوُري	۹۴-۱۰۳
۱۱-	لعلچند امرڏنومل	۱۰۴-۱۰۹
۱۲-	عزيز	۱۱۰-۱۲۹

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

سنڌي — هڪ وسيع ٻولي

سنڌي هڪ نهايت ئي وسيع ٻولي آهي. انجو مکيه ڪارڻ هيءُ آهي ته سپت سنڌوءَ جي ايراضيءَ واري پراچين ڀاشا هوندي ٻه هر هڪ نئين ڌارا کي گرهڻ ڪرڻ واري، هيءَ نئين ٻولي پڻ آهي.

سنڌي، فقط سنڌ مان آيل ويهن ٻاويهن لکن سنڌين جي ٻولي نه آهي. سنڌ ۾ رهندڙ اٽڪل ست لک سنڌين ۽ ٻاڙميڙ ۽ ڪڇ جي سرحدن تي رهندڙ ڇهن لکن سنڌين سان گڏوگڏ پرديس ۾ واپار ڪاڻ رهيل هزارن سنڌين جي به هيءَ ماتر ڀاشا آهي. ڪئناڊا، يونائيٽيڊ اسٽيٽس، افريڪا، هانگ ڪانگ، سينگاپور، جپان، بيروت، دبوئي، ڪئنري آئلنڊس وغيره ملڪن جي انيڪ گهرن ۾ به هيءَ ڀاشا گونجي ٿي. سينگاپور، لاسپاماس جهڙن ملڪن ۾ اڄ به خاص ڪلاسن دوارا سنڌي ٻار هيءَ ٻولي سکن ٿا. هانگ ڪانگ سينگاپور جون چيني آمائون ۽ ڪئنري آئلنڊس جون اسپئنش آيائون به سنڌي ماتائن کان سنڌي ڳالهائڻ سکي ويئون آهن. سينگاپور مارڪيٽ جي چيني ڀاڄين وارن کي به ڀاڄين جا سنڌي نالا پڪارڻ ايندا آهن.

سنڌي ٻولي صرف اڄ واري ننڍڙي سنڌ جي ٻولي ناهي بلڪ جنهن وقت سنڌ جون سرحدون بلوچستان، افغانستان، راجستان، پنجاب، گجرات ۽ ڪاٺياوار جي ڪن حصن ۽ سڄي ڪڇ تائين پکڙيل هيون اُن اڳيئن وشال سنڌ جي هيءَ اڄ به ڀاشا آهي. اڄ به بلوچستان جي لس ٻيلي ۾، ايراني نار جي ڪن شهرن جهڙوڪ مڪران جي جگدال، گيادر، آرمڙا ۽ پسنيءَ ۾، گجرات جي ڪاٺياواڙ ۽ راجستان جي مارواڙ حصن ۾ توڙي ٻهاولپور جي ميمڻن جي مک تي هيءَ ٻولي آهي. جگدال لاءِ ته

ائين چيو وڃي ٿو ته سنڌ ۾ 'ميد' ذات جي ماڻهن جو وسايل آهي ۽ **جدا ڳالهه** لفظ مان ئي مٿس ڇگدال نالو پيل آهي. مسڪت ۽ اُبوُڌهيءَ جي ڪن بستين ۾ به سنڌي ڳالهائي ويندي آهي.

جڏهين سنڌ، پنجاب ۽ گجرات مٿان هڪ ئي حڪومت هلندڙ هئي تڏهين ان سڄي ايراضيءَ جي ٻوليءَ کي شؤرسيني پراڪرت سڏيو ويندو هو. بعد ۾ جڏهين گجرات الڳ ٿيو، تڏهين اُتي ان ساڳيءَ ڀاشا کي سؤراشٽري پراڪرت سڏيو ويو. اَڃا به اَڳتي هلي اُن وقت جي سنڌ-پنجاب جي ٻوليءَ تي وراچڊ اَپڀرنش نالو پيو.

هنديءَ ۾ چوڻي آهي:-

چار ڪوس پر پاڻي بدلي، آٺ ڪوس پر باڻي،
بيس ڪوس پر پڳڙي بدلي، تيس ڪوس پر ڇاتي.

سنڌيءَ ۾ چوڻ ٿا "ٻارنهين ڪوهين ٻولي ٻي." ان نقطه نظر کان سنڌيءَ جون ڪئين اُپڀاشائون آهن. سنڌيءَ جي ٽن ڪلاسيڪي ڪوين ٽن الڳ الڳ اُپڀاشائن ۾ پنهنجي ڪوتا رچي آهي. شاهه عبداللطيف ڏکڻ واري حصي جي لاڙي اُپڀاشا ڪم آندي آهي، سچل هوندي سريلي ۾ هير رانجها جي بيتن لاءِ سرائڪي ڪم آندي آهي ۽ ساميءَ شڪارپوري ٻوليءَ جو اُپيوگ ڪيو آهي. سرائڪي، پنجابي ۽ لهندا ٻولين سان ملي ٿي. سنڌ ين ۾ پاڳناڙي ذات جا ماڻهو هيءَ ٻولي ڪم آڻين ٿا. بمبئي جي شواجي پارڪ واري حصي ۾ ٽاڪنداس ڪناريا ڪالونيءَ ۾ هيءَ ٻولي ٻڌڻ لاءِ ملندي. ان طرح سنڌيءَ جو نئين لهجو چيمبور جي نئين ڪالونيءَ ۾ ٻڌڻ لاءِ ملندو.

ساميءَ واري شڪارپوري سنسڪرت جي گهڻو ويجهو آهي. شڪارپوري جملي جي پڇاڙيءَ واري ئي ... اي ... اي سنسڪرت

جــي سر ۾ چيل سواها ... آ ... آ سان ملي ٿي . هن ٻوليءَ ۾
صفت سنسڪرت جيئان پنهنجي اسم سان ڦرندو آهي :-
مثلاً : ڪارو گهر، ڪارا گهر.
ڪڇيءَ ۾ 'ڇا' جي بدران 'ڪهڙو' چون . اُهي ٻئي لفظ
ٻيا اُچار تمام سوڙها ڪري ويندا آهن .
شاهه عبداللطيف گهڻو ڪري لاڙي ڪم آندي آهي، پر هن
سنڌيءَ جي ٻين اُپڀاشائن جو ٻه چڱو ٿي لاڀ ورتو آهي . ان
ڪري هن جو رسالو سنڌيءَ جي چڱي هڪ ڊڪشنري آهي .
سر سورٺ ۾ راجا لاءِ هـن :- **سلطان، ملوڪ، راجيا، جام،**
سورٺ ور، گرنار جو گهوٽ، سنهارو، پانڊپ، ملڪ ڌڻي،
ٻالاڀئين وغيره لفظ ڪم آندا آهن .
ڀيچل لاءِ :-
چارڻ، پان، منگڻو، منگڻهار، ربابي، ڀينار، قوال، سائل،
راڳائي، ڀيڄلئو، سوالي، ٻارس، ڀاٽ، ٻارٽ، ٺنبير،
جاچڪ، عطائي، ميراثي وغيره لفظ ڪم آندا اٿس.
سر رامڪليءَ ۾ فقير لاءِ :-
ٻيڪاري، ويراڳي، لاهوتي، سامي، سامينڙو، ڪاپڙي، ڪلپتي،
سنياسي، ڪن ڪٽ، ڪن ڦٽ، ڪاپٽ، ڪنو ٽيا، ڪن چير،
انگو ٽيا، پوربيا، گودڙيا، ڪاهوڙي، ڏوتيا، ريگڙيا، آسائو، مهيسي،
اول، سهاڳي، صابري، رند، هرڪيس، جنگي، اوڌوت وغيره .
سر مومل راڻي ۽ سر سسئيءَ ۾ اُٺ لاءِ :-
اُٺ، ڏاگهو، چانگو، مهري، توڏو، ميو، لاڏو، ڪرهو
وغيره.
قيد ۽ ڪڙين لاءِ سر عمر ماروئيءَ ۾ :-
ڪوٽ، ڪاٺ، ٻيڪڙا، گهٽ، ٻيڙيون، زنجيرون، هٿڪڙيون،
ڪراين ڪانا، لوهه، نير، هڪون، شڪون وغيره.

جهنگلي ميون ٻوٽن جا نالا:-

ڏٽ، ڏونرا، پيرون، پسي، ليئار، ڪنڀيون، ڦنگيون، موڪ، ٽوڪ، ٻلر- ٻالوٽ، سائون، سيارج، سڳر، سگر، ڇٻر، گولاڙا، گيدوئرا، گاهه، ڪٻر، ڪهيون، چائو، توهر، ڪنڊ، ڪرڙ، ڪرير وغيره.

مٿين لفظن مان ڪي اُهي سنسڪرت لفظ آهن جهڙين پاڻيپ، جاجڪ، ويراڳي يا سنياسي ته ڪي اُهي عربي فارسي لفظ آهن جهڙين قوال، ميراثي، ملوڪ ۽ صابري ۽ ڪي لفظ شاهه پنهنجي من روپي سانچي مان گهڙي تيار ڪيا آهن. يعني هن Coin ڪري ورتا آهن، جهڙوڪ - ڪراين - ڪانا، گرنار جو گهوٽ وغيره.

ڪن لفظن کي وري هن سنڌ پيٽي جي رنگ سان رنگي پيارو ٻڻايو آهي جهڙوڪ - ٻيجلو يا ساميڙا. ڪن شبدن جو اصلي اُچار بدلائي انهن کي نهايت ئي مٺو ٻڻايو اٿس، جهڙوڪ - راڄن مان راڄيا. (هتي هڪ ڳالهه چوڻي اٿم. سر سورٺ جي لفظ **عطائي** جي معنيٰ ڪن سنڌين 'ڪلاڪار' ٻڌائي آهي. حقيقت ۾ اِهو لفظ سنسڪرت جي آتتائي لفظ مان نڪتل اهي. آتتائي اُن کي سڏيو ويندو آهي جو ڪنهن هٿيار، سمهيل يا ڪنهن اِستريءَ جي جان وٺي.)

جيڪي لفظ شاهه ڪتب آندا آهن، انهن کان وڌيڪ ٻه ان ساڳيءَ چيز لاءِ سنڌيءَ ۾ لفظ آهن، جهڙوڪ اُٺ لاءِ ٻودو، ٻور، ڀؤر، ليرو وغيره. نه رڳو اُٺ لاءِ پر اُٺڻ لاءِ ڏاچي، توڏي وغيره لفظ ملندا.

هر چيز جي قسم انوسار پڻ الڳ نالا آهن. بغداد جي اُٺ کي **بغدي** ۽ ٻڪٽيريا مان آندل کي **ٻختي** سڏيو ويندو آهي. گهڻو بار کڻندڙ کي لاڏوُ ۽ تيز ڊوڙندڙ کي مهري. سنڌي صفاتي لفظن ۾ نهايت شاهوڪار آهي. مثلاً-

چانورن جي ڪاني کي **ڦلال**، جوئر باجهريءَ جي ڪاني کي

ڪرب ۽ ڪڻڪ جي ڪاني کي **ڪانگري** يا **نار**. تازي ويابل ڳانڀ کي **سوٽا**، ڪير ڏيڻ مهل ڪيٺو ڪنڊڙ کي **ڪنو**، ڪير ڏيڻ بند ڪرڻ واري کي **ڦنبي**، سڱن ڪان سواءِ ڳانڀ کي **روڏي** ۽ وريل سڱن واريءَ کي **ڪنڍي** سڏيو ويندو آهي.

درياه جي هر وهڪري ۽ روپ لاءِ الڳ لفظ آهن، سنڌيءَ ۾:- وهڪرو، سيرُ، لس ليٽ، موج، لهر، ويرُ، جوارُ، ڀاڳ، درياه جو دم، درياه جي دهشت، اُسل، سنئين اوڪار، ورم، چوُهو، ٻارُ، تارُ، اُڇ، داهڙ، اُجهاڳ، اونهون، عميق، مهراڻ، اَجهور، اوڙاه، ڏنس، مانو، مٽو، چل چُنري، ٻنار، گُنيو، جيلار، ڪوس جو پاڻي، ساڻائو پاڻي وغيره.

ٻيڙيءَ لاءِ هوڙي، مڪڙي، ٻيڙا، غوراب ۽ جار لاءِ جارُ جاري، ڙڇ، ٻاڪي، ٻڪ، ريمي، گجو، نڪڙي، ڪادو، ٻورو وغيره لفظ آهن.

درياهي جانورن لاءِ مڇ، ڪڇ، واڳهو، ٻاگهو، درندا، چرڪا، ڪوچ، سيسار، لوهڻيون وغيره، لفظ آهن.

پهلوان لاءِ مانجهي، وير، وريام، بهادر، جهونجهار، ڪڳاڙو وغيره، لفظ آهن.

باز جي هرڻ جو شڪار ڪري تـه چرغلا يا چرغلو ۽ جي جهرڪين جو شڪار ڪري تـه جگڙ. جي سنڌ جو رهندڙ هجي تـه چٺوري ۽ خراسان مان اچي تـه زره يا جره. جي ڪاريون اکيون هجنس تـه ڪوهيلا ۽ جي گلابي هجنس تـه چپاڪ. ان طرح خونخوار مادي- باز جا بہ نالا آهن، لنگڙ شهباز، چرغ، باشو، ٻهري يا باهري، ڪوهي، ترمتي ۽ شڪرو. انهن ۾ زره- باز تمام شاهاڻو ٿئي ۽ ٻشين تمام خونخوار.

جڏهن انگريز سنڌ ۾ آيا، تڏهين ڳوناڻن جي واتان مڇين ۽ جيتن جنتن جا سوين نالا ۽ اسمن جا ڀاڱيوار تفصيلات، هر شيءِ

۽ انجي مختلف حصي جا مقامي نالا، هرهڪ جانور جي رنگ ۽ نسل موجب سنڌس نالو، ڪنھن ڪڙيءَ ۾ پيدا ٿيندڙ گاهه، ول، ٻوٽا، وڻ ۽ ٻوٽي جي سنڌس بناوت موجب نالو ٻڌي وائڙا ٿي ويا!

سنڌي ٻوليءَ جون خوبيون ڏسي **ڪئپٽن جارج اسٽئڪ** چيو ته:

I was hither to proud of English language as I considered, it was more beautiful and very copious language in the world, but it was really vain of me, when I learnt Sindhi, I found, reduplicated casual verbs and other points that give to Sindhi, beauties, distinct from most Indian tongues.

مٿئين لفظن جي ذڪر مان انين نه سمجھڻ گھرجي ته سنڌ جا باشندا صرف ٻيڙي هلائيندا هئا ۽ اُتي ٿي چڙهي گھمندا هئا. اونين ۽ مهاڻن سان گڏ ٻيا به ڪمي ڪاسبي پنھنجو ڪم هلائيندا هئا، جي آهن- سونارا، صراف، ٺاٺارا، پينلي، تيلي، واڍا، لوهار، ڪنڀار، ڌوٻي، چمار، ٻڪڻ، رازا، مال چارو يعني ڌنار، ڳنوار، ميهار، ريڍار، ٻڪرار (چوپائي مال ۾ ڳايون چاريندڙ کي ڌنار يا ڳنوار، مينهن چاريندڙ کي ميهار، رڍن چاريندڙ کي ريڍار ۽ ٻڪريون چاريندڙ کي ٻڪرار سڏبو آهي) هاري، ڪسان، وغيره.

سنڌ ۾ کيتيءَ جو ڪم هلندو آهي، ان ڪري چوٽي آهي ته "سنڌ ڪڻ تي يا ٽڻ تي." کيتيءَ کي اُتم مڃي، "اُتم کيتي وڏندڙ واپار، ليچ نوڪري پڻ ٻيڪار"، چيو ويو آهي. يا

پائر ڪوٽ جا ڪنگرا - پٽ گھر جي سونهن
کيتيءَ جهڙيءَ وروهن - ٻي ڪا آهي ڪانه ڪا

ان طرح ٻيا انيڪ پهاڪا آهن کيتيءَ نسبت. جهڙوڪ:

١) مال پٺارو — اکين جو تارو

٢) ڪيتي سر سيتي
٣) جيترو هر تيترو ڦر
٤) جتي هر اُتي گهر
٥) ان ڀلي ذات ڀلي
٦) ڇڏي ڀوڪ تنبا سنگھ
٧) ڀلي آيو ڳانءَ جو ڄايو - جنهن سارو ڄڳ نڀايو
٨) ٻني اُها راڻي جنهن جي مٿان پاڻي
٩) جنهن ڪڙميءَ کي گهر ۾ داڻو - سو سيٺي جو آهي راڻو.

ٻج جي قسمن، ٻوٽن جي پاڳن، فصلن جي وقت، ڳاهه جي مٿين، وچ ۽ هيٺين پاڳي لاءِ سنڌيءَ ۾ الڳ الڳ نالا آهن.

سنڌيءَ ۾ اسمن ۽ صفتن جو تہ ڀنڊار آهي، پر ان ۾ فعل ٻہ جهجهائي آهن. "صفا ڪرڻ" جو ارث رکندڙ فعل ڪم جي لحاظ کان هر اسم سان الڳ نموني ظاهر ڪيو آهي. مثلا ڏڪ سٽڪڻ، ڪڻ اگهڻ، ڳجهي مهٽڻ، پٽ ٻوڇڻ، ٻير ڏوئڻ، ڪڻ صفا ڪرڻ وغيره.

مٽي مائٽيءَ لاءِ سنڌيءَ ۾ انيڪ لفظ آهن، جي هر سنبند کي صاف ظاهر ڪندا آهن جهڙوڪ :-

مڙس لاءِ گهوٽ، ڀتار، ڀتي، ٻڍو، ڪڪي ڀيءُ
زال لاءِ ڪنوار، جوءِ، ڀتني، ڪڪي ماءُ
ڀاءُ، ڀاڄائي، ڀائٽيو، ڀائٽي
ڀيڻ، ڀيڻويو، ڀاڻيجو، ڀاڻيجي
سالو، سالي، سنڍو، سالوٽ ۽ سالوٽِ
سس، سهرو، سيڻ، سيڻ، سيڻوٽُ ۽ سيڻوٽِ
ڀڦي، ڀڦڙ، ڀڦاٽُ، ڀڦاٽِ
ماسي، ماسڙ، ماساٽُ، ماساٽِ
مامو، مامي، ماروٽُ، ماروٽِ

تران، ڏيو
ڏاڏو، پڙڏاڏو، تڙڏاڏو
ڏاڏي، پڙڏاڏي، تڙڏاڏي
ڌيءُ، ناني، ڏوهٽو، ڏوهٽي
پٽ، نٽهن، پوٽو، پوٽي.

مخاطب تي سڏ ڪرڻ لاءِ ڀڻ الڳ لفظ آهن، جهڙوڪ -
بابا، وڏا بابا،
امي، امان، امڙ، امڙي، وڏي امان، ننڍي امان
آدي، ڪڪي، دادي
پاپي، دادا
ڪاڪا، لال، گل، پٽڙا
ڏيرم!

سنڌ ۾ به ساڳئي چيز يا ڳالهه لاءِ مسلمان الڳ ۽ هندو الڳ نالا وٺندا آهن. ڏينهن لاءِ هندو چوندا آهن: سومر، منگل، ٻڌر، وسپت، جمع، ڇنڇر ۽ آرتوار ته مسلمان چوندا آهن، سومار، آڱارو، اربع، خميس، ڇنڇر ۽ آچر. (عجب اهو ئي آهي ته آرتوار ۽ آچر ٻئي سنسڪرت شبد آدتيه وار جو ئي بگڙيل روپ آهن.) ان طرح هندو چون، وڄ، چنبل، پربت، ٽنگ، للاٽ (نراڙ)، دادا، رڳي، اڪيلو، گٽو، ٻڦي، پتا (پيءُ)، پلاءُ؛ ته مسلمان ساڳي چيز لاءِ چوندا کنوڻ، قمر، چپڙ (ڏونگر)، جنگهه، پيشاني، آدا، نبض، هيڪلو، ڳٽون (پتاري)، خالده، والده، پوڙ. ۽ ٻئي هڪڙي جا لفظ بلڪل چڱيءَ طرح سمجهي ويندا آهن.

هيڏي شبد ڀنڊار ڪري ڪوين ۽ ليکڪن کي سهوليت مليل هئي. اها ڳالهه چوڻ غلط آهي ته صرف ليکراج عزيز جي لکڻين ۾ پارسي لفظ ملندا آهن. اوهانکي پروفيسر ڪلياڻ آڏواڻي

ٽيڪ وسنت، هرو سدار نگاڻي وغيره جي زبان ۾ ته خير ملندا ئي
پر ٻيوس ۽ ساميءَ وٽ ٻه پارسي لفظ ملندا ۽ جهجها ئي ملندا.
ساڳيءَ طرح سنسڪرت جا انجا لفظ شاهه ۽ ساميءَ سان گڏ ٿين
صاحبن جي سخن ۾ به ضرور ملندا. ڪم نصيبان، سنڌيءَ جا
آلوچڪ من جي سوڙهه ۾ مبتلا آهن. پر سنڌي ٻوليءَ ته سنڌو
درياهه جيئان ڪي سنڌا ۽ ويڇا رکيا ئـي ڪينهن. ڇوهه مان
وهندي، جيئن سنڌو پاسي وارن ڪنارن جي مٽي ۽ پٿر ڪٽي پاڻ
سان گڏ وهائيندي ويندي آهي، تئين سنڌي ٻولي به لهه وچڙ
۾ ايندڙ ٻولين مان لفظ ڪٽي وهندي هلي آهي. جنهن وقت عزيز
ٿي لکيو اُن وقت عربي فارسي ڪم آڻڻ جو رواج هو. ان رواج
انوسار ئـي انهجي استعمال ڪندڙ کـي چيدي سنڌي جاڻندڙ
سمجهيو ويندو هو.

وڏڪ وقت جي ڀاشا پنهنجو اصلي روپ نه ڀلجندي، سيڻي
ڏؤرن وقت، آيل ڀاشائي بدل سدل جا نشان پاڻ وٽ قائم رکندي
آئي آهي. للات لفظ نڊال مان ڻڊال مان نراڙ بڻجي نرڙ ٿي ويو ۽
اسان ل کي ن ۾، ن کي ڻ ۾ ۽ ل کي ڙ ۾ بدلجڻ وارا پراڪرت
مـان اپڀرنش ۽ اپڀرنش مان هاڻوڪي حالت ۾ آيـل سڀ نشان
سوگها ئي رکيا ۽ اصلوڪو 'للات' پڻ پـاڻ سان ڪڻندا آيا سين.
ويدن وارو 'يل: آنس'، **پلهانس** جي روپ ۾ آرين جي وقت
وارو انناس، **اڏاسو** جي روپ ۾ اسانوٽ محفوظ آهي. سنسڪرت
وارو 'اشو' (گهوڙو) ايران ۾ وڃي 'اسپ' بڻيو ۽ اتان موٽيو تـه
اسان اُنکي هسوار جـي روپ ۾ اپنائي ڇڏيو. 'آپت' ايران ۾
'آفت' بڻي ته اسان آپت، آفت ٻئي ڪٽـي ورتيون. عربن کـي
چندن جي "چ" چوڻ نه آئي ۽ هنن چندن کي صندل ڪٺي ڪيو
ته اسان چندن ۽ صندل ٻئي ڪم آندا. براهمڻ پراڪرت ۾ وميٺو
ٿي اپڀرنش ۾ ٻمڻ ٿيو ته اسان اُنکي ٻانڀڻ بڻائي براهمڻ سان

گڏ ڪم آڻڻ شروع ڪيو. نپ کي اُپ، چندرما کي چنڊ ڪري آسان هڪ ٻدران ٻه-ٻه، ٽي-ٽي اسم ٻڌائي ٻوليءَ کي شاهوڪار ڪري ڇڏيو آهي.

سنسڪرت جي تدهت ۽ تتسم ٻنهي لفظن کي نه ڪنيوسين پر عربي فارسيءَ سان ٻه اهو نيم لڳائي الهدا ٻه ٻه-ٻه روپ ڪم آڻڻ لڳاسين.

مثلا سنسڪرت جي ڪامنيءَ مان ڪامڻي، ڪامني مان ڪامڻ يا ڪنت مان ڪانڌ ۽ ڪدمس يا آلسيه مان آرس ۽ آلس ۽ عربيءَ جي قاطع مان ڪاتي، قفل مان ڪلف ۽ قوم مان ٽوم. نه رڳو ايترو پر اهن ٻنهي ٻولين کي ملائي ٻه پنهنجا لفظ ٺاهياسين جهڙوڪ، خانچند، گربخش، رامبخش، وغيره.

سنسڪرت جا سماس راتو واهه، راتو ڏينهن، ٻاڻ پيري، اُتراءَ، مٿي ڪانو، خوشحال، وڏواتو، ٽپهري، ٻپهري، هڏڏوڪي قائم رکياسين ۽ ان سان گڏ عربيءَ جي فعلن کي قبولڻ، ايذائڻ، بدلائڻ، همٿائڻ ٻڌائي ڪٺي ورتوسين. هونئن ٻوليون ان نموني جا اکر ڪٺنديون آهن ته پنهنجن فعلن سان ملائي ڪٺنديون آهن، جهڙين هنديءَ ۾ چنبو قبول ڪرنا، ايذاءُ پهچانا، بدلي ڪرنا، همت دينا وغيره.

سماس ۽ النڪار ٻوليءَ جا گهڻا آهن. **نارائڻ شيام** پنهنجيءَ ڪوتا ۾ پنهنجي نجي سماس چپ ڳاڙهو رنگ رتي لهر، محبوبي موجودگي، امرت پيئي - نهار، سرخ هڳاءُ، سبز ڇهاءُ وغيره جوڙي پنهنجيءَ ڪوتا کي انوکي سندرتا بخشي آهي.

اسمن، صفتن ۽ فعلن جي گوناگوني ليکڪن ۽ شاعرن لاءِ ته نعمت آهي پر ڀاشا وگيانين کي ٻه دلچسپيءَ جا ڪارڻ مهيا ڪرڻ ۾ سهائتا ڏئي ٿي.

"Sindhi Amply repays to the philologist the labours he bestows on it, for Sindhi has preserved a good many forms for which we look in vain in the cognate idioms. For the purpose of intercomparing the modern Aryan languages, Sindhi is therefore invaluable".

ارنسٽ ٽرمپ پنهنجي ڪتاب سنڌي گرامر ۾ لکيو آهي :-

If we compare Sindhi with its sistertongues, we must assign to it - a grammatical point of view, the first place among them. It is much more closely related to the old Prakrit, than the Marathi, Hindi, Punjabi and Bengali of our days and has preserved an exuberance of grammatical forms, for which all its Sisters may well envy it. For, while all the modern vernaculars of India are already in a state of complete decomposition, the old venerable mother-tongue being hardly recognisable in her degenerate danghters, the Sindhi has on the contrary preserved most important fragments of it and erected for itself a grammatical structure, which surpases in beauty and execution and internal harmony by far the loose and lovelling construction of its sisters.

سنڌ ۾ رهندڙ دراوڙ قوم جو اثر سنڌيءَ ۾ ٽ، ٺ، ڊ، ڍ، ڻ ۽ ڙ اکرن دوارا ظاهر آهي. سنڌي ڇوڪرا راند ڪرڻ وقت "مون لئه هڪ ٽ آر" دراوڙي انگ ڳڻيندا آهن. آريه ديش جي مول يا آدي ڀاشا جيئان آوازن تي مدار رکندڙ لفظ به آسان وٽ آهن. ٻؤن ٻؤن، ڪان ڪان، ميائو ميائو، جهڻ جهڻ، ٽاٽا، ٽڪلو ٽڪلو، آهڙا ئي شبد آهن.

اَڄ دهليءَ ۾ اِنڊيا گيٽ آهي ۽ بمبئيءَ ۾ گيٽ وي آف اِنڊيا. ڀر ڀارت جو جهونو دروازو سنڌ - پنجاب وارو حصو هو. ان دروازي مان ايراني، يوناني، هڻ، شاڪ، سٿين، ڪشن، عرب، ترڪ، افغان، مغل وغيره آيا جي سڀ پنهنجيون ٻوليون جو اثر سنڌيءَ تي ڇڏي ويا. ان کان سواءِ عربن، ارغونن، ڪلهوڙن، ٽالپرن ۽ ميرن

جو راڄ هلڻ ڪري سنڌي ۾ فارسي عربيءَ جو جهجهو ئي اثر پيو آهي. ڪارتڪيه جي اصلي ماتا پاروتي آهي، پر هنکي ڇهن ماتائن پنهنجو کير پيئاري وڏو ڪيو هو. ساڳيءَ طرح سنڌيءَ کي ڄڻيو هڪڙيءَ ماءُ آهي پر هنجي پالنا عربي فارسيءَ ڪئي آهي، جنهن ڪري سنڌي اُچارن ۽ آوازن جو به ڀنڊار ڀرجي پيئي آهي. غ ۽ خ، ظ ۽ ف، ڄ ۽ ٻ، ڳ ۽ ڏ جهڙا اُچار ۽ آواز ڪٿي سنڌي ورڻمالا دنيا جي ڏنوان لپين مان هڪ ٻڻجي پيئي آهي، جنهن جي ڄاڻ جي وسيلي سنڌي ڪهڙي به ملڪ ۾ رهي اُتي جي ڀاشا سولائيءَ سان سکي وڃن ٿا ۽ کين واپار ڪرڻ جي سهوليت حاصل ٿئي ٿي. سنڌ دنيا جو چؤواٽو هئڻ ڪري سنڌي سيمينٽس (معنيات)، مارفالاجي (تشڪيلات)، فونيٽڪس (صوتيات)، سنٽئلسٽڪس (اسلوبيات) وغيره جي حساب سان بس بلڪل شاهوڪار آهي.

واپار ڪري ٻين ديشن ۾ ويل سنڌي پنهنجي ديش ۾ موٽي اينڪ ڏاريا لفظ ڪٿي ايندا هئا. ان ڪري ڦلڪو، اُڦراٽو سان گڏ "ماني" لفظ به اسان وٽ اچي ويو ۽ ان طرح جي ٻيل چيز جي نمونن ۾ ڪوڪي، لولي، ڍوڍو ۽ چلو پڻ شامل ٿيا. انهن ۾ به جي ٻي ڪا چيز گڏجي ته پوءِ ان حساب سان لوڻ پيئي، دال پيئي صفت گڏبس. ان طرح ٻئيلان ۾ وڃي هنس هنيم ٿيو ۽ اسان سنڌي رنگ هڻي هنجڙو ڪيس ۽ ڪانس جي ٻاسڻن کي ڪنجهي جا ٻاسڻ سڏيو.

عربي اَثر ڪري اڳيان پٺيان نشانيون گڏي آتشبازي، بي مروت، آبدار، باقاعدي، بي قاعدي، دوآب، حيدرآباد، بي مثل وغيره لفظ جوڙياسين ۽ ضمير کي فعل سان گڏي گهميس، ڏنم، پڙهيم لفظ ٺاهياسين. ضمير ۽ حرف جر کي گڏڻ جو به اسان وٽ انوکو رواج آهي جيئن ته وٽس، وٽن، کيس يا کين.

سنڌيءَ ۾ ٻٽا لفظ به انيڪ آهن، جهڙوڪ - پکي پرندا، جهنگل جهاڙ، رک رکاءُ، ٻسو ٻجڙ، ڳاهه ٻوٽو، گل ڦل، ٻيون ٻارا وغيره.

اصطلاح ۽ چوڻيون ته اڻ ڳڻيون آهن. بدن جي هڪ حصي کي کڻي اصطلاح ڪٺا ڪجن ته به اهي جهجها ملندا. جهڙوڪ، اک ٻڌڻ، اک لڙڻ، اک لڳڻ، اک اٿڻ، ٽنگ ساهڻ، ٽنگ ٻڌڻ، ٽنگ اڙائڻ، ڪن مهٽ ڪرڻ، ڪن ڏيڻ، ڪن اوڙو ڪن ٻوڙو ڪرڻ وغيره.

ويدڪ سنسڪرت کان اڳ واري ڀاشا، ويدڪ سنسڪرت، ڪلاسيڪي سنسڪرت، پراڪرت، اپڀرنش ۽ پاليءَ جا روپ سنڌيءَ ۾ ملن ٿا. سنسڪرت جو لفظ رتي (ڪانسواءِ) اڄ ٻـ "ري ڪونيو" جي روپ ۾ اسان وٽ آهي ته پاليءَ جو اثر ڏمو، ڏمي، ٻمو، ٻمي، ٻيوي، ميمي وغيره لفظن ۾ ملندو. ان طرح غير سنڌي هيءَ ٻولي سولائيءَ سان سمجهي نه سگهندا آهن.

"The Sindhi is by no means an easy language. It is on the contrary beset with more intricacies and difficulties than any of its Prakrit Sisters."

ساڳئي وقت هن ٻوليءَ جو هڳاءُ ۽ اصليت کي محسوس ڪري جان بيمس پنهنجي ڪتاب

Comparative Gr: at Modern Aryan languages of India—

۾ لکيو :-

It is a rough language, loving thorny paths of its own, but there hangs about it, to my mind some what of the charm of wild flowers in a hedge whose untamed luxuriance pleases more than the regular splendour of the parterre.

اڳتي هلي وري لکي ٿو ته :-

"There is a flavour of wheaten flour and a reek of Cottage

smoke about sindhi which is infinitely more natural and captivating than anything which the hide–bound Pandit–ridden languages of the eastern parts of India can show us".

سنڌي زبان چڱي ڪشادي آهي. اڙء هر علم جي ترجمي لاءِ تيار آهي. علمي، فلسفي، منطقي، حڪمتي، ڪيميائي ۽ سائنسي اصطلاح منجهس موجود آهن.

سنڌو

سنڌو منهنجي ساهيڙي ٿئي. سياستدانن گهڻو ئي پئي چيو
اٿم ته هاڻ هوءَ پرائي ٿي ويئي آهي پر مون هنکي اَڄ ڏينهن
تائين پنهنجو ئي پئي سڏيو ۽ سمجهيو آهي.

جڏهين به دل ٿئيم ته هنجو اڳوڻو شان پسان تڏهين انٽيڪئيٽز
آف سنڌ (Antiquities of Sind) نالي ٿلهو ڪتاب هنج ۾ کڻي
وهان ۽ جڏهن سندس من مستين ڪي ڄاڻڻ چاهيان تڏهين
بلئڪ هلس (Black Hills) نالي ننڍڙي ڪتاب کي هٿ ۾ جهليان.
جڏهين سندس روپ ۽ آڪار پسڻ چاهيان تڏهين يا گنگا جو
ديدار ڪرڻ وڃان يا جمنا جي ڪناري وڃي ويهان. انهن
اسانجي ملاقات اڻ سڌيءَ طرح پئي ٿي آهي. هونئن به ساهيڙيون
ڀلا روز روز ٿورو ئي، گڏيون آهن؟

تازو ڏس مليم ته ساهيڙيم جي اصل نسل کي ڄاڻو هجيم ته
ڪشمير جي واديءَ ۾ ڦرڻو پوندم. سو دهليءَ جي گرمي ۽
جموءَ جي ٽڪي اُس سهاري لمبو سفر طئه ڪري وڃي سرينگر
پهتيس.

سرينگر جي اُتر اوڀر پاسي اٽڪل ٨٣ ميل پري برفاني ڇپون
آهن. اَڃا اڳتي چندن واري نالي ڳوٺ ۽ پوءِ پنچترڻي آهي جتان
امرناٿ نالي برفاني غفا ڏانهن وڃبو آهي. امرناٿ سمنڊ جي
سطح کان ١٧، ١٨ هزار فوٽ مٿي آهي. اِهائي سنڌوءَ جي ماءُ
آهي. پر اُتي وڃڻ لاءِ وقت مقرر ٿيل آهي ۽ خاص بندوبست
ڪري وڃڻو پوندو آهي.

سون مرگ جنهن لاءِ ڪتاب ۾ پڙهيم:

Sonamarg is drained by the Sind river which rises from the glaciers and springs of the Amarnath Range.

وٽ ٥ وڏيون برفاني ڇپون آهن. اُتي وڃڻ آسان آهي.

صبوح سويل سون مرگ ڏانهن اُسهياسين. ڏلڪتا پڙهي هيم ته سون مرگ (مرگ يعني مارگ - رستو) تي هڪ ڪوه آهي جنهن ۾ ڪهڙي به ڌاتوءَ جي شيءِ وجهجي ته سوني ٿي پوندي. ڪن کي اُئين پڻ چوندو ٻڌم ته پهاڙن سان گهيڙيل ان رستي تي ڳاڙهيون چونيون ۽ ٻيا شفاف پٿر لڀندا آهن. سمجهي ورتم ته لوڪن جي ان وشواس پٺيان نديءَ دواران ڦهلايل آسودگي ۽ خوشحاليءَ جو اُپورڻن ٿيل آهي.

پسگردائيءَ ۾ پهاڙين ته چانورن جي کيتن وڏيءَ ابراضيءَ ۾ پکڙجي اڳيان وڌي اسانجو سواگت ڪيو. سڀن وارا ٻارا زمردي رنگ ڪڻي ٻهڪيا پئي. ڪٿي ڪڙمين ڍڳن کي گپ ۾ هلائي پئي چانورن لاءِ زمين تيار ڪئي ته ڪٿي زالن ۽ مردن قطارون ٻڌي هر هلائي پاڻ پئي زمين ڪيڙي. چانور پيجاري دواران پوکبو آهي. جڏهن سلا ٥-٧ انچن جيڏا ٿين تڏهين هڪ هڪ سلو اُکيڙي ٻئي هنڌ پوکبو آهي. سلو سلو ڪري اُکيڙڻ ۾ نهايت ڌيرج کپندو آهي ان ڪري اِهو ڪم زالن کان ڪرايو ويندو آهي. جتي ڪٿي زالون چيلهه ٻٽي ڪري اَڌ مٽي فوٽ اونهي پاڻيءَ ۾ بيهي سلا چڪي ٻاهر ڪڍي رهيون هيون. ڪٿي ڪٿي موٽر جو آواز ٻڌي ڪنڌ مٿي ٽئي ڪنيائون ته اِئين پئي لڳو جڻ ڪا موتين جي مالها گپ ۾ ڪري پيئي آهي.

ڪم ڪندڙ زالن ۾ پڙدو بنهه ڪين هو. ڏلو مٿي تي رکي يا گاهه جي پوري سر تي کڻي اُگهاڙي منهن پئي گهميون. باقي پڙهيل يا آفيسري گهر جي زالن کي برقعو پيل هو. ڪنهن ڪنهن اِستريءَ پنهنجو ڪارو برقعو مٿي تي ڪيو ته اِئين ٿئي لڳو جڻ ڪاري بخمل تي هيرو چمڪي رهيو آهي.

ڪٿي جهنگلي گلابي گلن جا جهڳٽا هئا ته ڪٿي چانورن جي لڏندڙ ساون سلن پرسان ٻيڻل وڻن ۾ اَڇا اَڇا گل هئا.

انهن پٺي لڳو ڄڻ هندستاني آفيسرن جي ڪئمپن ٻارن جي سنڀال لاءِ ڪوريون آيائون مقرر ٿيل آهن. ڪٿي مکڙيون پڙون کان شرمائي رهيون هيون ته ڪٿي گل پنهنجين ڇاتين تي پوپٽن جو سپرش پائي گد گد ٿي رهيا هئا. هر قسم ۽ هر رنگ جا گل هئا. ڪلي ا ڇا گل به سهڻو هو، گل ته ڇا پن به سندر هو.

ڪٿي ٻگها ۽ سڌا وڻ هئا تہ ڪٿي ٽڪنڊي آڪار وارا. ڪٿي جبلن جي چوٽين تي قطارن ۾ ائين کڙا هئا ڄڻ لشڪر جون قطارون مقابلو ڪرڻ لاءِ بيهاريون ويئون آهن ته ڪٿي پربتن جي لاهه تي گاهه وڇايل هو. ڪٿي ڪو بادل جبل جي گود ۾ ويهي ڪاليداس جي ميگهدوت جي ياد ڏياري رهيو هو ته ڪٿي اڌ جبل جي لاهه واريءَ گسڪڻ تي گسڪي ٿي پيو. ڪٿي ڪٿي وري ڪڪر پهاڙ جي اڇي چوٽيءَ مٿان ائين بيٺو هو، ڄڻ ڪا نازنين پنهنجو صفيد دپٽو مٿي ڪڍي هوا ۾ لهرائي رهي آهي. ڪي وڻ جنکي "صفيدو" نالو ٿي ڏنائون، اُهڙا ٻگها، سڌا ۽ لوڪدار هئا ڄڻ ٽي. وي جون ٽاورون بيٺيون آهن تہ ڪٿي چنار جا ڇايادار وڻ سونهن پکيڙي بيٺا هئا. چنار جنهنکي پيار وچان "زينتِ ڪشمير" ٿي سڏيائون، اڪبر بادشاه ايران مان گهرائي ڪشمير ۾ پوکارايو هو.

وڻن، ٻوٽن ۽ پهاڙن جو نمونو بدلجندو ٿي رهيو. پهاڙ ڪي ميٽوري رنگ جا هئا ته ڪي سيمينٽي، ڪي ڪاٺ جا ٺهيل پئي لڳا ته ڪي پٿر جا، ڪي گنجا هئا ته ڪي وڻن سان جهنجهيل، ڪي اُڇيءَ سنگمرمر جا پئي لڳا تہ ڪي هيٺان پٿر جيئان پئي پُريا!

ڪٿي پاسي کان اونهي کاهيءَ پئي سبق ڏنو ته زندگيءَ ۽ موت جي وچ ۾ صرف هڪ لمحي جو مفاصلو آهي ته ڪٿي گلن ۽ ٻڪين پئي نياپو ڏنو ته جيون امر آنند جو هڪ چشمو آهي.

پريان هڪ پهاڙ جي چاٽيءَ تي ڇهڙا ننڍڙا وڻ اُڀرڻ لڳي رهيا هئا جيئن عورت جي ڇاتيءَ تي سنهوڳهه وقت پاتل ٿڃن جا نشان. ٻئي پهاڙ جي سخت چاٽيءَ تي هڪ اڪيلو وڻ اڀريل ڪڙو هو جيئن مان ڪنوار زندگيءَ جي چاٽيءَ تي اڪيلي ڪڙي آهيان.

ڪٿي ڪو وڏو پهاڙ اڀريل ليٽيل هو جيئن گوتم ٻڌ مها ندرا ۾ ستل هجي ته ڪٿي ڪو پهاڙ هڪ سگهاريءَ اُگهاڙي مرد جيئان اُبتو ليٽيو پيو هو.

ڪٿي چار پنج پهاڙ ڪنڌو ڪنڌي سان ملائي اڀريل ڪڙا هئا جيئن منهنجا يار. يارن جي ياد ايندي ئي هينئون ڇڪڻ لڳو. هڪ ٽڪيءَ گهري وِيندا اندر ڪي ڦاڪون ڪرڻ لڳي. ورڊ سورٿ جي ڪوتا:-

ٻه يار وڏا مون هليا ويا سفر

ٻه يار پيا مون ستا ۾ قبر

دل ۾ هري آئي. ڪويءَ جي نينگر جيئان مان معصوم ته ڪين آهيان پر پوءِ به اڀين پيئي وسهان ته منهنجا ٻه يار هيءُ جهان ڇڏي هليا ڪين ويا آهن پر اِتي ئي ڪٿي ترسيل آهن ته اِجها تي اَچيءَ اَچي اَسان سان ٽهڪن ڏيڻ ۾ شامل ٿئي.

جلد ئي هڪ اعلاني آئي جنان ڪير پواني نالي مندر ڏانهن رستو ٿئي ڦٽو. چشمي اندر براجمان تيل مورتيءَ ڪسي ڏسڻ تي دل ئي پو ساهيڙيءَ سان گڏجڻ جي اُڻ تڻ مونکي مندر ڏانهن مڙڻ ئي ڪين ڏنو.

هاڻي اُن هنڌ پهتاسين جتان لداخ ڏانهن رستو ٿو وڃي. ويجهو ئي پاڻيءَ جي ڌارائن واري ننڍڙي ماڙي آئي. پڇڻ تي ٻڌايائون هيءَ **سنڌ وئلي** آهي! نالو ٻڌي مان وائڙي ٿي ويس. ڪشمير ۾ سنڌ؟ تواريخي سنڌو ماڙي هيءَ ئي ته ناهي؟ هونئن به ماڙي ته اُنکي چئبو آهي جنهنجي چوڌاري پربت هجن. هاڻوڪي سنڌ،

سلن جي وچ واري ايراضي ته آهي ئي ڪين. ڪشميرين کان ڇو ته هي پاڻي ڪنهنجو آهي؟ امالڪ ڇپائون **سنڌ** نديءَ جو. ا پوءِ جاگرافيءَ وارن کي پنهنجي چوڪ سڌارڻ گهرجي. ندي منان شروع ٿئي، اُتان مٿان کان وٺي هيٺ سنڌس ڇوڙ االين سڄي ايراضي سنڌس نالي ٿي سنڌ ٿيڻ گهرجي. عجب اچار تان ته لڳو. انگريزي ٽوڙي هندستاني ودوان هتي نديءَ ني **سنڌوُ** نه بلڪ **سنڌ** ٿئي سڏيو. ٽورو پوءِ ئي. وي جي پروگرام ۾ رووي شڪر سنڌي پٽروي پٺي وڄائي ته اُن راڳ جو نالو به لکيائون سنڌ پٽروي. ان حساب سان پارس جو نالو هندستان صحيح آهي.

ڇپائون هيءَ ئي ايراضي آهي جتي هين نالي لنگهه دواران وچ ايشيا ۽ سنڌ جا ماڻهو واپار سانگي اَچ وڃ ڪندا رهندا هئا. پر ڪهڙي سنڌ؟ ڏهين صديءَ ۾ لکيل هندستان جو پهريون ڪاويه - گرنٿ جنهن آنند وردن نالي ڪشميري شخص لکيو آهي، سو پنهنجي ڪتاب ۾ ڪن لفظن کي سنڌي ڀاشا جا لفظ ڪري ظاهر ڪري ٿو يعني ته ان ڪشميريءَ کي سنڌي اچي ٿي ته پوءِ اڳوڻو سنڌ ضرور ڪشمير تائين ڦهليل هوندو.

اوچتو بلبل جي ٽڪلو ٽڪلو ٻڌڻ ۾ آئي. چند بس ريهون ڪندو مٿان اُڏريو. هاڻ پاڻي وهڻ جو آواز آيو ۽ پوءِ سنڌوءَ جو درشن مليو! واهه! ڇا ته سنڌس حسن ۽ شباب هو! مهاراڻيءَ جيئان شان سان پٺي هلي. سنڌس صفيد ساڙهيءَ جو پلئه - جو دور دور تائين ڦهليل هو، پنيان پٺر هٿ ۾ جهلي ڏيري ڏيري ڏاڪڻ لهي رهيا هئا. سنڌس پير ۾ بيٺل پهاڙ چڙهڻ جهانگير بادشاه هو ۽ هيءَ پاڻ نورجهان بيگم هئي. ٻاهران بادشاه جو راڄ پٺي ڏسڻ ۾ آيو پر حقيقت ۾ شان ۽ نڀڀو نورجهان جو ئي هو. هنجي ئي سندرتا، آواز ۽ روپ جو سڪو ڄميل هو.

اڳتي هلي نديءَ جا ڪئين روپ نظر آيا. ڪٿي وڏن ٻن پهاڙن جي وچ ۾ ائين نظر اچي رهي هئي جئين رام لڇمڻ جي وچ ۾ سيتا. ڪٿي هڪ وڏي ۽ ٻئي ننڍي پهاڙ جي وچ ۾ جيو ۽ ٻــرهم جــي وچ ۾ مايا پيئي ڀاسي. ڪٿي نــرتڪي ٻڻجي "تاٿئي تاٿئي" ڪندي پئي نچندي هلي ۽ سامهون وڻ درشڪ ٻڻجي باانتظام قطارن ۾ ويٺل هئا. ڪٿي هوءَ مغل شهزاديءَ جيئان شرارا پائــي پئي هلي ۽ چهنبدار چوٽين روپــي ننگيون تلوارون کڻي پهاڙ حبشي هيجڙا ٻڻجي پهرو ڏيندا پئي هليا.

محسوس ڪيم ته سنڌ ۾ ته سنڌوءَ جو اسان ڪڙوڙيل روپ ٿي ڏٺو هو. سنڌس جوڀن جو جمال ته هتي ٿو پسجي!

هاڻ سنڌس ڪشور اوستا جو روپ نظر آيو. پاڻي ائين پئي چمڪيو ڄڻ ڏينهن جو سورج ۽ رات جو چندرما جو منجهس اشنان ڪن ٿا سو هن ٻه سندن سونا روپا ڪرڻا چورائي ڪري پنهنجي منهن تي چنبڙايا آهن. ڪٿي هوءَ پٿرن جي ڏاڪڻ تان ٽڪ ٽڪ ڪندي پئي هلي ته ڪٿي ست پائي ائين ٿي ڀڄي ڄڻ پڪڙڻ لاءِ ڪو پٺيان پيو اٿس. ڪٿي هن هيرن موتين جا ٻڪ ڀــري پئي اڇلايا ته ڪٿي ولوڙيل ڏڌ جو اڌ ڪڇو مکڻ پئي آڇيائين.

ڪٿي ٽراڪــڙي هئي ته ڪٿي اونهي. ڪڏهين ڏائي پيئي وهي ته ڪڏهين ساڄي. ڪڏهين وري ماڳهين گم ٿي پئي ويئي. الا ڪيڏانهن ويئينءَ؟ سڌ ٻڌي کل کل ڪندي ٻئي هنڌان اچي پيئي نڪتي. ڪٿي هڪ ڌارا ٻڻجي پئي وهي ته ڪٿي جدا جدا وهنڌ ٻه ٽي ڌارائون پئــي ٻڻي جي ڄڻ ڀيڻ هيون ۽ پنهنجي پنهنجي ساهڙي گهر ڏانهن اُٿي پئي هليون. هن ٽپ ٽئي ڏٺا ته منهنجي دل ٻـــ ٽپا ڏيڻ لڳي. اُماڪ لهي ڪپڙ ياڪر پاتم. سنڌس سيتل بدن کــي ڇهڻ سان من جــي تپت لهي ويئي. ور ور ڪري ٻڪ ڀري سنڌس پاڻي پيتم. هوءَ پيئي کلي. چي:

اُڃ لٿهءِ؟ چيومانس تهنجو پاڻي پيئي پاڻ اُڃ وڃي!

هاڻي پهاڙن جـون برفاني چوٽيون صاف پئي نظر آيون. اُس ۾ چمڪي ثابت پئي ڪيائون ته هندستان جو ملڪ لاشڪ هڪ جڙائو ملڪ آهي.

پريان برف سڄي ٿي ته پئي لڳي ڄڻ هماليه جـو ڪو ڇٽر آهي. پر پوءِ اَڇي پشم جون ٽوپيون پاتل پٺاڻ ويجهو آيا ته هيبت ۽ حيرت جو گڏيل احساس پئي ٿيو. ڪٿي برف هيٺ ترڪي آيل هئي ته لڳو ڄڻ سردار جي اَڇي پڳ کـلي پيئي آهـي ۽ اُن جي پيچڙي لڙڪي آئي آهي.

پهاڙن جون قطارون پٺيان قطارون هيون. برف سان ڇانيل پهاڙ ائين پئي لڳا ڄڻ فـوج جا کوڙيل تنبو آهن. ٻن ٻن پهاڙن جي وچ مان هڪ پيو ليٿو پائي ڄڻ ڪي اسڪولي ڇوڪرا آهن جي فوٽو ڪڍائڻ وقت پنهنجو چهرو ڏيکارڻ لاءِ منتظر آهن.

پاڻيءَ جي ڌارائن، جبلن، وڻن ۽ جهرڻن جي پاڻ ۾ شرط لڳي رهي هئي ته ڪنهنجي سونهن وڌيڪ دلڇڪيندڙ آهي. مون ته دل ۾ طئه ڪري ٿي ڇڏيو هو ته منهنجي سنڌوءَ جي سونهن ٿي سرس آهي تڏهين به ايترو ضرور مڃبو ته ٻين جـي سندر هئڻ ڪري ساهيڙيم جي سندرتا ۾ اضافو آيل هو.

ڪشمير ۾ جهلم ۽ لدار نديون جون ماتريون به آهن پـر سنڌوءَ سونهن توڙي سمپنتا ۾ انهن ٻنهي کـي گوءِ ٿي ڏئي. ڪڻس چانور، گل، ميوا، پٿر ۽ ڪاٺ سندس ڪناري تي سرس ٿئي ٿو ۽ سندس مڇي به هنن ندين جي مڇين کان وڌيڪ ملهه رکيٿي.

سون مرگ واري سڄي رستي تي بستيون ۽ ڳوٺ آهن. ڪنگن ناليءَ ڳوٺ جتي اکروٽ جهجها ٿيندا آهن، آيو ته ڊرائيور کان پڇيم ته هي ڪهڙيءَ ذات جا ماڻهو آهن؟ تهه پهه چيائين "هي گُجر آهن." سنڌ جي تاريخ پڙهبي ته اُتي جي اوائلي مال چارن

ڪي پڻ گجر ٿي سڏين ٿا.

هيٺ لهي ماڻهن سان ڳالهايم. ٻارن راند پئي ڪئي. ڪن ڪن ٻڪريون، رڍون يا ڳائيون پئي چاريون. ٻار ڳاڙها ڳاڙها ۽ سهڻا هئا جهڙا سنڌ جا جابلو ٻير! مرد ۽ زالون هر هنڌ ڪم ڪري رهيا هئا. سهڻا لٽيل چهرا، چست ٻير، سگهارو سڊو بدن ۽ وڏي ٿلهي جبي اندر سارو بدن لڪل! مرد ڳاڙها ٿي ٻوءِ ڪارا بڻجي ويا هئا ۽ زالون ائين پئي لڳيون ڄڻ ڪي وهانوَ وقت نهرايل سهڻيون رنگين ۽ ريشمي رضايون هيون جي گهڻو ڪم آڻڻ ڪري ميريون ٿي ويئون هيون. ڳوٺاڻا سادا ۽ اٻوجهه هئا پر مهنجو ڀرائيون جو ٻلراج ساهنيءَ جي ڳوٺ جو هو ۽ هن جهڙا ٻيا ٿورو پڙهيل ۽ شهري رنگ ۾ رنگيل ڪشميري تمام مغرور ۽ سياءُ جا چٽا هئا.

زالن جو نڪ مثالي آمي جي قار جيئان هو ۽ مردن جي اکين جا ڇپر ڇپڙين وٽان وريل، ٻڳها ۽ ڪارا هئا. زالن جون ڪجراريون اکيون ته پڙهيون ٻڌيون هئم پر مردن جون اهڙيون سهڻيون اکيون پهريون دفعو ڏسڻ لاءِ مليون.

اوچتو هڪ پهاڙ جي ڀر وٽ هڪ وڏي برف جي ڇپ کسڪي آيل ڏٺيسين. پنبان ٻي ٻه ٽڪسي ٻيٺي جنهن مان هڪ چوڏهين پندرهين سالن جي نينگر، هڪ عورت ۽ هڪ نوجوان لٿا. عورت ڄڻ مغل بادشاهه جي پراڻي محل جو نقش نمونو هئي جا بيحد سندر ۽ شاندار هئي پر وقت ۽ واءُ، بارش ۽ طوفان سندس جمال ۽ جلوو جهڪو ڪري ڇڏيو هو. نوجوان سهڻن ڪشميري مردن جي صفا اُبتڙ هو. خبر ناهي ڇو؟ هوُ بندرو ۽ ڪبوسرو هو. پر ڇوڪري جنهنجو نالو نصرت (يعني سوڀ) هو، قدرت جو ڪمال هئي! چمڙي نهر جيئان شفاف، چهرو پهاڙ تي ڪريل برف جيئان اُوجل ۽ چمڪندڙ، اکيون ڪاريون، ڏلد

دلبند، آواز ”خش خش“ وارو ڪڻن ۾ امبوه او ٽيندڙ ۽ طبيعت خوشگوار! سوال جو جواب ڏيڻ وقت هر گهڙيءَ پئي کلسي ۽ پنهنجو صفيد رنو ڪولي ورئي پئي پاڪي وڌهيائين. ڇا حسن هو ۽ ڇا ادا!

ڳالهه ڪندا آهن تہ ڪوئي ڪاليداس هڪ دفعي پنهنجي راجا سان رسي هليو ويو. راجا کيس ڳولهڻ لاءِ هڪ ترتيب رٿي. بيت جو هڪ پد لکي اُنکي پيءَ ست سان پورو ڪرڻ واري لاءِ تمام گهڻو انعام آڇيائين. ڪاليداس جنهن پڌي مائيءَ وٽ گمنام رهيل هو تنهن سائس ضد ڪيو تہ مونکي ٻي ست لڳائي بيت پورو ڪري ڏي تہ مان وڃي اُهو اِنعام وٺان. جڏهين پڌي ٻن پدن وارو بيت ڪڻي راجا وٽ پهتي تڏهين راجا اُمالڪ ٻين بيتن جي وچ مان پنهنجي ڪويءَ جو بيت سڃاڻي ورتو. اِهو بيت هن ريت آهي:-

ڪمل مان ڪمل نڪري ٿو، ٻڌو آهي پر ڏٺو ناهي ۽ ڪاليداس جي تڪ آهي:-

هي سندر ليبگري، تنهنجي مک - ڪمل ۾ ٻہ نئن - ڪمل نُڙيل نظر اَچن ٿا.

لاشڪ اُن ڪشميري نينگر جو چهرو گلابي ڪمل جيئان ۽ اکيون نُڙيل ڪمل وانگر ئي هيون.

هاڻ سندوءَ جي ٻالڪ - اوستا هئي. پيئي نينگ ڏئي، وٽن پنيان ڦيريون پائي، پٽرن مٿان ٽپ ڇڏي ۽ پيئي ڊوڙون پائي. ڪڏهين وڻ پنيان لڪي ٿي پيني جڻ ڇپائين پئي، ”اَما مونکي ڳولهي تہ ڏيکار.“ ٻيءَ گهڙيءَ ئي پئي وڻ پنيان چهرو ڏيکاري ٽهڪ پئي ڏنائين. ڪٿي ننڍڙي پيناريءَ ڇوگرد ائين ٿئي ٿي ٻہ ڏارائون ورايائين جڻين ننڍو ٻالڪ ماءُ جي ڳلي ۾ ٻانهون وجهندو آهي.

برفاني پهاڙ سندس چنچلتا ڏسي مشڪيا پئي. جڻ خوش ٿي رهيا هئا ته اسانجي لاڏلي ڪيئن نه ٿي رانديون رمي.

هاڻي اَڇا اَڇا برف جا اجگر رستي تي ليٽيل نظر آيا. هڪ وڏي چپ هئي جهڙي استريءَ جي گول سفيد ۽ لسي ڇاتي. اُن مان اندران ڪير جهڙو پاڻي پئي وهيو. هيءُ ئي ڪير ڏائي سنڌو وڏي ٿي آهي؟

مون ان برف جهڙي ٿڌي پاڻيءَ کي اکين تي رکيو، اُن سان منهن ڌوتو ۽ اُنجي پير ۾ بيٺس. قدرت جي ڪڻ ڪڻ ۾ سندرتا هئي- پاڻيءَ جي هر هڪ ڦڙي ۾، برف جي هر هڪ ذري ۾! حق تي هنگي شو (پلو ڪنڊڙ) جو آستان ٿا سڏين.

نيلي آسمان جي ويڪهو برفانين پهاڙن جي وچ ۾، ڪير ڌارا جي پير ۾ بيهي ائين محسوس ڪيم جڻ بهشت ۾ ڪڙي آهيان. بادلن جي چار پيئي گهيري، قدرت جو همٿ پيو ڇهي ۽ دل ۾ آنند جي ڌارا پيئي وهي!

هتي جي برفاني چپن کي نالا ڏنل آهن هرمک، امرنات وغيره. نديءَ هوندي پڙهيو هئم ته سنڌو مانسرور ڍنڍ مان نڪرندي آهي. ڪشميري ڍنڍ کي سر يا بال (يعني پالڪ) سڏين ۽ چشمي ۽ نهر کي ناگ يا بال. هڪ نالو منسابال بڌو هئم. پڇيم ته اِهائي مانسرور ڍنڍ آهي ڇا؟ چيائون مانسرور پوتر ڍنڍ آهي جا ڪئلاش جبلن جي اردگرد آهي. اُتي پهچڻ تمام مشڪل آهي. انڪري ڪشميرين وولر ڍنڍ جي رستي تي هڪ سهڻيءَ ڍنڍ کي "منسابال" نالو ڏيئي دل پوري ڪئي آهي. اُتي ئي زيارت ڪندا آهن ۽ اُن کي پوتر مڃيندا آهن. ان ڍنڍ ۾ سوين ڪمل ڪلن ٿا ۽ هزارين قسمن جا پکي ٿين ٿا.

هنن برفاني چپن جي پاڻيءَ مان جيڪا نديءَ ڍنڍ ٺهي ٿي تنهنکي **گنڌربال** نالو ڏنل آهي. گنڌر، گنڌرو لفظ مان نڪتل

آهي جو ديوتائن لاءِ مقرر ڪيل ڳائڻ لاءِ استعمال ڪيو ويندو آهي. سنڌين جي رڳن ۾ ٻه ان ڪري ئي شايد راڳ سمايل آهي ايتري قدر جو مسلمان ڪتب ۾ جنم وٺندڙ ٻه مذهبي پابنديءَ جو تياڳ ڪري شاه ۽ سچل جيڏان سماع لاءِ ساه ڇڏيندا آهن.

چوندا آهن ته راجپوت ماتا پنهنجي پٽن کي کير نه پر فولاد پيئاريندي آهي. اساڻي سنڌوءَ ته اسانکي امرت پيئاريو آهي.

جنهنجو جنم سمنڊ جي سطح کان هزارين فوٽ مٿي ٿئي، جا قدرت جي اعليٰ ترين ماحول ۾ نپجي، جا شڪتيمان چيچن روپي ڇاتين جي کير تي پلجي، جا وڻن ۽ ٻوٽن سان کيلي، چشمن ۽ نهرن جا گيت ٻڌي وڏي ٿي هجي، جا هزارين ميل لتاڙڻ جي سگهه رکي ۽ جا پنهنجي ڪناري تي ناياب چيزن جي ٻوڪ ڪري سندر جسم گهڙي وٺي سا ئي منهنجي سنڌو آهي.

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

آسانجي اوائلي ادب جو دؤر

ادب جو اتهاس ڄاڻڻ کان اڳ ٻوليءَ جي اتهاس مان واقف ٿيڻو پوي ٿو.

عيسوي سن کان ڪي صديون اڳ ايران جــي بادشاه دارا سنڌ فتح ڪئي. ڀيرومل آڏواڻي پنهنجي 'سنڌي ٻوليءَ جــي تاريخ' نالي ڪتاب ۾ لکي ٿو ته "ايراني بادشاه جنکي ڪياني سڏيو وڃي ٿو ۽ جنجي حڪومت پنجاب سنڌ ۽ گانڌار ۾ هلــي هئي، اُنهجو زور سڪندر اچي ڀڳو."

يعني سڪندر جي اچڻ تائين سنڌ تي ايران جي حڪومت هلندڙ هئي.

اڳتي هلي، ڀيرومل صاحب لکي ٿو ته "ايراني ٻاڻ سان پنهنجي ٻولي ۾ لپي ڪٽي آيا هئا، پر عيسوي سن جي ٻين صديءَ تائين اِهي گم ٿي ويئون."

عـــربـــن جـــي اچڻ ۽ وسڻ بـــابت اسٽئنلي ليـــن پول (Stanley Lane Pool) پنهنجي ڪتاب ميڊيـويـل اِنـــڊيـــا (Mediaval India) ۾ لکي ٿو:-

The Arab soldiers settled in the Country, married the local women and thus slowly a number of small Colonies came into existence. These Colonies were called Junud or Amsar meaning armies and cities. Some of these Colonies grew up into flour-shing Cities and became centres of learning & culture.

جنهن صورت ۾ ٻولي ۽ لکاوٽ وڌيڪ تائيـن سنڌ ۾ قائم رهيون هيون، تنهن صورت ۾ بادشاهت ختم ٿيڻ سان اُهي صفا ختم ٿي نه سگهيون هونديون. سنڌ جي جهوني شهر "برهمڻآباد" جو نالو ئي شاهدي ٿو ڀــري ته برهمڻ ديسي لفظ سان "آباد" عربي لفظ ملي ويو آهي.

عيسوي سنہ جي سٺين صديءَ جي شروعات ۾ محمد بن قاسم سنڌ تي ڪاهيو. هن جي اچڻ سان فارسي زبان سنڌ ۾ هلي آئي. بعد ۾ جڏهين ارغون، ٽالپر، ڪلهوڙا، جام ۽ مير سنڌ تي حڪومت ڪن ٿا، تڏهين فارسي ئي درباري بوليءَ جو پد ماڻي ٿي. جام اصل راجپوت هئا پر پوءِ ڌرم بدلائي مسلمان بڻيا ۽ پاڻڪي سما ۽ سومرا چوائي سنڌ جي ڪن حصن تي راڄ هلائڻ لڳا هئا.

شاه بيگ ٽالي ارغون سنہ ١٥٢١ ۾ سنڌ جو حاڪم هو. هن پاڻ سان ايراني ۽ ترڪي عالم ۽ شاعر آندا هئا. شاه بيگ جو پٽ مرزا شاه حسن فارسيءَ ۾ شعر رچيندو هو. سندس تخلص 'سپاهي' هو.

ڪلهوڙن ۽ ٽالپرن جي ڏينهن ۾ فارسيءَ ۾ ڪتاب لکجڻ لڳا هئا، جهڙوڪ: تاريخ طاهري - تاريخي معصومي - تحفہ الڪرام - چنيسر نامو - روضہ السلاطين وغيره. اُن وقت ديوان پڻ تيار ڪيا ويا هئا، جهڙوڪ: ديوان اشرف - ديوان عبدالرؤف لاڙي - ديوان حسيني - ديوان حيدر - ديوان غيوري - ديوان فيضي وغيره.

ڪلوڙن ۽ ميرن جي راڄ ۾ هندو ديوان ئي ڪاروبار هلائيندا هئا. انهن ۾ "پارسي گهوڙي چاڙهسي" جي چوڻيءَ مطابق دربار ۾ عهدو حاصل ڪرڻ لاءِ پارسي سکڻ جو رواج هو.

انگريزن جي اچڻ کان اڳ قاضي قاضن، شاه ڪريم بلڙيءَ وارو، شاه ڀٽائي، مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي، سچل، حاجي عبدالله، فقير محمد صديق (صادق) ۽ سيد ميان خيرشاه وغيره مجاز سان گڏيل صوفيانہ شعر رچيو هو ۽ ميان ابوالحسن، مخدوم هاشم وغيره مذهبي اَدب پيدا ڪيو هو.

هندن ۾ لعلو پڳت، مينگهو پڳت، مدن ۽ موڙئي فقير جا ٽالا ملن ٿا. مسلمان شاعرن بنا هٻڪ گرو يا جوڳيءَ جهڙا ديسي لفظ ڪتبيا آهن ۽ وڏيہ کي ويڄ، پوميءَ کي پون ۽ ولپ کي ولهو بڻايو آهي ۽ هندن بنا هٻڪ پارسي لفظ ڪم آڻي فتنيءَ کي

ڪشنڍڻي ۽ صوبيراج کي سوبيراج ٻڌايو آهي.

اوائل ۾ سنڌي ادب لاءِ جيڪا لکاوٽ ڪم آندي ٿي وئي انکي "مُلائين سنڌي" سڏيندا هئا. اُن بعد پير صدر الدين جنهن جو جنم ١٢٩٠ع ۾ ٿيو هو، هڪ صورتخطي ٺاهي جنهن کي چاليه اکري يا خواجڪي سنڌي سڏيو ويندو هو. سنڌ جا امير سنڌي مرثيا پارسي صورتخطيءَ ۾ لکارائيندا هئا جهڙوڪ:-

سر کليا ماتم ڪندا (ڪندا) جڏهن شام ڏي ڏي رئندا هئا (هئا)

سنڌ جا اديب پهرين عربيءَ ۾ پوءِ فارسيءَ ۾ ۽ بعد ۾ سنڌيءَ ۾ شعر رچڻ لڳا، پر سنڌي آوازن کي اُهي ڪنهن موزون لپيءَ ۾ لکي نه پئي سگهيا. ڪراچيءَ کي ڪراصي، ٺٽو کي تتو، ڇوڪر کي شوڪر، ڪنڊ کي قند ۽ گهوڙو کي غورو لکندا هئا.

شاهه عبدالڪريم بلڙي واري جي زماني کان وٺي انگريزن جي اچڻ تائين سنڌيءَ ۾ ڪيترا ڪتاب لکيل آهن، جي عربي فارسيءَ جي ملاوٽي صورتخطيءَ ۾ لکيل آهن. جيئن ته:-

(١) منجيا صدق دل جي س ملڪ مڙيئي

(٢) ڪوڙي آگريون جيئي پير جون قبلي منه ڪجا

(٣) مورن واڻ لديءَ پسي کهي پريان

(٤) مارو مرو پکهين پري ملڪ مت سچاڻ

يعني (١) مڇيا صدق دل جي سين ملڪ مڙيوئي

(٢) ڪوڙي آگريون جيئيئي پير جون قبلي منهن ڪجانه

(٣) موڙهن واٽون لڏيون پسي کي پريان

(٤) ماڻهو، مرون، پکڻ پري، ملڪ مت سڃاڻ.

ارغونن جي زماني ۾ سنڌين طوفان لکيل عربي يا فارسي شعر ۾ ايراني شعر جو اثر ڏسڻ ۾ اچي ٿو. ان شعر ۾ بحر، قافيه، تشبيهون صفتون ۽ عشق جا راز نياز فقيري انداز ۾ ظاهر ٿيل آهن.

سومرن سومرن جي ڏينهن ۾ سنڌي بيت راجپوتي اثر ڪٽي ڏوهيڙن جي روپ ۾ ظاهر ٿيو. هندستاني چارڻن جي اچ وڃ ڪري سنڌي چارڻن به پنهنجي شعر ۾ انهن ڇهڙو فڪر ۽ اخلاقي خيالن کي پيش ڪرڻ وارو سولو ۽ اصطلاحي نمونو اختيار ڪيو.

سنه ١٠٧٩ع ۾ اسماعيلي عقيدي جي ارڙهين امام شاهه منصور بالله جي حڪم موجب سيد نورالدين سنڌ ۾ آيو. هو پاڻ کي ست گور نور سڏائيندو هو ۽ هندي، گجراتي ۽ سنڌيءَ ۾ شعر چوندو هو. پير صدر الدين (١٢٩٠—١٤٠٩) به سنڌيءَ ۾ شعر جوڙيو جهڙوڪ:-

أتي الله نه گهرين، بندا تون ستين ساري رات
تڪا ڇهوري جيءَ جي، تڪو سمر سات.

يا

صبوحڙي نه جاڳين، تنين ڪي حوورن نه ڏين همت
سي هاءِ هاءِ ڪندا همت هٿندا جڏين هاري وڃائي وت.

يا

جيڙو نسي ڏيڙو اڱهيو هوئند ڪنياڻين
پوهه سياڻي سرتين وچ، ملي مرڪياڻين.

اهڙا پيا به ڪي بيت هن صاحب جا رچيل ملن ٿا. سنڌي ڪهاڻيون "ڪبت" جي نموني ۾ رچيون ويئون. مولوي عبدالرحمان جو ناهيل "سنڌي نورنامو" سيد ڪبير شاهه جا ٺي "ڪبت" پڻ شاهه پٿائيءَ کان گهڻو گهڻو اڳ رچيل آهن.

ٺٽي جي عالمن مخدوم ميان محمد هاشم، مخدوم ضياءُ الدين، ميان عبداللطيف، مخدوم عبدالله، ميان غلام محمد وغيره پنهنجون لکڻيون ليٿو ۾ "ابوالحسن جي سنڌي" نالي صور تخطيءَ ۾ ڇپايون. ان صور تخطيءَ ۾ پهريون ڪتاب "مقدم الصلوات" سنه ١٧٠٠ع ۾ ڇپيو. سنڌي نثر جو پهريون ڪتاب "شان نزول" جو عزيز الله

جو لکيل آهي، ۱۷۲۶ع ۾ ڇپيو. ان بعد ۱۷۹۳ع ۾ "مجنو ليليٰ" نالي ڪتاب مليو آهي، جنهن ۾ مجازي عشق کي حقيقي رنگ ڏنو ويو آهي. ان جو نظم پختو ۽ رسيلو آهي، قافيہ پڻ باقاعدي آهن ۽ تشبيهون نج سنڌي آهن. مثلاً:-

لڏي لامن وچ ۾ ڪر ڏاڙهونءَ جي ٽاري.

يعني ڏاڙهونءَ جي ٽڙيل گل جهڙي نازنين پينگهہ لڏڻ لڳي.

مِيان غلام شاه ڪلهوڙي جو وڏو پٽ ميان محمد سرفراز جڏهن قيد ۾ هو، تڏهين هن مداح تيار ڪئي هئي جنهن جو نمونو آهي:-

آهيان ڏڏ غمن گڏ، سچا سڏ سڻج تون
پسي پاڻ ڪرم ساڻ، ڏکين ڏاڻ ڏئين تون
پلا چاڻ هن غلام، سندو سوال سڻج تون
هدايت جمايت عنايت ڪرين تون.

ان طرح محمد صديق جو ڪلام، فقير فتح محمد جا مولود، مداحون ۽ ڪافيون ۽ سيد خيرشاه پرديسي جنهن ڪلهوڙن جي وقت ۾ "جنگنامو" ڏوهيڙن جي صورت ۾ تيار ڪيو هو- جو شعر پڻ مليو آهي.

انهن ڪتابن مان ٻہ ڳالهيون ظاهر ٿين ٿيون:-

(۱) سنڌي آوازن لاءِ عربي فارسيءَ جي صورتخطيءَ ۾ لکڻ جي ڪوشش ٻن سؤن سالن تائين هلندي پئي رهي. (۲) سنڌي آوازن لاءِ مقرر ڪيل لپي نہ هئي ۽ لفظن جي معنيٰ ۽ اصليت عربي - فارسيءَ ڪري گم ڪانہ ٿي هئي. لکندڙن غريب کي گريب، زيارت کي جيارت، هفاضت کي هفاجت لکي ڪم پئي هلايو.

انگريزن اُچڻ سان محسوس ڪيو تہ سنڌ جي ٻوليءَ کي موزون لپيءَ جي گهرج آهي. ان ڪري هنن عالمن جي هڪ

ڪاميٽي ويهاري جنهن ۾ ۹ ميمبر هئا جي هئا: (١) راءِ بهادر جگنناٿ، (٢) ديوان ننديرام (٣) ديوان پريداس (۴) ديوان اڌارام (۵) خانبهادر (٦) مرزا صادق علي (٧) ميان محمد (٨) قاضي غلام علي (۹) ميان غلام حسين.

ان ڪاميٽيءَ پنهنجا هيٺيان رايا ظاهر ڪيا:-

(١) ورهين کان سنڌي ٻولي اڳيئي عربي-فارسي صورتخطيءَ ۾ لکڻ ۾ پيئي اچي.

(٢) سنڌيءَ ۾ عربي-فارسي لفظ ملي ان سان هڪ ٿي ويا آهن.

(٣) سنڌي آوازن لاءِ شاستريءَ (ديوناگري) ۾ موزون اکر موجود نه آهن.

(۴) سنڌ جي باشندن ۾ گهڻائي مسلمانن جي آهي، جن مان گهڻا عربي صورتخطيءَ مان اڳيئي واقف آهن.

پوءِ ڪاميٽيءَ جي ميمبرن سنسڪرت، فارسي، عربي ۽ سنڌي آوازن سان ٺهڪندڙ هاڻوڪي لپي جوڙي.

مٿئين فيصلي ۾ پوئين رائي جي بنياد تي اگر ڪو چوي ته گهڻائيءَ وارن مسلمانن سنڌي هندن سان ظلم ڪيو ته اُنکي ان دليل مطابق ائين به چوڻو پوندو ته گهڻائيءَ کي مان ڏيئي ڀارت جي قومي ڀاشا هندي مقرر ڪري ٻين ٻولين-ڳالهائيندڙن سان ظلم ڪيو ويو آهي.

لوڪشاهيءَ جي تقاضا آهي ته گهڻائيءَ وارن جي گهرج جو خيال رکي، فيصلو ان طرح ئي ڪيو وڃي.

ديوان ننديرام پنهنجي ڪتاب "تاريخ سنڌ" جي ديباچي ۾ لکيو آهي:-

"گهڻي بحث، چڪاس ۽ ڏيهي ماڻهن جي صلاح ۽ ان وقت جي ناظمن صاحبن (تعلم کاتي جي انسپيڪٽرن) جي راءِ سان

متفق ٿي، هن حقير جي مدد سان سنڌي الف - بي ٺاهي ۽ ڇاپارائي ۽ سرڪاري ڪم ۾ ٿورو رواج ڏنو.“

لپي مقرر ٿيڻ بعد سر بارٽر فريئر، گولڊ سمٿ، اسٽڪ ۽ ايلس سنڌي ڪتاب ڇپائڻ لاءِ تکڙا قدم کنيا. سنڌي صورتخطيءَ ۾ ڪتاب لکندڙ لاءِ انعام آچيا ويا.

ايلس ۽ گولڊ سمٿ اسسٽنٽ ڪمشنر هئا. انهن برزبان تيل داستان ۽ دستخط ڇپائڻ جي ڪوشش ڪئي. فريئر ڪراچيءَ ۾ لٿبري برپا ڪئي. تاريخ معصوميءَ جي سنڌي ترجمي لاءِ اِنعام آچيو ويو. جنهن جي ڪاميٽيءَ ۾ ميجر دانسترويل، ڪپتان ايڊورڊ آرهر، ڪپتان اسٽڪ، ڪپتان بمگيارڊن هئا، جي سڀيئي پارسيءَ جا ماهر هئا ۽ سنڌي سکڻ شروع ڪئي هئائون. اِهو اِنعام ديوان ننديرام کٽيو. جو هڪ سؤ رپيا هو، پر جنهن خوش ٿي سرڪار پاران ڪيس ٻه سؤ رپيا ٻيا ۽ پنهنجي ڪيسي مان ڏيڍ سؤ رپيا انعا ڏنو.

شروعاتي ڪتاب هن طرح لکيا ويا:-

ڪتاب جو نالو	تاريخ	لکندڙ	لکڻيءَ جو مضمون
بابنامو	١٨٥٣	ننديرام سيوهاڻي	سرڪاري پاراٺو ڪتاب
پهريون ڪتاب	١٨٥٣	اُڌارام	درسي پهريون ڪتاب
ٻيو "	١٨٥٣	اُڌارام	درسي ٻيو "
ٽيون "	١٨٥٣	پريداس	درسي ٽيون "
چوٿون ڀاڱو (١) (٢)	١٨٥٣	پريداس	درسي چوٿون "
تاريخ سنڌ	١٨٥٤	ننديرام	
ايسپ جون آکاڻيون	١٨٥٤	ننديرام ۽ ايلس	ترجمو انگريزيءَ مان
هندستان جي تاريخ	١٨٥٤	قاضي غلام علي	ترجمو اُردوءَ مان
ٻنهي جي ڳالهه	١٨٥٤	قاضي غلام حسين	زباني قصو لکيت ۾
سنڌي وياڪرڻ	١٨٥٤	اُڌارام	

زباني قصو لکيت ۾	ميران محمد شاهه	١٨٥٥	سڏاتورو ...
دنيا جي جاگرافي	نندرام ۽ مهاديو شاستري	١٨٥٥،	ڌرتي نروار ڀاڱو (١ ۽ ٢)
دنيا جي تاريخ	اڌارام	١٨٥٥	اردو ۾ مان ترجمو
پنماشي حساب	نندرام ۽ ڪالداس	١٨٥٥	حسابن بابت سمجهاڻيون
جبر و مقابله	نندرام ۽ وشونات منڊلڪ	١٨٥٦	الجبرا

ان طرح درسي ڪتاب، جاگرافي، تاريخ، حساب الجبرا ۽ قصا ڇپائڻ جو ڪم چالو ٿي ويو ۽ ان ڪم ۾ سنڌي هندن، مسلمانن، انگريزن ۽ سنڌ ۾ رهندڙ مرهٽن گڏجي هٿ وڌو. ١٨٧٥ ۾ شرٽ صاحب مرزا صادق عليءَ سان گڏجي ڊڪشنري تيار ڪئي. ارنيسٽ ٽرمپ ١٨٦٦ ۾ جرمنيءَ مان شاهه جو رسالو ڇپايو. ڪرشنا شاستري، مهاديو، ڪالداس ۽ وشونات حسابن ۽ جاگرافيءَ جا ڪتاب لکڻ ۾ مدد ڪئي ۽ سنڌين "وڪيو ڏاتار" ۽ "قصو دلوراءِ" جهڙا وندر وروونهن جا ڪتاب يا "سيف الملوڪ"، "عمر مارئي" ۽ "سسئي پنهون" جهڙا نظم ۾ ڪتاب توڙي ديوان - قاسم جهڙو غزلن جو ڪتاب يا "گل شڪر" (جو ڪيترا سال دستخط جي روپ ۾ پيو هو) جهڙو اصطلاحن ۽ پهاڪن جو ڪتاب ڇپائي سنڌي ادب جي شاندار شروعات ڪئي.

سنڌي ليکڪن جون پارسي ۽ عربيءَ ۾ لکيون پڻ آسان جو پنهنجو ورثو آهن، ائين جيئن اڄ سنڌي ليکڪ جون انگريزيءَ يا هنديءَ ۾ لکيون آسان لاءِ فخر جو باعث آهن. ٻوليءَ يا ادب سان سنڌين ڪڏهين به مذهب يا ڌرم جو جنون لاڳو نه ڪيو آهي. سيد معصوم شاهه جو اصل خراسان جو رهاڪو هو ۽ پوءِ ٻکر ۾ اچي رهيو، تنهن پارسيءَ ۾ تاريخ معصومي لکي، جنهن ۾ راءِ گهراڻي جي حڪومت کان وٺي مرزا غازي بيگ جي نوابيءَ تائين احوال ڏنل آهي. ان ڪتاب ۾ نه رڳو بادشاهن جي حڪومتن يا جنگين جو احوال آهي، پر ان وقت جي

عالمن مخدوم بلال، قاضي ڏنو سيوهاڻي يا قاضي قاضن جو به ذڪر ڪيل آهي. ديوان ننديرام دوارڻ ان جو ڪيل ترجمو عبارت، فصاحت ۽ بلاغت جي زيورن سان سينگاريل آهي ۽ جئين پارسيءَ ۾ ڇپي ڇپي تي بيت ڏنل آهن، تئين سنڌيءَ ۾ به آهڙي ئي ڪوشش ڪيل آهي. يعني انهن بيتن جو موزون سنڌي نظم ۾ ترجمو ڪرڻ جو يتن ڪيو ويو آهي. مسٽر ڪاهنداس اصل پنجابي هو پر سنڌ ۾ اسسٽنٽ ڪمشنر ٿي آيو ته سنڌي سکيو ۽ ننديرام سان گڏجي حسابن بابت ڪي ٽيڪنيڪل لفظ تيار ڪيائين جهڙوڪ: اڪيور، اڻتو اڪيور، مفرد اڪيور، صورت، ڏهائي، راس، سيڪڙو، ڏهائيءَ جو همزو (ڊيسيمل)، ترو ورياج وغيره. ننديرام نيچر اسٽڊي تي اصلي هنديءَ ۾ لکيل ۽ پوءِ اُردوءَ ۾ ترجمو ٿيل ڪتاب سنڌيءَ ۾ 'سنساري ترواڙ' نالي ڪتاب تيار ڪيو جنهن ۾ وڻن ٻوٽن ۽ ٻين ساهوارن سان گڏ انسان جي بدني بناوت ۽ ڪم ۽ ڌرتي، سج چنڊ جي ڦيرن ۽ تارن سيارن، گرمي سردي وغيره جو بيان ڏنل آهي.

عربن جي ڏينهن ۾ عرب حاڪمن جي درٻارن ۾ سنڌي قصيدا پڙهندڙن کي انعام ڏنا ويندا هئا ۽ ڪين سروپا ڏيکائي ويندي هئي. اڪبر بادشاهه جي درٻار ۾ به عمر ماروئيءَ جو قصو پڙهندڙن کي اشرفين جي ڳوٿري انعام ڏني ويئي هئي. اُن وقت کان وٺي انگريزن جي وقت تائين سنڌي گرامر ۾ ايتري وسعت، لچڪ ۽ جدت اچي ويئي هئي جو انگريزي عالمن انجي ساراهه جا ڍڪ ڀڻي ڀريا. سنڌي قصن جي شاعراڻين وصفن کي ڏسي رچرڊ برٽن کي پنهنجي ڪتاب "دي جنرل سروي آف سنڌي لٽريچر" (The General Survey of Sindhi Literature) ۾ لکڻو پيو:-

"No other regional language at the time of our taking possession had more and so much original composition as Sindhi languge."

هن وڏيڪ لکيو آهي:-

"The poetical list of Sindhi is much more Various and Valuable than its prose and in importance does not yield to Marathi or Hindi or Brijbasi."

ان ڪري ئي انگريزن سيني سرڪاري آفيسن ۾ توڙي ڪورٽن يا اسيمبليءَ ۾ انگريزيءَ سان گڏ سنڌي استعمال ڪرڻ جو حڪم جاري ڪيو.

سنڌ جي اتهاس جي هڪ جهلڪ

سنڌ هندستان جي چيڙي تي آهي. صدين لاڳڙ هيءَ پرانت هندستان جو هڪ قسم جو پاڳو رهندو پئي آيو آهي تڏهن به تهذيب ۽ ٻين ڳالهين ۾ هن ۾ هڪ قسم جو اَلڳپڻو پئي رهيو آهي. سنڌ پنهنجي هڪ خاص رنگ سان، پنهنجو هڪ نرالو پڻ ڪٺي، هند جي هوندي به هند کان الڳ پئي رهي آهي.

سنڌ هند جو ئي اِتهاس آهي. هند جو اڳوڻو اِتهاس ڄاڻڻو هجي ته سنڌ کي ڄاڻڻو پوندو. اِئين ئي هندستان جو اِتهاس پئي نهيو آهي. لڳاتار حملا، وديشين جي اَچ وڃ، تهذيبن جو ميلاپ، رواجن جي اُٿل پٿل، ڌارين جو وسي وڃڻ، پنهنجن جو پرديس وڃي واپار ڪرڻ وغيره ڳالهين ڪري سنڌ جو اتهاس رنگين آهي. مگر ڪاش! ڪو بيو ٽاڊ صاحب پيدا ٿئي ها جو ان پوميءَ جي سڳند سان ٿو ٿيل واقعن کي هڪ هنڌ گڏ ڪري، ڇپي دنيا کي ٻڌائي ها.

اَج به هند ۾ ڪپڙي کي "واس" ۽ باسڻ کي "واسڻ" سڏين ٿا. اَج به هتي پراڻا ڪپڙا وٺي نوان باسڻ ڏيڻ ۾ اَچن ٿا. هزارين ورهيه اڳ سنڌ جا واپاري سنڌ مان ڪپڙو کٺي مهراڻ لتاڙي آفريڪا، عربيا، زنزيبار ۽ بمبيلان تائين وڃي سنڌ لاءِ "سواسا" (يعني سٺي ڪپڙي وارو ملڪ) لقب وٺي آيا هئا. پنهنجيءَ همت ۽ هوشياريءَ سان سڄيءَ دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ وڃي واپار دواران پنهنجي وطن کي مالا مال ڪندا هئا. شاه جي "سر سامونڊي" ۾ انهن وڪر کٺي ويندڙن ۽ سون آڻيندڙن جو چڱو بيان مليو ٿو.

سنڌ جي هڪ پاسي عربي سمنڊ آهي، ٻئي پاسي ڪڇ جو رڻ آهي، ٽئين پاسي هاڙو ۽ ونڊر جبل آهن جي ڪيس

بلوچستان سان ڳنڍيا بيٺا آهن ۽ چوٿين پاسي ٻاڙمير ۽ جيسلمير آهي جن دوارا اُهو راجستان سان ڳنڍيل آهي. ڪڇ جو رڻ ڪنهن وقت سمنڊ جي هڪ ٻانهن هئي جا ڪڇ کي ٻيٽ بڻائي اُنجي ڇوڏاري ڦري ٿي ويئي. اُن رڻ جي سطح ۾ ڇوڙ، ٻيلو، ٻيچر ۽ ڪاڏر ٽالي ٻيٽ آهن جن ۾ صدين لاڳ سنڌي ڪڇي — جي اُڳ هڪ هئا، رڍون ٻڪريون چاريندا هئا.

سنڌ ۾ ٿورن ٿورن ميلن تي نظارا بدلجندا رهن ٿا، ٻوليءَ جو اُچار ڦرندو رهي ٿو: "ڇوي" بدلجي "ڇوهه" ٿئي ٿو ۽ "مان" ڦري "آءٌ" ٿئي ٿو، واري ڦري گاهه ٿئي ٿو، رڻ بدلجي ندي ٿئي ٿي، ٻڪريون بدلجي چراگاهه ٿين ٿيون، واهه بدلجي باغ ٿين ٿا، ڪٿ مڱهه ڏسڻ ۾ اَچن ٿا ته ڪٿ ٻڻن جا دڙا!

سنڌ جو اتهاس گيتن ۽ لاڏن، لطيفن ۽ ڪهاڻين، چئن ۽ ٻهرڙن ۾ پکڙيو پيو آهي. "ٻٽسو لدم پت مان" ٻيٽ ٻڌائي ٿو ته سنڌي ماءُ ٻار کي "لولو" پڄائي ڪارائيندي هئي، ته سنڌ ۾ ڪانءُ ٻه هو ۽ گهوڙا ٻه هئا. سنسڪرت جي پرسڌ ڪويءَ ڀوڀوتيءَ جي ناٽڪ ۾ سيتا جا پٽ لوُ ڪش گهوڙو ڏسي وائڙا ٿي ويا آهن. اِن مان اِتهاس ڪار ڄاڻي وٺن ٿا ته اِن زماني ۾ جتي لوُ ۽ ڪش رهيل هئا اُتي گهوڙا ٿيندا ئي نه هئا. اِن طرح شاهه جي "سر عمر ماروئيءَ" مان ڄاڻ ملي ٿي ته سنڌ ۾ تنهن وقت نه رڳو لکڻ پڙهڻ جو رواج هو پر زالون پڻ لکي پڙهي ڄاڻنديون هيون. نه رڳو خانداني زالون پر ماروئيءَ جهڙين پنهوارين جي لکڻ پڙهڻ تي پڻ شاهه جهڙو شاعر عجب نه کائي، ماروئيءَ واتان چوائي ٿو:

لڙڪ نه لکڻ ڏين، ڪريو پون ڪاغذ تي!

اَڄ سنڌ جو اِتهاس لکڻ ڏکيو ٿي پيو آهي ڇاڪاڻ ته سنڌ جون حدون جيڪي اَڄ آهن اُهي ڪالهه ڪين هيون. وقت هو جڏهن، ڪاٺياواڙ ۽ سنڌ جي، وچ ۾ ڪڇ ڄڻ هڪ پل هو.

ڪڇ ۾ عيسوي سنہ کان ٻہ ٽي هزار سال اڳ، واري سنڌو نديءَ
جي سڀيتا جا نشان ملن ٿا جي ڪڇ دواران ڪاٺيوار ٻهڙي اولهہ
هند تائين وڃي رسيا آهن. عيسوي سنہ کان سوا ٽي سؤ سال
اڳ جڏهن سڪندر سنڌ ۾ آيو هو تڏهن سنڌو نديءَ جي اوڀر
واري شاخ رڻ ۾ ٿي ڇوڙ ڪندي هئي جنهنڪري ڪڇ جو ڏکڻ
وڏيل سنڌ هو. اها حالت عيسوي سنہ جي ڇهين صديءَ
تائين هلندي پئي آئي. ڪڇ ۽ سنڌ جا ناتا گهرا رهيا هئا. ان
ڪري سنڌ، سوراشٽر ۽ ڪاٺياوار سان ڳنڍيل رهيو هو.

عيسوي سنہ جي ١١ يا ١٢ صديءَ ڌاري سنڌو نديءَ جو
پاڻي اوڀر کان اولهہ ڏي وهڻ لڳو هو جنهن ڪري ڪڇ ۾ تازو
پاڻي اچڻ بند ٿي ويو ۽ کارو پاڻي دٻا ٺاهي بيهي رهيو. اهو
سڀ ڪجهہ Seismic disturbances ڪري ٿي ٿيو. ڪڇ ۾ ڌرتي
ڌٻڻ جا واقعا عام ٿين ٿا. جڏهين ١٨١٩ع ۾ ڌرتي ڌڏي هئي
تڏهين ڪڇ جي رڻ جو اولهہ وارو پاڱو يعني سنڌو نديءَ جي
اوڀر طرف وارو رڻ، ١٢ فوٽ هيٺ هلي ويو هو ۽ ٻہ هزار چورس
ميل واري اراضي ٻيٽ ٻڻجي پيئي هئي. اڄ بہ اهو هيٺانهون
ٽڪر ڪڏهين تازي تہ ڪڏهين کاري پاڻيءَ سان ڀرجندو آهي!

آڳاٽي زماني ۾ ڪڇ کي جدا پنهنجي هستي نہ هئي. هن جي
هستي گجرات ۽ سنڌ تي مدار رکندي هئي. جنهن وقت گجرات
جو حاڪم زور هوندو هو تنهن وقت ڪڇ سندس تابع ۾ رهندو
هو ۽ جنهن وقت سنڌ جو حاڪم طاقتور هوندو هو تنهن وقت
ڪڇ سندس تابعداريءَ ۾ رهندو هو.

عيسوي سنہ کان چار پنج صديون اڳ هستاسپس جي پٽ
دريو (Darius) سنڌ کي پرشيا سان گڏي ڇڏيو. اسڪائليڪس
جي هٿ هيٺ پرشيا جي دريائي فوج ڪڇ کي سنڌ سان گڏي
اهو بہ پرشيا جي هٿ هيٺ آندو. "بلئڪ هلس" نالي ڪتاب

۽ وليمس هيگن ٿو لکي:

With its excellent natural harbours, Kutch was almost certainly a useful adjunet to the Indus Valley province, annexed by Darius, the son of Hystaspes.

جڏهن هندستان ۾ موريه گهراڻي جو راڄ ختم ٿيو هو تڏهين سنڌ، ڪڇ ۽ گجرات بئڪٽريا جي هٿ مان نڪري گريڪس جي هٿ ۾ آيا. اُن وقت گريس ۾ (Menander) نالي راجا راڄ پئي ڪيو. هن سنڌ ۾ مڪان نهرائڻ ۽ واپار وڌائڻ تي زور ڏنو.

ان بعد ٽي صديون لڳاتار ساڪا قوم جي سترپن سنڌ تي راڄ ڪيو. سترپ جو اُرٿ آهي وائسراء يعني عيوضي. اُهي ڪنهن جا عيوضي هئا؟ اُنومان ڪڍيو ٿو وڃي ته اُهي شايد ڪشن گهراڻي جي ڪنهن مهاراجا جا عيوضي هئا.

انهن سترپن کي وڪرماديت جي لشڪر جيتيو پر انهن وري زور ورتو. بعد ۾ اندرا گهراڻي جي ساتواهن کين ماري مات ڪيو. ان ساتواهن کي ردرديومن سنڌ، گجرات ۽ ڪاٺياوار مان پڇائي ڪڍيو. ردرديومن جي جيت جو يادگار گرنار ۾ مليو ٿو جنهن جو وقت آهي ۱۵۰ع. ردرديومن هڪ وڏو عالم ۽ سچو انسان هو. هن ڪيترين ئي راجڪمارين سان وواهه رچايو هو ۽ پنهنجي سلطنت دُور دُور تائين ڦهلائي هئي. سنڌ ۾ سيني جاگيردارن کي سندس آڻ مڃڻي پيئي هئي. پر جيئن ئي اُنهن کي وجهه مليو تيئن ئي اُنهن خود مختيار بڻجڻ جو يتن ڪيو. سنڌ ۾ واهلڪ سردارن چندرگپت ٻئين جي مخالفت ڪئي ۽ ڏن ڏيڻ کان ڪان صاف اِنڪار ڪيائون.

مشهور چينائي ياتري فاهين سنه ۳۹۹ع ۾ سنڌ بابت چوي ٿو ته "هتي آفيسرن کي مقرر ڏينهن تي پگهار ملندو آهي. واپار تمام زور آهي. ماڻهن ۾ طبقا آهن ۽ اُهي طبقن جي تفاوت تي زور

ڏين ٿا. ڳاين جي چڱيءَ طرح سنڀال لڌي وڃي ٿي. هت جا هنر ڏاڍو زور آهن. ملڪ جو ڪاروبار قاعدي قانون آنوسار هلي ٿو."

ان هڻ قوم Ephthalites or White Huns جو اِتهاس ۾ ذڪر اَچي ٿو ۽ انهن سان سڪند گپت جي لڙائي ڪرڻ جو بيان ملي ٿو. پر "سنڌ" ان وقت ڪنهن خاص ذڪر هيٺ نه ٿي اَچي.

جڏهن قنوج جو هرش راڄ ڪري ٿو تڏهين اِتهاس ٻڌائي ٿو ته هن سنڌ تي ڪاهه ڪئي پر سنڌ جي طاقتور راجا کيس پٺتي ڪيو. هرش جو راڄ سنه ٦٠٦ع کان سنه ٦٤٧ع تائين هليو هو. ان جو مطلب آهي ته ستين صديءَ ڌاري سنڌ ۾ ڪنهن شڪتيمان راجا جو راڄ هلندڙ هو. ان ئي وقت چيناڻي ياتري هيون سانگ هند ۾ آيو هو. هنجي اَچڻ جو وقت سنه ٦٣٠ع کان ٦٤٤ع ٻڌايو وڃي ٿو. هيون سانگ ڪڇ کي سنڌ ئي سڏي ٿو. هو الور جو ذڪر ڪري ٿو ۽ ڪوٽيشور (جو هن وقت ڪڇ ۾ آهي) جو نالو وٺي ٿو. اُن وقت سنڌ جي گادي الور هئي ۽ راجا جو نالو سهراس هو. سنڌ جون حدون ان وقت مڪران ۽ ڪشمير تائين ڦهليل هيون. ڪڇ جي اِتهاس ۾ هيٺين لکيل آهي:

Hiuen–tsang described Koteshwar as lying on the western Frontier of the country close to the river Indus and great ocean. Koteshwar measured 5 miles and contained 80 Buddhist convents. 12 temples were didicated to Hindu deties. The temple of Mehe–shwar was adorned with sculptures. There was a miraculous image which was worshiped by ash–smeared heretics.

هيون سانگ سنڌ جي واپار لاءِ چوي ٿو ته هتي واپاري نهايت آسودا آهن. سنڌن واپاري سرشتو نهايت رٿائتو آهي.

هيون سانگ جي اَچڻ کان هڪ صدي اَڳ، جاگرافيءَ جو مشهور ڄاڻو Cosmas Indicopleustes هڪ ڪتاب ۾ لکي

ويو هو ته هند جي اوڀر ۾ مصالح اَچن ٿا جتان پهرين سيلان ۽ ڏ اُتان پوءِ اولهه وارن بندرن ڏانهن وڃن ٿا. انهن بندرن تان مصالح کڻي پرشيا ۽ عربيا ڏانهن وڃن ٿا جتان آفريڪا ۾ وڃن ٿا ۽ اُتان وري بـــي انـــداز عاج کڻي سنڌ ۾ اَچي ٿـــو جتان راجستان ۾ وڃي ٿو.

سنڌين جي واپار جو اهوئي اِتهاس آهي جو هسٽري لکڻ کان اَڳ شروع ٿيو آهي ۽ اَڃا به مسلسل هلندو رهي ٿو.

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

سنڌي ساهت ۾ سنڌي زندگي

سنڌي زندگي ڇاڪي ٿا چئون؟ ڇا سنڌي زندگي هندستان جي ٻين جاتين جي زندگيءَ کان نرالي آهي؟ پوئين سوال جو جواب هاڪاري آهي.

جهڙين يورپ ۾ تهڙين هندستان ۾ جاتين جي زندگي يعني انسان جي بنيادي قدرن کي ڇڏي باقي انهن جي رهڻ ڪرڻ، اٿڻ ويهڻ، وهنوار ڪرڻ، ڏڻ وار ملهائڻ جو طريقو هڪ ٻئي کان قريل آهي.

ساڙهي سڄي هندستان ۾ پهري وڃي ٿي پر مدراسي زال، بينگالي زال جيئان ساڙهي نه ٿي پهري، نه ئي مرهٽي استري، گجراتي ناريءَ جيئان ساڙهي ٻڌي ٿي. آسامي ۽ راجستاني زالون ساڙهيءَ کي ٻن حصن ۾ وراهيين تيون پوءِ به راجستاني چڻن وارو گهاگهرو آسامين جي سلڪ جي پڙي کان بنهه نرالو ٿئي ٿو. ساڳيءَ طرح بينگالي، تامل جهڙو ڪاڏو نه ٿو ورتائي ۽ نه ڪنهن ڪشميريءَ وٽ ڪشميري رواج جي پوشاڪ ٿئي ٿي. منيپوري ناچ پنجابي ناچ جيئان زوردار (Vigorous) نه ٿو ٿئي ۽ نه ئي ڪرناٽڪي سنگيت هندستاني سنگيت جهڙو ٿئي ٿو. ساڳيءَ طرح سنڌي رهڻي يعني سنڌين جي ريتين رسمن، اٿڻ ويهڻ، ڳائڻ وڄائڻ يا ڳالهائڻ جي نموني ۾ هڪ قسم جي علحدگي (Distinctiveness) آهي.

اِها سنڌي جيون جي علحدگي يا نراليت اسان کي شاهه جي شعر ۾ چٽيءَ طرح ڏسڻ لاءِ ملي ٿي. جتي ٻين هند مسافريءَ لاءِ بگي يا ڏولي آهي، اُتي شاهه وٽ اُٺ يا ڪجاوو آهي، جتي ٻين وٽ نياپو پهچائيندڙ ڪبوتر آهي، اُتي شاهه وٽ اِهو ڪم ڪانءُ ڪري ٿو ۽ جتي ٻين وٽ ڪيلن ۽ صوفن جا باغ آهن اُتي شاهه وٽ پسي ۽ پيرن، ڏئرن ۽ گيدوئرن جو ذڪر آهي.

جتي راجستان جي ڏال، پنهنجي سهاڳ جي سلامتيءَ لاءِ گهوڙي جي پوڄا ڪري ٿي، اُتي سنڌ جي وڻجاري درياه جي پوڄا ڪري ٿي. جتي ٻين هنڌ ڏلا سادا آهن، اُتي سهڻيءَ جي دلي تي سهڻا چِٽ آهن نديون پيون نه هونديون پر شاهه جي ورڻن مان سنڌو نديءَ جو چٽو Distinct ٿي بيهي ٿو. ان طرح ڪانون، ڪوڙيجن، اُٺن، ميهن، مارن، مهاڻن، ميهارن، لوهارن، وڻجارن، ڏنارن، ڪلالن، راڻين، ٻانهين، واريءَ جي پٽن ۽ ڪنڌ جي وڻن سوڌو سنڌ ۽ سنڌين جو عڪس شاهه جي شعر ۾ موجود آهي.

شاهه صاحب هر طبقي ۽ هر استان کي اُنجي پنهنجي نجي رنگ ۾ چٽي، انهن جي خصوصيتن سان انهن کي علحدگي (Distinctiveness) بخشي آهي. ملير جي مارئيءَ کي ساهرن مٽي ۾ تيل وجهڻ لاءِ موڪليو آهي ته جيئن هوءَ ڪيس سين جي مڱ ٻڌي:-

"مون مارُوءَ جو مڪ - تيل نه لاهيان تنهنجو"

ته پيئور ۾ رهندڙ سسئيءَ کي ماڻس پٽراڻيون ۽ وهاڻا ڏاجي ۾ ڏنا آهن:-

"ماءِ وهاڻو وار ڪڻ پٽراڻي پانهنجي
جيڪي ڏنءَ ڏيجه ۾، سو سيوئي سار"

مهاڻيون پابورن کي سڃاڻن ته مومل پنهنجي چوٽي کي مشڪ ۽ چندن سان ٿي سرهو ڪري.

سنڌ ۾ شراب پيئڻ لاءِ وٽيون ٿيون ڪم اچن، ماڻهو ڏڌ ٿا جمائين، ناڙو ڪمائي ايندڙ وڻجارن جي ٻيڙن تي جهنڊا ٿا ڦڙڦڙ ڪن ۽ اُهي ڏياري ڪرڻ لاءِ گهر ٿا موٽن وغيره وغيره تفصيلون پڙهي هر طبقي يا استان جي ماڻهوءَ جي زندگي پرکي سگهجي ٿي.

انگريزيءَ ۾ ڪو ناول پڙهبو آهي ته معلوم ٿيندو آهي ته جيڪا جيڪا زندگي پيش ڪئي آهي ان کي هوُ جاڻي سڃاڻي

ٿو جو هن جي پيشڪش (Presentation) مان هڪ خاص جاتيءَ جي جيون جو چٽو ورنن ملي ٿو. اهڙو چٽو جو اسين هڪ انگريز کي گريڪ سمجهڻ جي ڀُل نه ٿا ڪريون پوءِ ڀلي نه اهو انگريز ڪٿي گريس ۾ ئي رهندو هجي. انگريز جي زال مڙس سان بلڪل آزاديءَ سان ڳالهائيندي ۽ هلندي پر گريڪ زال مڙس جي ضابطي هيٺ هوندي. انگريزي ناري، ڀاريءَ تي وڃڻ وقت به صرف شاديءَ واري منڊي يا وڌ ۾ وڌ هڪ سفيد موتين جو هار پهريندي، مگر اسپئنش زال رواجي طرح ٻاهر نڪرندي ته بہ رنگين داڻن جا هار ۽ هڪ کان وڌيڪ منڊيون پائيندي. هڪ انگريز ڌاريءَ سان واقف ٿيڻ بنا مشڪندو بہ ڪين مگر هڪ آئرش واقفيت بنا بہ ڳالهائڻ شروع ڪندو. انگريز جوڙو ٻين اڳيان پيار جو مظاهرو ڪرڻ ۾ ڪا هٻڪ محسوس نه ڪندو، مگر هڪ اسپئنش جوڙو ڪڏهن بہ ائين نه ڪندو. انگريز جا وار ڪڪا ۽ اکيون نيريون هونديون، پر اسپئنارڊ جا وار ۽ اکيون ٻئي بلڪل ڪارا هوندا. انگريز بيئر پيئندو مگر فرينچ Wine ڪتب آڻيندو.

جيڪڏهين ليکڪ، انگريز کي اسپين ۾ رهائيندو ته اسانکي اسپين ۾ آندل سنا پلپيل گهوڙا، اُس ۾ چمڪندڙ سمنڊ جا ڪنارا، سنگترن ۽ زيتونن جا باغ، موئر گهراڻي جا ڪي روش ۽ رواج ضرور ڏيکاريندو ۽ اُن انگريز کي آفريڪا ۾ وٺي ويندو ته اسانکي اونداهي باٿ روم، ٽڪي ساڙيندڙ اُس، دم گهٽيندڙ گرمي، زهريلن مڇرن، ڪاري چمڙي ۽ اڇن ڏندن وارن ماڻهن، اگهاڙن ۽ گدلن ٻارن، رات جي وقت وڄندڙ دهلن جي آوازن ۽ آفريڪا جي ڪن اَسپيہ رواجن مان ضرور واقف ڪندو.

يعني جتي جتي ليکڪ کي وجهہ ملندو اُتي اُتي هو پنهنجي لکڻيءَ ۾ آيل ڪردارن جي رهڻ واري آستان جو ماحول ۽ سندس

۽ وڏائي زندگيءَ جي وهنوارڪ زندگيءَ جون جهلڪون باريڪيءَ سان بيان ڪندو. هو پوري آتم وشواس سان ائين ڪندو ڇاڪاڻ ته حقيقي زندگيءَ جي ڪيس ڇاڻ آهي يعني ان وهنوارڪ زندگيءَ جي تفصيلن مان هو چڱيءَ طرح واقف آهي.

هاڻي اسانکي ڏسڻو آهي ته جيستائين سنڌي زندگيءَ جو واسطو آهي، ان طرح جا تفصيل، اهڙي آتم وشواس ۽ اهڙيءَ سچائيءَ سان ورتل ڏلن، سندن صفتن ۽ خصوصيتن سوڌيون اسان جي ساهت ۾ ورلي ڏيل آهن؟ جي آهن ته ڪٿي آهن ۽ جي ناهن ته ڇو ڪونه آهن؟

هي سوال هن وقت سنڌ ۾ رهندڙ ليکڪ اڳيان شايد نه به اچي، ڇاڪاڻ ته هنن جي پنهنجي جيوت سنڌي زندگيءَ سان ناچي پهتي طور مڙهي پيئي آهي. بنا ڪوشش ڪرڻ جي اهي وڏيري جي عياشي زندگي ۽ ڳوٺاڻي جي بيوس ۽ جهالت پري جيون سنڌ جي فضا سان پوريءَ طرح نهڪائي پيش ڪري سگهن ٿا.

پر اسين، جي زمين کان پري اڇلجي آيا آهيون، انهن اڳيان هي سوال پيچيدا بڻجي پيش اچن ٿا.

جتي سنڌ ۾ رهندي رام پنجواڻي پنهنجي ناول "لطيفا" ۾ سنڌي مسلمان جي زندگي صداقت سان چٽي سگهيو هو اُتي هو ورهاڱي بعد جي لکيل ناول "آهي ناهي" ۾ سنڌي زندگيءَ جي جهلڪ پيش ڪري نه سگهيو آهي.

هڪ خاص ڀونءِ مان گهڙيل زندگيءَ کي پنهنجا ڪي خاص Concepts ٿين ٿا. ان ڀوميءَ جي ندين جي پاڻيءَ کي پنهنجو هڪ خاص سواد آهي ۽ اُنجي مٽيءَ کي پنهنجي هڪ خالص رنگت آهي. ان ڪري اُتي رهندڙ ماڻهن کي پنهنجون خصوصيتون آهن. هنن وٽ وهنوار ۽ ورتڻ جا پنهنجا خاص نمونا آهن. Land and its people يعني "ڀومي ۽ اُنجا ماڻهو"-جو

ورنـن گـڏ وگڏ ڪيو وڃي ٿو. ان ڪري ساهت ۾ زندگيءَ جو عڪس پيش ڪرڻ وقت ان زندگيءَ جو پس منظر يعني ماحول پڻ پيش ڪرڻو پوي ٿو.

پنهنجي پـونءَ کان الڳ ٿي اسان سنڌي ڪنهن بـيءَ پونءَ کي پنهنجي انتهڪرڻ ۾ پنهنجو سمجهي اپنايو ٿي ڪينهي، ڪرشن کٽوانيءَ جيان "منهنجي منڙي سنڌ" بدران ڪنهن بـ سنڌي ليکڪ "منهنجي پياري بمبئي" يا "منهنجي پياري اجمير" سڏي يا سمجهي ڪنهن پونءَ ڪـي پيار ڪيو ٿي ڪونهي. ان ڪري گهڻي ڀاڱي سنڌي ليکڪ پونءَ جو ماحول نه چٽي ڪردارن کـي هوا ۾ لٽڪائي ٿا ڇڏين. (جيئن تارا ميرچندانيءَ پنهنجي نـاول "ڪومايل ڪلي" ۾ ڪيو آهـي.) ڪـي ليکڪ بلڪل سطحي نموني ۾ ماحول جو نالـو وٺن ٿا جئين ڪلا "حياتـي هوتن ڙي" ناول ۾ يا سندريءَ "ڪرنڊڙ ديوارون" ناول ۾ ڪيو آهي. ڪلا بمبئيءَ ۽ ناسڪ شهرن جا نالا ورتا آهن، پر هن بمبئيءَ جي هڙ ٻٽ واريءَ زندگيءَ جي ڪا به جهلڪ پيش نه ڪئي آهي. بمبئيءَ شهر ۾ آفيسن ۾ ٽفن باسڪيٽ پهچڻ پهچائڻ کي به هڪ روپ آهي. اهڙو وجهه ملندي به ڪلا ان ڳالهه يـا نظاري جـا تفصيل نه ڏنا آهن، جن مان بمبئي شهر Distinct ٿـي پيهي. سندريءَ به صرف "حيدرآباد" جو نالو ڳڌو آهي. پر نه ان شهر جي distinct چيزن، منگهن يا وڪٽوريا گاڏيءَ وغيره جو ذڪر ڪيو اٿس ۽ نه قليليءَ يا گدو بندر جو! ان ناول ۾ شهر جو نالو بدلائجي ته اهو ڪهڙو به شهر بڻجي سگهي ٿو!

ڪن ليکڪن ماحول چٽيو آهـي ته ان ۾ خوفناڪ غلطيون ڪيون اٿن جئين موتيلعل جوتوانيءَ پنهنجي ناول "نارنگي ٽرنڪ لائيٽ تي" ۾ ڪيو آهي. ڪيس بمبئي جي مڪان ۾ اڱڻ پيو ڏسڻ اچـي! بمبئي شهر ۾ دهليءَ واري "سفينا" ۽ ڪـار ۽ سانتاڪروز جـي وچ ۾ بـ هڪ اسٽيشن ڳولـي لـڌي اٿس!

بمبيءَ کان اڻ ڄاڻ رهي هن وقت جو حساب ٻه اُلٽ پلٽ ڪري ڇڏيو آهي! هنجو ڪردار آفيس کان موٽي ڪمبري ڏسي گهر موٽي، ڪپڙا مٽائي، مالي ڪائي ليٽي پيٽي سنيوگ جي اڇا ڪٽي آهي. سندس زال ٻاسڻ ملي آئي آهي، بهت ڇڙيو آهي، جهڳڙو ٿيو آهي، ڪردار ڪپڙا مٽائي، ٻاهر نڪري اسٽيشن تي آيو آهي ۽ پوءِ ٻه راتب جا فقط ڏهه لڳا آهن!

ماحول جو چٽر سچائيءَ سان چٽڻ ۾ ڪلپنا، مالهي ۽ ڪرشن کٽواڻي (سڦل ويا) اهن. ڪلپنا ۽ مالهي ٻئي ڪردارن کي صحيح setting ۾ ٿا رکن. ڪلپنا جي "جلاوطني" ناول ۾ ورهاڱي کري اُڪتڙيل سنڌيءَ جو سنڌونگر ۾ وسڻ وارو چٽر چٽيل آهي. ڪردار پنهنجي ماحول ۾ بلڪل چڱيءَ طرح ڦٻي وينو آهي. ڪئمپ ۾ سوئرن جو گهمڻ، لوڙهي بنا اسپتال، برساتي ڪــڏن ڪوين وارن وسڻن تان جان جوکم ڪٽي لنگهڻ وغيره سنڌونگر جا حقيقت پريا چٽر آهن. ڪلپنا جيڪو چٽر ڪنيو آهي اِن جا تفصيل ڏنا اٿس ۽ صحيح تفصيل ڏنا اٿس پر افسوس جو چٽر تمام ٿورا چٽيا اٿس! سنڌونگر ۾ سنڌي ڪردار کي ڪٽي هنجي جيون ۽ ماحول جا باريڪين سان پريل چٽر گهٽا ڏنل هجن هــا ته ان ناول مــان غير سنڌين کي اُسان جي اُڪتڙيل جاتيءَ جي زندگيءَ جــي پوري پوري ڄاڻ پئجي وڃي ها. ورهاڱي ڪري سنڌيءَ جــي من ۾ هڪ قسم جي ڪوڙاڻ (Bitterness) آهــي ۽ سندس جيون مشڪلاتن پري آهي. اِهي ٻه جهلڪون ناول ۾ ڪردار جــي **احساسي** پهلوءَ کي ڪٽي ڏيکاريل آهن.

ڪرشن کٽواڻيءَ پنهنجي ناول "منهنجي مٺڙي سنڌ" ۾ سنڌ جو ڳوناڻو ماحول چٽڻ جو يتن ڪيو آهي. گهرامجيءَ هيٺان دلن مان ڪريل پاڻيءَ جي ٽڌاڻ تي سمهيل ڪتو، ڇوڪرن جو گڏهه چون ٽنگون ٻڌي ڪيس ڊوڙائڻ وغيره. هــن ٻه ڪلپنا جيئان ماحول بابت صرف ٿورا چٽر چٽيا آهن پر ڪلپنا جيئان کٽواڻيءَ

جا ڪردار ماحول جي setting ۾ قبيل ڪيمهن. سنڌي ڳوٺاڻا، تنهن ۾ به سنڌي مسلمان ۽ سو به وري زالون آهڙو ڪليل وهنوار ڪري نه سگهنديون هيون. ڪنواڻيءَ جي ڪردارن جي سوچ ۽ هلڻ جي نمولي مثال بينگالــي زندگيءَ جو ٿيو بلڪل چٽو نظر اچي ٿو.

ڪلپنا ۽ ڪنواڻيءَ جي ڀيٽ ۾ مالهيءَ پنهنجي ناول "د يسي سيڻ ڪجن" ۾ ماحول جا چٽا تفصيلن سوڌا جهجهائي ڏنا آهن، جنهن ڪري ٻاندا ۾ رهندڙ ماڻهن جي زندگي بلڪل Distinct ٿي بيٺي آهي. ان Distinctinctivess ڪري Land and its people جي Reiativltity به بلڪل ڪاميابيءَ سان چٽرت ٿي ويئي آهي.

سمنڊ، پيڙيون، مهاڻا، مهاڻيون، ڪوليون، بـرف جــا ڳنڊا، ڦوڪڻا، ٻجاجيءَ وٽ لونگيون ۽ گدجون؛ ان طرح ماحول جــا ننڍا ننڍا تفصيل چٽيءَ طرح چٽرت ٿيل آهن پر جڏهــن ته اِها زندگي، سنڌي زندگي ناهي- ان جو هٽي وڏيڪ ذڪر نـ ٿو ڪيو وڃي.

پنهنجيءَ پونءَ ڪان چڱي وري به جـي آسين ڪنهن هڪ ٽڪر ۾ وسون ها ۽ اسان جو سماجڪ ڳانڍاپو (social integrity) قائم رهي ها تڏهين به سنڌي زندگيءَ جي سماجڪ ۽ وهنوارڪ پهلوءَ جو چٽو سنڌي ليکڪ جي لکڻيءَ ۾ اَزخود اچي وڃي ها پر ائين به ٿي نـ سگهيو آهي. ان ڪري ڪلا ۽ سنڌري جهڙين ليکڪائن جي لکڻين ۾ بـ- لکڻيون جي گهڻو تڻو گهرو مـاحول ڪي ٿي ڪٽي ڦرن ٿيون- ڏڻ وارن رڌڻين رسمن يا ڪاڏن پوشاڪن جو ذڪر نـ ٿو ملي! ڪلا جي ناول ۾ صرف نيرن تي ڪوڪي ڪائڻ يا مانيءَ سان پڪوڙا کائڻ جهڙي سنڌي زندگيءَ جي بلڪل ٿي هلڪي جهلڪ ملي ٿي ۽ سنڌريءَ جي ناول ۾ سيٺن ڪــي گوشت ڪباب سان گڏ برانڊيءَ جي بوتل ڏيڻ ۽ انڊن تي نياڻين

کي اچن جانورن جي ڪچڙي ڪارائڻ جو ٿي ذڪر ملي ٿو- بس، ٻيو ٿيو پلو!

ڪن ليکڪن تہ سنڌي زندگيءَ سان جنسي ناحق ڪري ڪري ڇڏيو آهي! چندولعل جئسنگهاڻيءَ "پهاڙي ڇوڪريون" ۾ هڪ شڪارپوري ڇوڪريءَ کان پنهنجي جنم ڏن تي آهڙي ڊانس ڪرائي آهي جو عمر ۾ چڙهيلن ۾ بہ هوس جاڳي اٿيو آهي! تارا ميرچنداڻيءَ پنهنجي ناول "ڪومل ڪلي" ۾ ڇوڪريءَ کي رات جو ٻارنهين بجي پنهنجي پريتم جي انتظار ۾ باغ ۾ اڪيلي ئي گهمارايو آهي! موتيلعل جوتواڻيءَ پنهنجي ناول "نارنگي ٽرئفڪ لائيٽ تي" ۾ هڪ پتنيءَ کي سناڻ ڪري وڏي ٽوال ۾ ويڙهي آرسيءَ اڳيان بيهارايو آهي، جڏهين ڪ ليکڪ جي لفظن ۾ سندس درين کي پڙدا بہ ڏنل ڪينهن! ايم. يو. ملڪاڻيءَ پنهنجي ناٽڪ "ڪڙ ڪمپينا تا ٽمڪن" ۾ هڪ ڪنواري ڇوڪريءَ کي پنهنجي ڊائوورس جي ڪوشش ڪندڙ پريتم سان مئتران ۾ رات گذارڻ بعد انهي ياءُ سان بہ رات گذارائي آهي!

مٿيون چارئي ڳالهيون سنڌي جاتيءَ جي ڪنهن بہ طبقي جي ڇوڪريءَ سان لاڳو ڪينهن. تارا، چندن ۽ جوتواڻيءَ فلم مان نظارا ڪڍي ڪري پنهنجن ناولن ۾ وڌا آهن ۽ ملڪاڻي صاحب پڙهيل ڪتاب مان ڪنهن ڌاري زندگيءَ جي جهلڪ پيش ڪئي آهي!

اٿين برابر آهي تہ اصلي ڀوميءَ جي غير موجودگيءَ ۽ مجموعي زندگيءَ جي غيرحاضريءَ ۾ سنڌي ليکڪ اڳيان دقتون پيش اچن ٿيون. پر لکڻ هڪ ساڌنا آهي ۽ هر ساڌنا ساڌڪ کان گهڻو ڪجهہ طلبي ٿي. سڦل ناٽڪ يا ڪامياب فلم پيش ڪرڻ لاءِ ڊائريڪٽر کي ڪردار جي وقت، مڪان ۽ پرمپرا جو گهرو اڀياس ڪرڻو پوندو آهي. ڪيس هر ننڍي تفصيل ڏانهن چڱو چوکو ڌيان ڏيڻو پوندو آهي. سنڌي ليکڪ بہ جي ليکڪ آهي- تہ ۽ لازمي

طرح ڪيس پنهنجي ڪردار کي سنڌس سماجي setting ۾ ڪپائڻو پوندو. جيئن ته طبقي جي ڪردار جي زندگي هوءَ چڱيءَ طرح ڄاڻي ٿو چاهي، اُن طبقي جي وهنوار ۽ نيمن جي کيس ڄاڻ حاصل ڪرڻي پوندي ۽ ايمانداري ۽ سچائيءَ سان ننڍين ننڍين تفصيلن سوڌي چٽڻي پوندي. ليکڪ کي ڄاڻو ته ڪرڻي ئي آهي. ليکڪ مٿان ڪي جوابداريون ٻڌيل آهن. هن کي ان ڏانهن لاپرواهه رهڻو ڪينهي. پومي ناهي، مجموعي زندگي ناهي ان ڪري مولڪي جيئن وٺندو تئين ڪري ڪردارن جي زندگيءَ جون جهلڪون پسائيندس- ائين سمجهي سنڌي ليکڪ بيپرواهه بڻجي ٿو لکي ۽ چوڪون ڪري ٿو وجهي. مثلا: وشدو پاڻيا سنڌي مسلمانن ۾ چانهه پيئڻ جو شوق ۽ وڏن پيگ پيئڻ هڪ شغل ڪري ڏيکاريو آهي (واٽيو) جڏهين ته ورهاڱي کان اڳ سنڌي مسلمانن ۾ انهن ٻنهي چيزن کي واپرڻ جي عادت ٻنهي ڪين هئي. وشدوءَ عيد تي مسلمانن وٽان هندن کي برياني موڪلرائي آهي، جڏهين ته مسلمان ڪچون سيڌون ۽ ڪچو گوشت ئي موڪليندا هئا! (نصرپور جي ماسي).

سنڌين ۾ جيڪي رواج آهن، اُهي هر فرقي ۽ طبقي ۾ الڳ الڳ پرڪار سان وهنوارجندا آهن. ڏيتي ليتي حيدرآبادي عاملن ۾ الڳ نموني ته ڀائيبندن ۾ الڳ نموني پولائجندي آهي. شڪارپورين ۾ وري وچائين ٻيون نمونو هلندو آهي. ليکڪ کي انهن تفصيلن ۾ به چڪون نه ڪرڻ گهرجن. يا ته هوءَ اُن طبقي جي جهلڪ چٽي، جنهن مان هوءَ خود چڱيءَ طرح واقف هجي يا اُن واقفيت کي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪوشش وٺي، جاچ ڪري ۽ انڀو اپياس ڪري. گشا دڪا هڻي لکڻو ناهي.

سنڌي زندگي ورهاڱي بعد ڄڻ ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويئي آهي ۽ جئين آرسيءَ جي پڳل ٽڪري ۾ سڄو چهرو نه پر للاٽ يا چپ، سيندڙ يا تلڪ پوريءَ طرح ڏسڻ ۾ ايندو آهي تئين اسان جي

ڪنهن ناول يا نصلي ناٽڪ ۾ سنڌي زندگيءَ جوُن مڪمل جهلڪون ڏسڻ لاءِ نہ ٿيون ملن مگر ڪنهن ننڍي ڪهاڻيءَ، ننڍي ناٽڪ، لاڏي يا اوراڻي ۾ ملي وڃن ٿيون. وشنو ڀاٽيا جي ڪهاڻي "جوان پٽ جو موُت"، ڪلا جي ڪهاڻي "مٽيل ڇليون"، ڪنواڻيءَ جي ڪهاڻي "ڳالهائيندڙ پٿيون" هن پسنڪ جي ليکڪا جوُن "سوني اما" ۽ "منهنجي ناني" ڪهاڻيون، جيٺلي جي لکيل سنڌي جيوت وارين ڪهاڻين، ڪيرت ٻاٻاڻيءَ جو ناٽڪ "جيف تن کي هوءِ"، واهي ۽ گورڌن جا لاڏا يا ڀريو وفا جا پنجڙا ان ڳالهہ جا ڪي مثال آهن.

هن ريت مثال ڏيڻ ليکڪن جي پيٽ ۽ مشهابت ورتن ڪرڻ جو مطلب اِهو نہ آهي تہ مثالن ذريعي سنڌي ليکڪن ۾ سنڌي زندگيءَ جي عڪس جي سچائي پرکجي. جيئن هڪ هيري کي سيٽ ڪيو ويندو آهي ۽ انجي سيٽ ڪرڻ مان ڪاريگر جي ڪاريگري پرکبي آهي تئين ليکڪ طرفان ڪردار کي هن جي setting ۾ ٺاهڻ ۽ نهڪائڻ ويندو آهي ۽ اُن مان ئي ليکڪ جو جوهر پرکبو آهي.

شايد ڪي جوُن اسر رهين رسمن جا تفصيل ڏيڻ sloppy آهي. پر هڪ ڪردار وهنوار ضرور ڪندو ۽ جڏهين هنجي وهنوارڪ نموني ۾ سچائي هوندي، تڏهين ئي هوُ چٽو ۽ جاندار (Vivid & living) بڻجي سگهندو. روزاني جيون ۾ هر انسان پنهنجي پرمپرا ۽ اتهاسڪ سنبنڌ موجب جاڻندي يا نہ جاڻندي ڪي وهنوارڪ نمونا اپنائي ٿو. اِهي نسي لڏيون ۽ خسيس ڳالهيون اسان جي جيون کي هڪ قسم جو شان (Grace) پردان ڪن ٿيون. انهن کي چٽرڻ ڪرڻ ۾ شرم جو اچڻ ڪپي؟ سنڌي ليکڪا جو Professional نہ آهي، جنهن لاءِ لکڻ هڪ Passion آهي، تنهن لاءِ تہ پاڻ ڪردار ڪسي سندس سڀاويڪ وهنوار ۾ ٺاهڻ نهڪائڻ ضروري هئڻ گهرجي. ائين ڪندي هوُ

ڏيکاري ٿـــ آن ۾ سنڌ س (Lack of proportion & propriety) ليکڪپڻي جو ئي ڏوھ آھي ۽ نہ پرمپرا جو!

ليکڪ پنھنجي لکڻيءَ ۾ ان نموني جـو چِٽُ پيش ڪندو تہ ھنکي روايت پسند سڏ بو، ائين سمجھي شايد سنڌي ليکڪ سنڌي زندگيءَ جي جھلڪ پيش نہ ٿا ڪن. پر فنڪار جي فن جي پرک ٿي تڏھين آھـــي جڏھين ھو غير شخصي رچنا رچـــي ٿـــو، ٽي. ايس. ايليٽ جو چوڻ آھي:

The emotion of art is impersonal.

سرشٽي پنھنجي سرجڻھار کان صفا ٻي چيز آھي، پڻ پنھنجي پيءُ کان بلڪل علحدو جيؤ آھي. ديوتائن ۽ دئتن سمنڊ ولوڙيو تہ موھني نڪتي. پر موھني نہ سمنڊ آھي نہ ديوتا ۽ نہ دئت. ساڳيءَ طرح رچنا ليکڪ کان ھڪ علحدي چيز آھي. اھوئـــي سبب آھي جو سنڌي ليکڪن رام پنجواڻيءَ جي "انوکا آزمودا" کي ڪھاڻيون سڏڻ کان انڪار ڪيو ھو. آزمودي، اڀياس، فن يا کوجنا کي رچنا Creative art نہ ٿو سڏجي.

سنڌي ليکڪ پنھنجي شخص کي وساري نہ ٿـــو سگھي. ان ڪري ھوُ شاھڪار جـــو سرجڻ نہ ڪري سگھيو آھـــي. مـــثلا "گني - شخص" کي گنو نہ ٿو وساري. ان گني-شخص کي سنڌي زندگي ھندي جيون کان علحدي ڏسڻ ۾ نہ ٿي اچـــي ان ڪري ھنجي لکڻين ۾ ھندي جيون جي جھلڪ ۽ سا بہ ويچار ۽ فيلسوفيءَ جي سطح تي ڏسڻ لاءِ ملي ٿي. ھندي جيون ۾ بہ پرانت جـــي حساب سان فرق آھي. جيڪڏھين گني جي لکڻيءَ ڪـــي ڪٽي ڪائنس يا پڙھندڙ کان پڇجي تہ ھـــيءَ مرھٽي جيون آھـــي يـــا گجراتي، پنجابي آھي يا بنگالي تہ ٻنھي مان ڪو بہ سنڌ يا پرماڻ سان چٽيءَ طرح ٻڌائي نہ سگھندو.

ليکڪ کي پنھنجو شخص Surrender ڪرڻو آھي. جاڪاڻ تہ

هوُ خود جذبا يا اُمنگ سرجڻ نہ ٿو ڪري. اِهي نہ جگہ جگہانتر
ڪان اڳہِ ئي موجود آهن. ساهتڪار صرف اُنهن ڏانهن پنهنجي
Approach ٿو ظاهر ڪري ۽ انهيءَ Approach کي پيش ڪرڻ ۾
پنهنجو فن ٿو ڏيکاري.

پرمپرا يا رواج کي بہ تمام ويڪرو ارٿ آهي. هرهڪ رواج
کي اتهاس پنهان آهي. ان اتهاس کي ڄاڻڻ لاءِ محنت، اڀياس ۽
ڇڪاس کپي. ڇڪاس ڪرڻ لاءِ باريڪ بيني کپي ۽ باريڪ بينيءَ
لاءِ ننڍا ننڍا تفصيل کپن. جيئن ڪنهن لفظ جو سچو ارٿ اکرن
۾ نہ بلڪ آواز، اکر ۽ ان ڪان پيدا ڪيل چِتر ۾ سمايل هوندو
آهي تيئن ڏيکاري ڏيندڙ رواج ۾ اتهاس ۽ پرمپرا سمايل رهندي
آهي. مثلا "جهولي لعل" پڪاريندڙ ڪردار سنڌي زندگيءَ جي
واپاري پهلوءَ کي چٽي ٿو. جنهن ۾ درياه مٿان پيڙا سنڀرائي
ڏيساور ڏانهن ڏورڻ وارن مردن جي غير حاضريءَ ۾ سندن
استرين جي ورڻ - ديو جي پوڄا نہ نظر اچي ٿي پر سنڌين جو
ويدن واري زماني ڪان وٺي 'نديِن واري سپيتا' (River Cult)
سان سنبنڌ پڻ ڄاڻائجي وڃي ٿو! يا ٽيجڙيءَ جو ڏڻ ٿا ڪٺون.
ان ڏڻ وقت استري اُڪريءَ تي سلا پوکيندي آهي. ڌرتي
اُپجائو آهي ۽ استري پڻ اُپجائو (fertile) آهي. استري سهاڳ-
ڪاڻ ئي ٽيجڙيءَ جو ورت رکي ٿي. ويدن واري وقت ڪان وٺي
سؤڀاڳيوتي استري اُهائي مڃي ويندي هئي جنهن کي پٽيءَ وٽان
پٽ حاصل ٿئي. ان ڪري ڌرتي - سلا - ورت انهن ٽنهي جو
لاڳاپو استريءَ جي سهاڳہ سان آهي. ان حالت ۾ صرف ٽيجڙيءَ
جي ورت جو ذڪر ڪرڻ سان سنڌي لکٽي پنهنجي اتهاس ۽
پرمپرا سان ٺهڪي بيهي ٿي.

رواج يا ڏڻ جو ذڪر ڪرڻ سان ليکڪ دقيانوسي نہ ٿو
بڻجي نہ ئي هوُ ماضيءَ ۾ جيئي ٿو پر انهن ڪرڻ سان هوُ پنهنجي

ڪردار کي سڃيو ٿو ڪري ۽ ماضــيءَ جـــي حــال ۾ پنهنجي awareness ٿو ڏيکاري.

هر جاتي يا طبقي کي پنهنجو هڪ من (Mind) ٿئي ٿو جـو ليکڪ جي پنهنجي من کان وڌيڪ اهميت رکي ٿو. هتي ليکڪ پڇي سگهي ٿو ته ڀوميءَ کان اکڙجي ٻيءَ ڀوميءَ ۾ پوکڻ ڪري اُسان جو اُهو من (Mind) جدا جدا اثرن هيٺ جدا جدا قسم جو احساس اپنائيندو، ان حالت ۾ ڪهڙي استان تي رهندڙن جـو من چئبو؟

انجو جواب هي آهي ته جاتيءَ جو من ڪن ٿورن سالن اندر بدلجندو ناهي. مالي يا اقتصادي حالتن جي اثـر ڪري سنڌين جي رهڻي ڪرڻيءَ ۾ تفاوت آيو آهي پوءِ به بنيادي ريت اُهي سنڌي ئي آهن.

هانگ ڪانگ ۾ هڪ گجراتي ڪتب ڏٺم. اُن ڪتب جي اِستري ڦجي آئرلئنڊس ۾ جائي هئي ۽ سنڌس مـــاءُ به اُتي ئي جائي هئي. هنن ڪڏهين گجرات ڏٺي به ڪين هئي. پوءِ به اُن گجراتڻ جو کاڌو، پوشاڪ، وهنوار، مڙس ڏانهن لقط نگاه وغيره احمدآباد ۾ رهندڙ گجراتڻ کان ڪنهن به حالت ۾ ڦريل نه هيو ن. ساڳيءَ طرح ٣٠-٣٥ سالن کان سينگاپـور ۾ رهنـدڙ سنڌي نـه سينگاپوري چيني آهي نه سينگاپوري ملاين. هوُ ڇهري، هلت ۽ پهراءَ جي لحاظ کان سينگاپور ۾ رهندڙ ٻين هندستانين کـان بـه ڦريل آهي.

هاـ اُن سنڌيءَ تي سينگاپور جو اثر پيو آهـي. سنڌس گول ڊائننگ ٽيبل تي چيني کاڌو رکيل آهي ۽ سنڌس ڌيءُ ڪـي ملي پوشاڪ پيٽي آهي پوءِ به هوُ سنڌي ئي لڳي ٿو. ساڳـيءَ طرح جپان ۾ رهندڙ سنڌي ڪمئنو ڏـو پهري، لنـڊن ۾ رهندڙ سنڌي پار ڊبلروٽيءَ سان سيرو ٿو کائي، اسپين ۾ رهندڙ سنڌي

گھر ۾ پسو تو نهرائي پوءِ به هوُ سڀ سنڌي آهن. ان ساڳيءَ طرح
جڏهن بمبئي ۾ رهندڙ سنڌياڻي، ماتا جو چنڊ و وڄڻ وقت لولن
جي بدران منا بسڪيٽ ئي ڪم آڻي.
بسڪيٽن جو لاڳاپو حال سان آهي پر چنڊ و وڄڻ جو لاڳاپو
ماضيءَ سان. ان طرح ماضي ۽ حال کي ڳنڍي ڪنهن جاتيءَ جو
من پنهنجي خاص جهلڪ پسائي ٿو. لنڊن ۾ رهندڙ سنڌي
سٽيناراڻ جي ڪٿا ٽيپ رڪارڊ تي واڇي ٿو مگر ڪڙهي چانور
بوندي پاڇي تيار ڪري ٿو. جتي ٻيا هندستاني ڪنهن به ڏينهن
تي سٽيناراڻ جي ڪٿا جو بندوبست ڪن ٿا اتي سنڌي
پورڻماسيءَ ڏينهن ئي ڪٿا ڪري پنهنجي چندر منڊل جي
حساب سان تت ڳڻڻ جو ثبوت ڏئي ٿو.
جڏهن ندي جدا جدا مڪانن، شهرن ۽ ڳوٺن مان لنگهندي به
ساڳي آهي، هنجا ڪنارا بدلجندا رهن ٿا مگر ڌارا نه ٿي بدلجي
تئين ڪنهن به جاتيءَ جي ڌارا نه بدلجي. ان ڌارا جون
خصوصيتون چترت ڪرڻ لاءِ ڪو Genius نه کپي پر کپي
Perception، جا (Perception) پڻني نظر Genius جو هڪ مکيه
انگ آهي.

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

سنڌي ادب ۾ زال

سنڌي ادب ڇا کي سڏيون؟ تواريخي حالتن انوسار حڪومتون بدلجنديون رهيون آهن ۽ ساڻ ساڻ سنڌ جون حدون به ڦرنديون رهيون آهن. ان ڪري پنجابي، راجستاني، ڪڇي ۽ گجراتي ساهت ۾ سنڌي ساهت جو حصو سمايو پيو آهي. ماروئي گجراتي ساهت ۾ ماڙوئي نالي سان وڻي آهي. مومل راجستاني ساهت ۾، سهڻي ۽ هير پنجابي ساهت کي سينگاريو آهي، ان طرح راءِ ڏياچ سؤراشٽري ساهت کي سينگاريو آهي ۽ لاکن ۽ ڄاڙيجن ڪڇي نظم کي.

گهڻو اڳ واريءَ سنڌ جي راجڪماري ڪيڪئي جڳ پرسڌ راجا دشرٿ جي پتني آهي جا پنهنجي پت-ڪؤشلتا کان مشهور آهي. پوءِ جي سنڌ جي تواريخ ۾ راجا ڏاهر جي پتنيءَ لاڏيءَ جو ذڪر اچي ٿو جا پڻ جنگ جي ميدان ۾ لڙڻ وئي ٿي ۽ جڏهين ڏٺي ٿي ته دشمن جنگ کٽي آهي ۽ منهنجو پتي سرڳواس ڪري ويو آهي تڏهن جوهر ڪري پاڻ کي ڀسم ڪري ٿي. (راجپوت راڻين جي جوهر-رسم کي ناٿ صاحب دنيا اڳيان رکيو آهي پر سنڌ جي راڻيءَ جو جوهر راجستان جي پدمڻيءَ کان گهڻو اڳ ٿيل آهي.) راڻي لاڏيءَ جي ٻن ڌيئن سوريہ ۽ پرمل نهايت هوشياريءَ ۽ چالاڪيءَ سان دشمن کان بدلو چڪايو هو.

مٿين تواريخي حقيقتن مان معلوم ٿئي ٿو ته سنڌ جي زال بهادر، همت واري، جنگ ڪرڻ ۾ ڪشل، پرش جو ساٿ ڏيندڙ، جان جي بازي لڳائي پنهنجي پوترتا جي رکشا ڪندڙ ۽ مشڪلات کي منهن ڏيڻ واري هئي.

سنڌ جي پوءِ وارن قصن ۽ داستانن ۾ دودي ۽ چنيسر جو قصو مليٿو. جڏهين چنيسر کي سردار ٿيءُ جي گادي تا آچين تڏهين هوُ

چوي ٿو تہ ٿورو ترسو تہ ماءُ کان پڇي اچان تہ تخت وٺان يا نہ وٺان. سندس ماءُ پٽ جي ان بيوقوفيءَ ۽ ڪانئرتا تي خفي ٿي چوي ٿي:-

"مون ڄڻيو ماڻ پٽ ڪري - پر ٿي پڇين تون ڌيءَ
ويھي آتڻ وچ ۾ - پانديون ڪتڄ ٿيھ."

ڄنيسر جي زال بہ کيس طعنو هڻي ٿي:

"چاچي چڱيا ڇڏي، مڙس منهنجي کي
اڳي هيوسين ٻہ ڄڻيون هاڻي ٿيوسين ٽي
مَن ويھي آتڻ وچ ۾ پانديون ڪتي ڌي
هوُ گھر ۾ ڪم ڪري - ڇا ڄاڻي راڄ مان؟"

سنڌ جي سمن سومرن واري وقت جي چارڻن ۽ ڀٽن واتان زال جي گفتار ۽ وهنوار مان ثابت ٿئي ٿو تہ سنڌي فنڪار، استريءَ کي عقل ۽ هوش سان سينگاري، سماجڪ ۽ دنيوي وهنوار ۾ کيس اهميت ڀريو استان ڀئي ڏنو. سومرن جي دؤر کي رومانوي دؤر سڏجي تہ بہ ٺهي اَچي. هن زماني ۾ سنڌي ادب جي جڙ پيڙه پڌجي رهي هئي. ان وقت ٻرج ڀاشا ۾ ڇند وديا جي اصولن موجب ڪوتائون رچجي رهيون هيون. سنڌي شاعرن بہ پنهنجي اصلاحي فڪر ۽ اخلاقي خيالن کي پيش ڪرڻ جو اِهو سولو ۽ اثر وارو نمونو اختيار ڪيو. سنڌي شاعريءَ جو اِهو پهريون روپ معياري نہ آهي پر پنهنجي اصليت ۽ سادگيءَ ڪري وڻندڙ لڳي ٿو. ان شعر ۾ ٻولي گڏيل سڏيل آهي جا ملتاني، برج ڀاشا ۽ سنڌيءَ جو گڏيل روپ آهي.

ڍولا مارُوءَ جو مثال ڪٿون تہ معلوم ٿيندو تہ افساني جي تخيل ۽ اسلوب هندي آهن مگر زبان ۽ بيان سنڌي آهن. هنديءَ ۾ استريءَ جي ڀرن کي ڪمان سان ڀيٽيو ويندو آهي. سنڌيءَ ۾ اُنهن کي ڀؤنئرن سان ڀيٽيو ويجي ٿو. آهڙن پدن جو مثال هيٺ ڏجي ٿو:

(۱) "ناس ڪيل، ڪوڪيل بول، ڪنٺ گلي سرمور
پرون سڄڻ ڪي شيام هئي، جيئون چمپا تي ڀؤنر"
(۲) سياهي سرخي سب رنگ قد ڪامڻ کي ڪار
چوٽا چندن ميندي سيندر سينڌ سنوار
سنت ڪهي سچ بوليا هي ابرنوي ات چار.
(۳) هيم برن بالڪ بدن، جهيڻ لڪ مرگهہ چک
سو سندر ڪب بسرئي، جهڙو ايڪ جيو گڻ لک.
(۴) اجهر گجهر ڪسمهر، انگهر اڌڪار
سو سندر نہ بسريئي، جس ڪا سورهن سينگار.
(۵) ڪٽ ڪيهر بال پڇنگ، ڪونج بدن ڪنٺ لنڪ
هيرا دسن پودرڪ بهن، مارو منگهت مهنڪ.
(٦) پاتر پيندي پينگهہ ڏن، ونءُ واسينگان جيئون وت
ڍولا! تمٽي مارُو، جيئون پلي گهوڙي ڪا نت.

مٿين پد مان مثال طور ڇهون پد کڻون جنهن جي معنيٰ آهي تہ:

"اي ڍولا! تنهنجي مارُو پتلي پيٽ، پينگهہ جهڙي لوڏ، واسينگ جهڙن پيچڻ وارن، وارن ۽ پلي گهوڙيءَ جي گهنڊ يا ناز واري آهي. وارن بدران سندس ور وڪرن واري چال جي ناڱڻ جي سان بہ پيٽ ڪري سگهجي ٿي. ان پد ۾ پينگهہ، پلي گهوڙي ۽ وٽ لفظ نج سنڌي آهن ۽ ٻيا راجستاني ۽ سنڌيءَ جا گڏيل لفظ.

لوڪ ساهت يعني چارڻن جي زباني طرح ڳائڻ وارن پدن کي ڇڏي لکاوت واري ادب تائين اَچي پهچبو تہ سترهين صديءَ جي قاضي قاضن، شاهہ ڪريم بلڙيءَ واري ۽ شاهہ عبداللطيف جي شعر کي ڏسڻو پوندو. انهن مان شاهہ جي شعر ۾ ئي استريءَ جو چٽر چٽيل آهي. ڀٽائي گهوٽ جيتوڻيڪ صوفي شاعر آهي ۽ صوفي مت انوسار سندس شعر جو مرڪز حقيقي - مجازي ۽

مجازي ـ حقيقي عشق آهي تڏهين به صحيح معنيٰ ۾ شاعر هئڻ ڪري هن پنهنجيءَ سورميءَ کي هندستاني راڌا جي نقش قدمن ۾ هلائي محبوب جي ڳولها ۾ موڪليو آهي يا ڪاٿس انتظار ڪرايو آهي. هنديءَ جي پرسڌ ڇاياوادي ڪويءَ ملڪ محمد جائسيءَ پنهنجي پدماوت ۾ راجڪمار کي اُٺ چاڙهي اُٺ تي راجڪماريءَ جي تلاش ۾ موڪلي ڇاياواد سان نباهيو آهي پر شاه پنهنجي ديش جي پرمپرا انوسار هليو آهي.

شاه جي شعر ۾ استري بهادر ۽ همت واري آهي. سسئي جبل ٽڪر اڪيلي سر ٿي لتاڙي ــ

"سرتيون سڀ جي سڄ متان ڪا مون سان هلي."

۽ سهڻي رات جي وقت درياه پار ٿي ڪري. ڪيس نه ڪنن جو ڪڙڪو ٿو روڪي ۽ نه ڏم جو دڙڪو ٿو ڊيڄاري ــ

ڪاري رات ڪڇو گهڙو اُٿئيه اونداهي.

اِئين به ناهي ته شاه جي شعر ۾ آيل زال فقط 'محبوب محبوب' ڪاري دنيا کان الڳ ٿي ٿي ويهي. هوءَ ماروئي آهي جا ڇيلن جي ڇانگ وٺي ٻاٻاڻا ڪري ٿي چاري ۽ پلر پيي خوش ٿئي ٿي. هوءَ مومل آهي جا چندن ۽ مشڪ سان چوٽا ٿي مڙهي ۽ عطر عنبير سان تن تازو ڪري سايون شالون ٿي پهري. هوءَ وڻجاري ۽ سنڌو رقيباڻي آهي جا درياه تي اڪا پائي ڏيئا ٿي ٻاري ۽ گهڻن ڏينهن تائين پنهنجي جي نه اچڻ تي چوي ٿي ــ

"آيل! ٻولائي ساڻ اچي ته جهيڙيان

لايئه گهڻا ڏينهڙا مون سين ڪيئه ٿورڙا"

۽ هنجي وري مسافريءَ تي وڃڻ تي خفي ٿي آکي ٿي،

"ڪوءَ سؤدو سنڌءِ، جو تو ٻولا سکيو."

ان طرح شاه جي سورمي نازو ادا واري معشوق آهي ته پنهن نباهيندڙ نار به آهي، ماڻا ڪندڙ مومل آهي ته پنڌ ڇائيندڙ سسئي به آهي، ريتيون رسمون نباهيندڙ گهرو زال آهي

۽ پريتم سان ملڻ لاءِ آڌيءِ رات مڙس جو پاسو ڇڏيندڙ به آهي:

ساهڙ ڪارڻ سهڻي، آڌيءِ اٿي آئي

هوءَ نياز ۽ نماڻائيءَ جي مورت آهي ۽ ڪاڪ محل جوڙائي ماڙيءَ تي ويهي مردن کي گهوڙر سان گهائيندڙ وينگس به آهي:

مومل کي مجاز جا اکين ۾ الماس

نه ڪا عام نه خاص جي ويا سي ويڍياءِ

استريءَ جو شاهه جي سورميءَ کان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو اوُچو درجو ٿي سگهي ٿو؟

صوفي شاعرن جي دور بعد سنڌي شعر وڃي رئيسن ۽ نوابن جي ور چڙهيو. صوفي شاعرن پنهنجين سورمين کي نج سنڌي زالن جي روپ ۾ پيش ڪيو هو پر اميرن ۽ نوابن پنهنجن شعرن ۾ زال کي طوائف بڻايو يا کيس ڌارئي ملڪ - ايران جي نار جي روپ ۾ پيش ڪيو. هنن جي دلبر جي اک شوخ، رخ لعل، قد صنوبر جيڏان، زلف پيچدار ۽ دل پٿر آهي. هنن پنهنجي شعر ۾ مئخانا کوليا جن ۾ سهڻا ساقي ويهاري هو جام لنڊڻ لڳا. اهڙي نموني جي شعر سان زندگيءَ جو ڪو تعلق ئي نه هو. ان ڪري ان وقت جو شعر سنڌي زندگيءَ جو عڪس پسائي نه سگهيو.

پر ان ساڳئي وقت ۾ جيڪو سنڌي نثر پيدا ڪيو ويو تنهن ۾ سنڌي زندگيءَ جو عڪس بخوبيءَ نمايان آهي. تنهن وقت جو ليکڪ ساهت کي سماج جي بهبوديءَ لاءِ سرجڻ ڪرڻ لڳو. بينگال کان سماجڪ سڌاري جو سڏ آئيو ته سنڌ ۾ انجو پڙاڏو پيدا ٿيو ۽ اخبارن ۽ مندلين ذريعي سماج جون اوڻايون دور ڪرڻ جون ڪوششون ٿيڻ لڳيون. سنڌ ۾ بينگال جهڙيون سماجڪ اوڻايون نه هيون. سنڌ ۾ نه ستي رسم هئي ۽ نه ٻال - وواهه ۽ نه وڏوا سان اتياچار ۽ جيئري ٿي جيئري شادي ڪرڻ جون ڪوسمون گهڻي ماترا ۾ ڦهليل هيون. وڏ ۾ وڏ اٿي ڏيتي ليتيءَ

جي ڪٽ پٽ ۽ سس جي ٺهري حڪومت هئي. انهن ٻنهي ڳالهين ڪري نوجوان استريءَ جي جيون گهٽيل ٻوساٽيل رهندي هئي. ان ڪري وقت جي ساهتيه ۾ سماج هٿان ستايل ناريءَ جو روپ چٽيل آهي. ان وقت جي ليکڪ جي پراثر لکڻيءَ ڪري اڄ به سنڌي جاتيءَ جي فردن کي اهو خيال وڻندل آهي ته ليکڪ معتدل سماج - سڌارڪ.

ملڪ جي ورهاڱي بعد سنڌي ادب ۾ ترقي پسند نظريي جو جو زور هو. انهن لکڻين ۾ زال مرد جي ساٿيءَ جي روپ ۾ پيش ڪئي ويئي. سنڌي سماج ۾ مزورڻ يا ڏوهڻ نه آهي. اسين سنڌي گهڻو اڳ ٻن ورڻن جا ٺهيل آهيون جي آهن کتري ۽ وئشيه. براهمڻ گهڻي ڀاڱي پنجاب کان رڙهي اسان وٽ آيل آهن ۽ شودر اسان وٽ آهن ئي ڪين. ان ڪري اسان ۾ برهمڻن جي اثر وارا ٽڪا ڏرمي ليکا پاتل ڪينهن ۽ نه ئي اسين ڇوت ڇات جي مرض ۾ مبتلا اهيون. سنڌورقين ڪسي ڇڏي باقي سنڌين ۾ ٽلهي ليکي ٻه طبقا آهن مٿئين سطح وارو وچولو طبقو ۽ هيٺئين سطح وارو وچولو طبقو. ترقي پسند ليکڪن انهن مان هيٺئين سطح واري طبقي کي ڪٽي آفيس ۾ ڪم ڪندڙ زال ڪئي ۽ انجي ڏکيائين ۽ مشڪلاتن کي چٽيو. ٿورو ئي وقت پوءِ کي ليکڪ ترقي پسند چٽر ڇاپا کان نکري اُن کان ڇڄي ڌار ٿيا. هندي ۽ انگريزي ساهت جو ابياس ڪري انهن پنهنجن لکڻين ۾ استريءَ کي من جي تهن ۾ ڦيريون پارائي ڪائنس رشتن ناتن تي سنديهه ڪرايو يا ڪيس ڪنبڌن ۾ گهمائي ڪائنس پريم جي فيلسوفيءَ تي بحث ڪرايا.

انهن ليکڪن کان پنج ڇهه سال پوءِ ئي جديد ادب جا نرمانا هليا آيا. جديد ادب هن مشين ۽ ويگهه جي يگهه جي پيداش آهي. مشيني يگهه ۾ ماڻهو انسان نه مگر مشين جو پرزو بڻجي ويو آهي ۽ ويگهه ۽ گتيءَ جي ڪري هڻ پٽ ۽ ڀڄ ڊوڙ واري زندگيءَ ۾

هوءُ پرمپرائن ۽ روايتن کان ڪٽجي ويو آهي. هن نموني جي ادب ۾ شدت ۽ صداقت آهي. ڏسڻ ۾ ائين ٿو اچي ڄڻ ان قسم جي لکڻيءَ ۾ گار گند آهي مگر اُن ئو ڪلاڪ آفيس ۾ گهي، ڏيڍ ٻ ڪلاڪ ٽرين ۾ لٽڪندي ڪنهن جي تيل واري مٽي سان لڳي خميس خراب ٿي پوي، ڇا هوءُ ٻئي صبح جو پائي نه سگهي ته اهو ماڻهو گاريون نه ڏيندو ته ڇا ڪندو؟

هن ادب ۾ هرهڪ ڳالهه کي ڪم چلائو نظر سان ڏسي ورتن ڪرڻ يعني ٻوليءَ جي گرامر، النڪار جي پرواه نه ڪرڻ يا فن جي نيمن ڄاڻڻ جي ضرورت نه سمجهڻ وغيره کي معاف ڪري سگهجي ٿو. مگر هن قسم جي ادب جي وڏي خامي آهي لکڻيءَ ۾ چٽائي نه هئڻ. جديد ادب جي لکڻي عام فهم ناهي. ڄڻ ليکڪ بادشاه جو خاص حڪيم آهي جنهن تائين عام ماڻهوءَ پهچ ئي ڪانهي. ان ڪري جديد ادب، پڙهندڙن مان گهڻي حصي کي اڄ جي لکڻين مان واقف ٿيڻ کان وانجهي ڇڏي ٿو.

جديد اديبن مان ڪي پنهنجين لکڻين ۾ پرش ۽ استريءَ جو صرف ڪامي - جيون پسائين ٿا. جيئن آهي ڪو ساهتڪ اصول يا نيم ته ٿا ميچين تيئن ڪردار به آهي ٿا پسائين جي سماجڪ نيمن کان بلڪل آجا آهن. آهي ڪام - چيشٽا يا ڪام - ورتي نه ڏيکاري صرف ڪام - ڪريدا جوئي ورتن ڪن ٿا جنهن ڪري انهن جي لکڻين واري استري صرف شريرڪ الجهاءَ لاءِ ٻطيل ڏسڻ ۾ اچي ٿي. اڪرن جي نڪاءَ يا لفظن جي گهماءَ ڦيراءُ سان اهي استريءَ جو شرير ڏيڻ وارو روپ، ماڻهندڙ چيز جيان بيان ڪن ٿا.

جديد ليکڪن مان ٻين ڪن جون لکڻيون ايامي پوءِ ڏيري ڏيري ڪڙهندڙ کير جيئان گندير ۽ صاف آهن پر انهن ۾ سنڌي استريءَ جو چٽو ملڻ محال آهي. جتي، هن، جديد لکڻي، جو نپو نه هٺي نڪين پلا پراٽي.

آهي أُلي برابر سندياڻي ڏسڻ لاءِ ملي ٿي جڏهين وشنو پاڻيا جي
کن کهاڻين ۾.

پر زندگيءَ جا أصلي قدر آسان وٽ پارت جي بين جاتين
جيتان ساڳيا ئي آهن ان ڪري آسان جي شاعرن استريءَ جو
أهو شاشوت روُپ ئي چٽيو آهي. استري پهرين حسن آهي يعني
هوءَ ڪامڻ آهي:

نل تـــي پاڻي ٿي پري - لچڪيو وجيس جـــان
لـــڏڻ لڏي جهومڪ لڏن - لـڏيو وچـــن ايمان
(اندر پوجواڻي)

مرڪ ۽ ساڳي مهڪ ۽ آ ساڳـي
چا سندس مکڙو ڪوئي غنچو آ؟
(پريو وفا)

اک کـڻڻ سان هنجي ، دل قتيو پـوي
هڪ اشاري سان ٿو سر ڪٽجيو پـوي
(عزيز)

چا نيڻ ۾ جادو ٿو رکـــي مهنجو چند
چا وات جـو ميناج اٿس جهڙي کـنـد
(خادم)

مهڪي جڏهين سوهاڻ يا بهڪي پهرين باک
چا تہ تازگي روپ جي گل جـي سوهي ساک
(شيام)

ڪامنيءَ بعد استري پتني ٿي بڻجي:
مدهن ٿي مرڪ هميشه ۽ نيڻن ۾ پـابوه
محبوبي مورت ڏسي ، من ۾ جاڳي موه
(شيام)

۽ تهان پوءِ هوءَ جنني ٿي سڏائي:

گل مٿا هـاڻ لڳي ڇاتيءَ سان
ننڊ کي ٽوڪي مٺي ننڊ اچي
(شيام)

شاعر استريءَ جي ٻين روپن کي ٻه ڪونه وساريو آهي.
پيڙا! جو موٽڪي ڏٺين تـي پريم ٻي انداز تون
ديوتا بڻي سو رهندو منهنجي دل جي دوار ۾
(هري دلگير)

پـــا
صبر سان جا تي سهي هر رسم ٻي جـا، آنهه تون
ڇو نہ ٿرپـل ۽ نـــڊر، ٿر ياگـــ وڏوا آنهه تـــون
پـــا
ڏيهن جـــو تنهنجو ٻڌي نانءَ جي ٽوڪارن تـا
راس جو تنهن جي ٿي ياڪو ۾ اچي گهارن تـــا.

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

شاهاڻو شاهه

جئين پارس سان لڳي لوهه جو ٽڪر سون بڻجيو پوي ۽ جئين برساتي بوند سپ جي مک ۾ اچي موتي بڻجيو پوي تئين شاهه صاحب جي شرط وٽي هر سنڌي سخن سون، موتي، ماڻڪ، لعل يا جواهر بڻجي پيو آهي. شاهه واڻيءَ جو شاهه آهي.

شاهه غواص آهي ته ويڄهار ۽ موٽهار به آهي. غواص جيئان ڪلپنا ۽ ٻڌيءَ جي ساگرن ۾ غوطا کائي ڪيئي آبدار موتي اسان اڳيان آڻي ڌريا اٿس:

١) لهون لک لباس پاڻيءَ پسڻ هيڪڙو

٢) هوت تنهنجي هنج ۾ – ڍڳين ڪوهه ٻهي؟
ڪڏهين ڪانه وهي – هوت ڳولڻ هٿ تي.

٣) ٻاراڻو سو سڏ، ٻڌڻ ۾ ٻــه ٽيا

٤) ٻرڻي ته ٻار، ڦوڪ ته لڳي انبرين
هٿي جي هڙڻ جون، ڦٽون سڀ وسار

٥) جيڪي فراقان، سو وصالان نه ٿئي

٦) ساٿر ٻوڙي سهڻي، مدت ٻوڙيو مهراڻ

شاهه صاحب ويڄهار جيئان هر هڪ لفظ کي ويهاري ونڊيو آهي ۽ انکي بي نظير بڻايو آهي:

١) ڪوني کهي سپرين، ڪوني کهڻ ساڻ

٢) سا ڪيئن ليئهن نهي؟ جنهنکي ليئهن نڏو ڪٽي.

٣) ڪامان پڇان پچران ليان ۽ لوچان
تن ۾ تؤنس پرينءَ جي، پيئان نه ڍاپان

۴) ڪي ويجها ئي ڏور، ڪي ڏور به اوڏا سڀرين
۵) شڪار تون شهباز جو، تون تان منجهه شڪار.

موتهار ٻڌجي انهن موتين اندران ڏاڍو لنگهائي شاه مالهائون ويهي پوتيون آهن:

۱) جي پائين جوڳي ٿيان ....
۲) تون سمو آءُ ڳنڌري ....
۳) دهشت دم دريـــاه ....
۴) چـــنـــڊ چـــوانءِ سچ ....

وارا بيت کهڙيون نه عمديون مالهائون آهن! هڪ لفظ جي جڳهه متاثر سان شاه معنيٰ ۾ به سونهن اوتي ڇڏي آهـــي. جيئن ته:

پڇن جي ميهار کي، پڇي سي ميهار

ساهتيه جي آڪاش ۾ شاه چندرما جيئان آهـــي. وئديه راج چندرما انسان جي من جو ديوتا آهي. هنجي ڪرڻن جـي اُثر هيٺ جيڪي پوئيون پيدا ٿين ٿيون، سي انسان جـي من جـي روڳن لاءِ اڪثير علاج ٻڌجي پون ٿيون. شاه جي شعر جو اُثر به اُمنگ، طبيعت، سياءِ، حالت ۽ ويچار لاءِ ڪارگر ٻڌجي سگهي ٿو. ملڪي مستاني لاءِ:

ميائي جياس، جي وڃي مڙهه ملير ڏي
يـــا
تڏي وسائجانءِ ترن جي، مٽي مٺيءَ مٿاه
جي پويون ٿئي پساه ته نجانءِ مڙه ملير ڏي.

جهڙيون سٺون ڪيس اُنساه ڏياريندڙ آهن ته قدرتي نظارن جي شوقين لاءِ:

ڳام ڳنڌيءَ ڳنج، اُبـــر ۾ اُهاءَ ٿـــيـــو
يـــا

اُڏران ٿي آئيون، ڪري هڪل هوءِ
پِري ٽل ٽوائيون، جوڙي هليون جوءِ
پسو جـا پٽن ۾، ڪٿوريءَ خوشبوءِ

جهڙيون مفيد آهن.

مجازي عاشق،

پر اکيون ٿيون نڪ، تو ۾ ناهہ پيشاني پرينءَ جـي

يـا

نـاز منجهاران نڪري، جـڏهين پرين ڪري پنڌ
پون پرڻ بسم الله جڏهن تڏهين راهہ ڇڏي تـي رنڌ
سائينءَ جو سؤگنڌ، منهنجو ساجن سڀ کـان سهڻو

جڏهن پيو پنهنجي معشوق جـي سونهن جي ساراهہ ڪندو تـہ
حقيقي عاشق،

تان نہ آهي تند جو، رون رون ڪري راز

يـا

ڏسڻ ڏسين جـي، تہ همہ ڪي حق چوين
جڏهن پيو فڪر ۽ ذڪر جا مارڳ ڦوليندو.

تن کي تسيا ڏيندڙ سر رامڪلي پـڙهي پيو ڪن ڪٽ
ڪاپڙين ۽ لاهوتين جي پونواري ڪندو تہ صـدق رکندڙ پيڪت
"هتان هڏ نہ ڇڏيان صبر شڪرانو" جڏهن ياڻي تي پيو پڙهندو رهندو.

جي طالب فراق جي تپت سان پـاڻ کـي سون جيئان
اُجارڻ چاهي تہ:

"ڏوريان ڏوريان م لهان، شال م ملان هوت"

پڪاري ۽ جي سڪ جي چڪ سهي نہ سگهي تہ پڇتائي چوي:

"سرتيون مون تان سچاڻي سگهہ نا ڪيو"

ان طرح شاهه وٽ هر اُمنگ جو اظهار آهي، هر آنند جو آلاپ آهي، هر درد جو دونهون آهي ۽ هر ويچار جو وهڪرو آهي.

شاهه جو شعر هڪ وهندڙ درياهه آهي. جيڪو وڃي سو ڀاڃي اَچي. ناٽڪ نويس اَچي ته ڪيس ناٽڪ جا پاتر پنهنجن نرالن گڻن اوگڻن سميت ملي ويندا. رنوراڻو به آهي ته چنيسر به پر ٻئي ڪردار بنهه ساڳيا ڪينهن. سسئي ڏوٻڻ آهي ۽ سهڻي ڪنڀارڻ پر ٻنهي جي پيار ڪرڻ جو نمونو الڳ آهي. سسئي دانهون پيئي ڪري، ڏوراپا پيئي ڏي، پٺي پاراتا پيئي ڪڍي مگر سهڻي بي ڊپي آهي. پرٽيل ڏم سان آهي پر پريتم سان ملڻ لاءِ وڃڻ وير نه ڪڪر ڪارونڀار ڪان ٿي ڊڄي ۽ نه ساهون پاٻرن ڪنڊن ڪان. هوءَ هڪ پيرو به پنهنجي تڪليف جي شڪايت نه ٿي ڪري. هار سينگار جو شوق مومل کي آهي ته ليلا کي به آهي پر ٻنهي جي شوق ۾ به تفاوت آهي. مومل ڪنن ۾ سونا ڳڻ ٿي پهري، روپي سوني سان راند ٿي رمي ۽ مشڪ سان چوٽو ٿي واسي. ليلا هار جي موتين جي چمڪ تي موهت ٿي ٿئي ۽ پنهنجو پيار هڪ رات لاءِ ڏيئي ٿي ڇڏي! مگر مومل کي محبوب بنا هڪ رات به نه ٿي سري.

سنڌي ناٽڪ نويسن ليلا چنيسر، سهڻي ميهار، سسئي پنهون ۽ عمر ماروئي جا ڪردار کڻي ڪيئي ناٽڪ رچي تيار ڪيا آهن.

شاعرن کي شاهه جي شعر مان گوناگون وشين تي ڪلپنا ڪرڻ جي طرز ملي ٿي ۽ نثر نويسن کي لفظن جا ويس، ٻوليءَ جا رنگ، تشبيهون ۽ استعارا ملي وڃن ٿا.

شاهه سنساري ماڻهوءَ کي "نمي ڪمي نهار تون، ڏمر وڏو ڏک" جهڙيون نصيحتون ٿو ڏئي ته وهنواري ماڻهوءَ کي "آيل! پ ولڻي ساڻ اَچي ته جهيڙيان — لائي گهڻا ڏينهڙا مون سي ڪيءَ تورڙا" جهڙيون وهنواري ڳالهيون ٿو سيکاري.

ان طرح ڀڃڻائڻ، ليلائڻ، رسڻ، ڀرچڻ، سؤمان يا غيرت جي وکيا ڪرڻ، پريت ڪرڻ ۽ نڀاهڻ، سڪڻ ۽ سڪائڻ، ڳولڻ ۽ پائڻ، لڇڻ ۽ ڦٿڪڻ، ڳائڻ ۽ ٻڌڻ مطلب تہ سڀني ڪمن جي ريت بابت شاہ وٽ هڪيا حاضر ملهائتا سخن آهن.

آهڙي أملهہ ماڻڪن جي مالڪ بابت أسين ڪانچ وڪڻندڙ ڇا چئون؟

آهڙي ڪامل ڪاريگر جي ڪلا کي أسين اڻاڙي ڪيئن پرکي سگهنداسين؟

نہ ٻوند عميق ڪڇي سگهندي، اسے کرکپيتو سورج جي پرڪاش جو بيان ڪري سگهندو ۽ نہ ڪو عالم شاہ جي شعر جو پورو پورو ملهہ ڪٿي سگهندو.

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

شاهه جا سُورما

شاهه جي داستانن ۾ پريت جو اُجهل پرواهه آهي. جنهن جي اُن ٽڪ ۾ سورهيه جان نثاريءَ ۽ فداڪاريءَ جو روپ ٺهي ٿري ٿي ته سورهيو به نرمرد بڻجي صداقت سان ساڻس نڀاهي ٿو.

سسئيءَ ڪاڻ پنهون، جو ڪستورين ۽ عطرن جي خوشبوءِ تي هريل آهي، اچي ٿو ڌوٻي بڻجي.

“مون ڪميڻيءَ لاءِ پنهون ٿي پرت (ڌوٻي) ٿيو.”

۽ صابڻ ڪڻي ڪپڙا پيو سٽي.

“هو ڪان (خان) ڪٿوريءَ هيرئون - مون ۾ صابڻ ڇٽ”

سهڻيءَ صدقي نواب عزت بيگ مينهون پيو چاري. مينهن جي ڳچيءَ ۾ گهنڊ ٻڌل آهن جنجو آواز ٻڌي، سهڻي ميهار جي اچڻ جي خبر چاڻي ٿي وٺي.

“ڪٿي ٿيو ميهار؟ ڪٿي ٿو گهنڊ ڳڙي؟”

هو مينهن سان گڏ وٿاڻ ۾ ٿو وسي.

“مري تان م ميهار، وٿاڻ ولهو م ٿئي
ڏيئن جي وچار جو، ونگو ٿئي م وار”

نوريءَ جي محبت ۾ گرفتار ٿي راجا ڄام تماچي مهاڻو بڻجي ڪلهي تي ڄار کنيو بيٺو آهي:

“عشق لائين ڪري، جئين ڄارو ڄام ڪلهي ڪيو.”

عشق جي اهائي پر آهي ته اُو عاشق ۽ معشوق جي وچ وارا سڀ سندا ميٽي ڇڏي. ان ڪري نوري ماڇاڻڪو ڪم ڇڏي تي ڏٺي پر راڄا سندس ذات پاڻ سان هڪ جهڙو ٿي پيو آهي:

“ڄام هٿ ۾ ڄار، جلي ڄيرن وچ ۾”

شاهہ جي سورمين کي پنهنجن ساهيڙن جـــي بهادريءَ
عقل ۽ پيار ۾ اٽل وشواس آهي. سهڻي چوي ٿي:
"لڱيس جنهن جي لام، سو دلاسا دوست منجهي.
هنکي ٻون ڀروسو آهي ته ميهار وچ سير ۾ هليو ايندو.
"ساهڙ ڄام ستار! سگهو رسج سير ۾."

"آءٌ ساهڙ! منهنجا سپرين! ٻر تان ٻير ٻري."
سسئيءَ کي پنهونءَ جـــي واعـدي تي وشواس آهـــي.
"ٻول ٻروچي وترو". جنهن کري چوي ٿي:
"ساريو سڏ کندوم، کوهيارو کيچ ڏٺي"
ليلا کي به اُميد آهي ته منهنجو پنهنجو ڏوهه معاف کندو.
"سچڻ ٻا جهاندر گهڻو"
مومل راڻي جي خاموشيءَ مان سبق ني سکي. کيس خبر
آهي ته ٻيو کو رواجي مرد هجي ها ته لڪڻ پر ۾ رکڻ بدران،
کيس ان سان سنئي جاڳائي ها پر راڻي جي صبر سندس پڪ
پڪي ڇڏيو آهي. هوءُ پاڻ غم پي ٿو وڃي پر مومل کي اُگهاڙو
نه ٿو کري. ان کري هوءَ چوي ٿي:
"سوڍا صبر تنهنجو پي عقل آڻي بــاز"

"سوڍا صبر تنهنجو سيکاري سهس"

شاهہ جون سورميون سهڻيون آهن ته سورما به کي گهٽ
کين آهن. سهڻي پنهنجي ميهار لاءِ چوي ٿي:-
"صورت جا ساهڙ جي، سا جـــي ڏٺــي آن
هوند نـــہ پليو مان، گـــهڙو سپ گهڙا کٽي"
سسئي پنهونءَ کي ماڻڪ سان ٿي ڀيٽي:
ماڻڪ مٽ سندوم، اونداهيءَ ۾ سوجهرو
۽ مومل پنهنجي راڻي جهڙو کنهن کي نه ٿي سمجهي:
"روءِ راڻي جي ناهه کو، سوڍو سين سونهن"

اِهي سورما راضي ٿين ٿا ته ٻرسي ٿا پون. تماچي نوريءَ مٿان مورچل ڪٽي اُڀو آهي ته چنيسر ليلا لاءِ هندورا هڪيا حاضر ڪيا آهن ۽ ساڻس ڏاڍا سهڄ ڪيا آهن. هوءَ چوي ٿي:

"وڏيري هياس چنيسر جي راڄ ۾
دائين ٻائين، دربان، پر ۾ ٿي پڇياس
دهلين دمامين، نفرين، ٿي وڄم وهارياس
هيس دادلي دوسن جي ...."

مومل به پنهنجي سوڍي سان ڏاڍا لاڏ ۽ ماڻا ڪيا آهن.

پر اِهي ساڳيا ئي گهوٽ غيرتمند مرد به آهن. چنيسر جي غيرت تي چوٽ لڳي ته ولهو ولٽي ويو. راڻي جي پيار کي ٺڪ لڳو ته هوُ اَهڙو رٺو جو وري نه پرتو. جهڙا ئي پيار ڪرڻ مهل اِهي وسندڙ ڪڪر آهن تهڙا ئي رسڻ مهل رُدر روپ آهن پيار ڪن ٿا ته فلڪ ۽ شان سان، ڏوهي ڪنيز ۽ ميهار ٻڻجي ٿا وڃن ۽ جي رسن ٿا ته پٿر تي ليڪو پائي اَڏول بيهي ٿا وڃن پوءِ پل نه اَندر ۾ سندن دل دانهون پيٺي ڪندي هجي.

شاهه جا سورما گهڻن ئي گڻن سان سينگاريل آهن. چنيسر ڏيا وارو حاڪم آهي.

"چوڏس چنيسر جام جو، ڏيهان ڏيهه ڏهڪار."

جي لوڪ پرنگو آهي ته چنيسر چوڙنگو آهي. راءِ ڏياچ ڏاتار آهي. راڳ ٻڌڻ جي عيوض هاٿي، گهوڙا، پالڪيون ماڻڪ ۽ لعل پيو آڇي. تنهن جي تان جي عيوض پنهنجو سر ويڻ لاءِ تيار ٿي ويو آهي:

"مٿو هيءَ مزمان! هلي آءُ ته هٿ ڏينءِ."

هوڏانهن جام تماچي عطا جو ڪڪر ٻڻجي مهاڻيءَ جي ماڻهن تان گهورون پيو گهوري.

"هيري هٿ وڏائين، ويهي سائين وچ ۾
ڳنڍ ڳيءَ ڳوشو ڪيو، عطر اوٿ اوتيائين
اَنڌا منڊا آئيا، سڀ ئي سڌ وڏائين
پسو جوڌ جوان جو، ڪو هٿڙ ڪون مٺيائين
موتي مڇيءَ هٿ تي، ڪوڏن جٺن ڪڍيائين
ماڻڪ ميائن ۾، چلرن جٺن چٽيائين
ڏيڻي سون سوال ۾، ربي راند ڪيائين
ياقوت آڻي پاڙ سين، لعلون سڀ لٽيائين
فيروزا فقيرن تان، گهوري سڀ گهوريائين
آتي عبداللطيف چئي، اڇلي اُمل ڏنائين."

جڏهين شڪنتلا دشينت تي موهت ٿئي ٿي تڏهين ڪاليداس چوي ٿو ته "مها ندي هميشه سمندر سان ئي وڃي ملندي آهي." انهن چوڻ جو مطلب اهوئي آهي ته استري توڙي پرش کي پنهنجو جيس ڪپندو آهي. بي جوڙ وواهه ۾ آنند نه ٿو ملي. سهڻي پنهنجي مڙس ڏم لاءِ چوي ٿي:

"ڏم پاسي ۾ ڏڪندو" ۽ ميهار جنهن سان سندس محبت آهي، تنهن لاءِ چوي ٿي:

"جي پسي منهن ميهار ته سگهيائي ٿي سگهي ٿي."

سسئي به آکي ٿي:

"ور پنهونءَ سين پلڪ، ڪوءِ بارنهن وره بين سان."

شاهه عبداللطيف کي معلوم آهي ته نه استري هرڪنهن مرد سان محبت ڪري سگهندي آهي ۽ نه پرش هرڪنهن استريءَ سان. ان ڪري مومل کي چوي ٿو:

"اينءَ م وسج عام تي جٺن وسن مينهن"

يعني مينهن ته هرڪنهن مٿان ٿو وسي پر تون هرڪنهن سان نينهن نه رکج. شاهه کي اِها به خبر آهي ته استريءَ جي دل کي

جڏهين پنهنجو من پسند آکيڙو ملندو تڏهين ئي هوءَ پريت جي پڪ پيئندي. اهڙي منڌ پيار مان ياپيدي ئي ڪانه:

"جي سمنڊ منهن ڪريان توه سر ڪيا ئي نه تڳي"

شاهه جي شعر ۾ آيل مرد بي ڊپا، سياڻا، بهادر، سهڻا، پريت ڪري نباهيندڙ، سوُمان پسند، اُدار دل ۽ بڌيمان آهن. اُهي محبت ڪرڻ ۾ نر مرد، طلسم سمجهڻ ۾ هنرمند، منزل تسي پهچڻ واري رستي ۾ خبردار، راڳ ۽ ساز جو لطف وٺندڙ، شاندار طبيعت رکندڙ ۽ سوجهه ٻوجهه وارا شخص آهن. پيار ڪرڻ مهل هوڪا نه ٿا ڏين، پر

"منجهان ئي منجهه وڙهي پڌر ناهس پير"

"آهس اڀَ گناهه، جي ڪا ڪري پڌري."

پنهنجي ڪم ۾ اورچ ۽ تريڪ آهن:

"جهريون جهاڳي آيا، ڪارو نيار ڪنن"

وڙهڻ مهل اُهي،

"سانگيون سائن هٿ ۾، ڪلهنڻون نه لاهين"

۽ جنگ جي مئدان ۾

"اُيائي آهين، مهائي مرڻ تي."

جڏهين عشق جي مئدان ۾ ٽپن ٿا تڏهين:

"مڙڻ موٽڻ ميهڻو، تيا نظاري نروار"

۽

"عاشق زهر پياڪ، وهه ڏسي وهسن گهڻو"

۽ جڏهين سمجهه ساڻ ڪٽي اڳتي وڌن تڏهين چون:

"جيڪا ڳالهه ڳالهائين سا سڀ سمجهيسون"

۽ سنيالي سنيالي قدم ڪڻن

"فڪر ساڻ قٽي ڪي - سوپي سوپاري."

ڪين ڪو به مال ڪو نه موهي ۽ ڪا به زال زناني مڪر سان ڏناري نه ٿي سگهي:

"ڪاڪ نہ جهليا ڪاڙي، موهيا ڪنهن نہ مال
"سو ڀيون سڃهائي ويا، هـهـڙا جنيـن حـال
جي ڇوڙين ڏنا ڇال، تپ لاهوتي لنگهي ويا."

اُهي ٽُڙا نہ آهن پر نهايت گنڀير آهن.

"ڇپ سي جـي ڇون، اَدب ڪجي اُن جو"

مومل راڻي کي سڃاڻي ٿي:

جڳـ جڻن تي ڇوءِ، سوڍو لڳن نـہ سکيو
راڻو تڻن نـہ روءِ، ڳـوڙهو جڻن ڳـل ڳڙي

۽ شاهہ پنهنجي سورمي لاءِ چوي ٿو:

"سگهہ ڪري سي شينهن - ڪنڌ م ڦيرج ڪڏهين"

يـا

"ڇدينسر سي ڇاءِ مٿان ڪا منڌ ڪري"

ڀارت جي اِتهاس ۾ لڇهوِي رياست جـي امراپالي مشهور آهي. هوءِ اَهڙي سندر هئي جو رياست جي ڪاروبار هلائيندڙ جوانن ۾ سندس همٿ وٺڻ تان اَچي ٽڪـرار مٿو. رياست کـي گهروُ جنگ کان بچائڻ خاطر ملڪ جي خيرخواهن فيصلو ڪيو تہ امراپالي هڪ جي ٿي نہ رهـي مگر سڀني کـي راضي ڪرڻ لاءِ الـڳ محل ٺهرائي رهي.

امراپالي نهايت دکـي ٿـي. هوءِ پنهنجو استري پڻو قربـان ڪرڻ لاءِ تيار نہ هئي پر پنهنجي ملڪ ۾ ممڻ ڪيئن مچائي؟

پانڊون انـدر پـرست ۾ جهڙو طلسمي محل ٺهرايـو هـو، امراپاليءَ اَهڙوئي محل ٺهرايو. محل جـي هڪ ٻئي پنيان ٺهيل ڪمرن ۾ هن هار سينگار ڪيل حسين ٻانهيون وهاريون. ٻاهران ايندڙ جوان هڪ ان طلسمن کي پار ڪري ڪمري ۾ بيمثل سونهن جي ملڪه کي وينل ڏسي اُنکي امراپالي سمجهي هن سان ئي ريڌو رهڻ لڳو.

پر امراپالي تہ اُن ندر، طلسم کـي پيمندڙ ۽ سچي امراپالي

سڃاڻندڙ مرد لاءِ ئي ترسيل هئي. نيٺ ٻئي ملڪ مان اُجاتشترو آيو ۽ امراپالي

“دوس پيهي در آيو تيو ملڻ جو سعيو
هو جنهن جو ڏس ڏوراڻو، اوڏو سو آيو”

محسوس ڪري آندويور تي ويئي

جئين اَجاتشترُوءَ حقيقت ۽ پرم ڪسي سڃاڻي ورتو ۽ سندر استريءَ جي لڇڻ مان امراپاليءَ جو هئڻ يا نه هئڻ پاڻهي ورتو تئين شاه جي راڻي پڻ مومل جي ڪاڪ محل جي سيني طلسمن کي ٽوڙيو ۽ جام تماچيءَ نُوريءَ جي سولهن مان سندس پدمڻي نار هئڻ سڃاتو. مومل به گهڻائي مرد ڏٺا پر اُهو جو وٽس پهچڻ جو عقل ۽ همت رکي سو سوڍو راڻوئي آهي، جنهنڪري

گجر گهڻا گهائيا، پاڻا لڳس گهاءُ
۽ پوءِ هنجي سوڍي ري هرگز نه ٿي سري.

شاه هڪ هنڌ چيو آهي ته:

وٽ وٽ وٽيءَ ۾ مت مت منڌ پيو

هرهڪ شراب کي پنهنجو پنهنجو خمار آهي. ساڳيءَ طرح هرهڪ ماڻهوءَ جو مَن پنهنجي پنهنجي قسم جي چاهت رکي ٿو. مومل چوي ٿي:

“سوڍا تو ڌر ساهه ڙي نه ته راڻا گهڻائي راڄ ۾”

سهڻيءَ زال لاءِ چاهيندڙ ڪي ڪتا؟ آڇا به جي هن وٽ ڌن دؤلت آهي ته پوءِ ته هنکي پرواهه ئي ناهي. پر دل جي دنيا ۾ رواج ئي ٻيو آهي. ساڳيءَ طرح جوان ۽ بهادر مرد لاءِ استرين جي ڪمي ئي ڪانهي. پر سچي مرد جي دل کي پنهنجي لائق ئي ڪا استري پاءِ پوندي. اُهڙي جيس جوڙي جي پريت شاه هن طرح تو بيان ڪري:

"ميهاران مرڪ، پيتائين پريم جي
تنهن منڊ متوالي ڪئي، سنديءَ ساءِ سرڪ
لڳيس ڪام ڪرڪ، لوهان لڪي لطيف چوي."

شاهه جي سورمن ۾ عمر به هڪ شاندار شخصيت جو مالڪ آهي. ڀل ته ٻيا محبتي، صابر، سخي ۽ سياڻا هجن پر عمر عمر آهي. سهڻي ليلا جو ذڪر هر مرد جي دل ۾ اُڪير حاصل ڪرڻ جي تمنا جاڳائيندو آهي. ان ڪري بادشاهه هئڻ جي طاقت هوندي، جي عمر ماروئيءَ کي ڦرايو ته ڪا ناممڪن ڳالهه نه ڪيائين. ماروئيءَ جي وطني حب ۽ پاڪيزگي به بيشڪ ساراهه جوڳي آهي. پر ساڻيهه لاءِ سڪ وارو پاڪ جذبو قدرتي طرح اسان ۾ رهي ٿو، ان کي جاڳائڻ لاءِ اُسان کي ڪا خاص جفاڪشي ڪرڻي نه ٿي پوي. عورت پنهنجي حق ۽ مان تي قائم رهي يا ثابت قدم رهي اِها هن لاءِ اهڙي ڏکي ڳالهه ڪانهي. پاڪيزگي عورت کي ورثي ۾ مليل ٿئي ٿي. استري تي سنسڪارن جو گهاٽو اثر رهي ٿو هوءَ سولائيءَ سان ست سنڀالي وٺي ٿي.

پر عمر پرش آهي ۽ ساڻ ساڻ حڪومت جو مالڪ به آهي. هو به هڪ گهٽ ذات واري، غريب ۽ بيوس ناريءَ اڳيان پنهنجي پرشپڻي ۽ حاڪمپڻي جو زور نه ٿو آزمائي. ماروئيءَ جي ڀيٽ ۾ عمر جي اُچائي گهڻي ساراهه جوڳي آهي. شاهه صاحب ماروئيءَ جي واتان چوائي ٿو:-

"توکي توڙائين لکي، عمر! اُچائي
جنهن تو سامائي، مام نه پڳي مارئين"

اي عمر! توکي ازل کان ئي پاڪائي لکيل هئي، جو تو مارن جي ساماڻل لڄ جو ست نه پڳو.

شاهه جي سورمن جي ڀيٽ ۾ اڄ جي لکندڙن جا سورما ڪهڙا نه تيچ ۽ خسيس انسان ٿا لڳن!

ڳائي ويندي آهي.

سورٺ سنسڪرت لفظ سؤراشٽر جو بگڙيل رُوپ آهي. ڪو وقت هو جڏهين سؤراشٽر سنڌ جي حدن اندر اَچي ٿي ويو. اِتهاس ۾ سنڌين جو راڳ سان گهاٽو نينهن ورنن ڪيل آهي. مشهور اتهاسڪار آچاريه اَديوتن سنڌين لاءِ چيو آهي:

سلـلت مد مند پٺي گند وو پٺي سديس گيچتي
چنڊ ۾ ميـن پٺري سهي آهه سيندوي دنـي.

يعني نزاڪت، مينتاج ۽ پولي پد واري راڳ کي پيار ڪندڙ، سنڌو ڳائيندڙ ۽ پنهنجو ديش چت ۾ رکندڙ سنڌي اَسان ڏنا.

شاهه عبداللطيف مسلمان هو. اسلام ۾ راڳ ڳائڻ يا ان جو شونق رکڻ جي منع ٿيل آهي. پر راڳ جي عاشق شاهه مرڻ ويل ۾ سنگيت ٻڌڻ پئي چاهيو.

راڳ تي سر ڏيڻ وارو راءِ ڏياچ شاهه پاڻ ٿي آهي.

پٽائي گهوٽ جو چوڻ هو ته منهنجي اندر سڪ جو وڻ آهي جو سماع روپي پاڻيءَ بنا سڪي ويندو. شاهه سنگيت جو ڄاڻو آهي، هنڄا سڀ داستان "سرن" ۾ وراهيل آهن جن مان ڪيترا سر هندستاني راڳ جي طرز تي ٻڌل آهن. شاهه جي لفظن ۾ غضب جي لئه آهي:

"لڙهندي وڃان لـڙ لهرن ۾"

يـا

"جهونا ڳڙه جهرندو، پوندي جهانءَ جهڙوڪ ۾"

جهڙين سٽن ۾ اکرن جي آواز ۽ سندن ارٿ جو پاڻ ۾ ان طرح جو ميل ٺيل آهي جو مٿين سٽن مان پهرين سٽ پڙهڻ سان لهرن جي اُٿڻ ۽ هلڻ جو چٽو اکيان اچي ٿو ۽ ٻين سٽ ۾ ”ڇهرندو“ لفظ ٻڌڻ جي تصوير ڇٽي ٿو. ”جهانءِ“ لفظ ته ڄڻ سڄ جي مورت کيندڇي ٿو وڃي!

ان طرح لفظن ۾ سنگيت ڀرڻ ۽ ورتن ۾ چٽو چٽڻ جي قوت رکڻ ۾ شاهه پنهنجو مٽ پاڻ آهي. شاهه جي هرهڪ داستان پٺيان ”وائي“ ٿي اچي جا ڪوتا جي فن موجب انگريزي لرڪ (Lyric) سان مشابهت رکي ٿي ۽ سنگيت وديا موجب هندستاني ”ٺومريءَ“ سان. شاهه کي نه رڳو هندستاني گائن وديا جي ڄاڻ آهي پر هن نج سنڌي راڳ، ”راڳو“ جي طرز به پيش ڪئي آهي. راڳ سان محبت هئڻ ڪري هن عربي فارسي سر موجب ”سر حسيني“ پڻ پنهنجي ڪلام ۾ ڪم آندو آهي.

هندستان جي روايت موجب ڪويءَ لاءِ سڀني علمن جو گيان حاصل ڪرڻ لازمي آهي. پر سنگيت وديا جي ڄاڻ حاصل ڪرڻ يا راڳ سان شوق رکڻ هڪ ڳالهه آهي ۽ سنگيت جي اُثر کي ڄاڻڻ ۽ سنگيت صدقي سر قربان ڪرڻ ٻي.

سر سورٺ ۾ شاهه ٻيجل جي ساز ۽ ان جي آواز جو اُثر:

”شهر سڄو ٿي سر سڻن، تندن تپايو“

يا

”لڳي تند تنبور جي، پيا ڪوٽ ڪري“

جهڙين سٽن ۾ ورتن ڪيو آهي ۽ سر رامڪليءَ ۾

”ڪينر ڪني آهيان، انهن جي آئون“

يا

سامين جي سڳرين جي ساراهه ڪندي:

”اَديون! عبداللطيف چئي، هيءَ مٺا ڄڻاريندي“

چٽي ٻڌايو آهي. سنڌ جي سازن کي شاهه وقت ۾ جڳهه جي حساب موجب سرود، نڙ واجٽ، سگري، رباب، چنگ، ڪينرو، ڪماچ ۽ تنبيرو جي نالن سان سڏي آواز، ساز، تال، سر، لئه ۽ ڏن جي اونهي ڄاڻ پسائي آهي.

آواز يا شبد برهمانڊ جي بناوتي عناصرن جو هڪ حصو آهي ان ڪري انسان جي وجود جو به اهو هڪ انگ آهي. برهمانڊ جا عناصر هوا باهه پاڻي آڪاس ۽ پرٿوي آهن. آڪاس جو گڻ آواز آهي. ان ڪري آواز جو اثر اسان تي ٿئي ٿو. بندوق جي آواز تي ننڍڙو پکي مري سگهي ٿو ۽ ڏڏڪي واري آواز ڪري ڄاءِ ۾ ڦوٽون پئجي سگهن ٿيون. آرين کي آواز جي اثر جي ڄاڻ هئي ان ڪري هنن ويدن جي منترن ۾ اکرن اڪر ۽ آواز وڏا جي تندرستيءَ، موت ۽ جم تي اثر وجهي سگهن. اڄ جي سائنسدانن آواز جي لهرن وسيلي ريڊيو، ٽيليويزن، وائرليس يا ٽيليفون جهڙيون ايجادون ڪيون آهن.

ويدن جا منتر **اُچاربا** آهن. منترن جي شڪتيءَ جو دارومدار **صحيح اُچارڻ** تي ئي آهي. اهڙو ساڳيو حساب هندستاني سنگيت وديا ۾ به رکيل آهي جنهنڪري ديپڪ راڳ ڪري ٻتين جو ٻرڻ ۽ ملهار راڳ ڪري بادلن جي مڙڻ جو ذڪر پڙهون ۽ ٻڌون ٿا. سنڌي راڳن ۾ لاڏو، اوراڻو ۽ ڇيڄ آواز جي سر، لئه ۽ تال تي ئي ٻڌل رهن ٿا.

پراچين ڀارت ۾ آواز ۽ سر، لئه ۽ تال جي اهميت ايتري قدر سڃاتي ويئي آهي جو ساهتيه جي رنگڀوميءَ ۾ شنڪر ڀڳوان ڏمرو پئي وڄايو ته وشنوءَ شنک، نارد وينا پئي وڄائي ته لکشميءَ ستار ۽ اندر سڀا ۾ اُروشي مينڪا، ڪنڊاچي ۽ گهرتاچيءَ جي گهنگهرن جي جهنڪار ۽ يکشن، کنرن ۽ گندورن جي مردنگن جي آوازن سان گونجڻ لڳي هئي. هاٿيءَ جي چال ۽

گهوڙي جي هلڻ ۾ تال ٻڌي، ڪوين ۽ راڳيندڙن طبلي جي ٿاپ ۽ تنبوري جي آلاپ ڪي وقت جي ماپ ڏيڻي اثردار ٻڌايو آهي. راجا وڪرمادتيه ڪان وٺي بادشاه اڪبر تائين حاڪم پنهنجيءَ درٻار ڪي ڪوين، سازيندڙن ۽ راڳيندڙن سان سينگارين ٿا. آرجن ڪان وٺي پرٿوبراج چوهان تائين ٻرش يڏيومـيءَ ۾ ڪوين ڪان ويرس ۾ ٻڌل ڪوتا ٻڌي تو ۽ راڻواس ۾ گهنگهرن جي ڇم ڇم سڻي ٿو. پارٿيه ڪوتا جـي نون رسن ۾ هرهڪ رس لاءِ خاص آوازن وارا اکر مقرر ڪيل آهن. پراچين ڀارت ۾ 'ناٽڪ' ۾ نرتيه ۽ سنگيت ڪي اهم جڳهه پراپت هئي ۽ ناٽيـه شاستر ڪـي پنجون ويد ڪري سڏيو ويندو هو.

آرين جو وشواس هو ته حرف علت جي هرهڪ اُچار ڪي جدا جدا اثر آهي. جـو اِنسان جـي شريـر جـي جدا جدا انگن تي پرڀاو وجهي ٿو. جهڙوڪ 'اِي' پنيوٽـري ۽ پينل ڳلقرن تي، 'آ' ڦڦڙن جي مٿين ڀاڱي تي، 'اَ' پيٽ جـي پردي ۽ جيري تي، ۽ 'اوُ' ٻڪين تي وغيره هندستاني سرگم جا ست پد 'ساري گ م پ د ني' ان مدنظر تي ٻڌائي راڳـن ڳائڻ جـا وقت ۽ سرگم جا اکر مقرر ڪيل آهـن يعني ته ڪن راڳن ۾ 'ني' نه وجهبي ته ڪن ۾ 'ري' ڪم نه آڻبو.

اوم شبد جو صحيح نمونے اُچارڻ ڪرڻ اچي ته دن ڪان وٺي دماغ تائين سرير جي سيني نسن مان غليظائي نڪري ويندي. يوگ وديا ڄاڻڻ سان آواز جي لهرن ڪي سچائي سگهجي ٿـو. پراڻايام ۾ دل جي ڌڙڪڻ جي آواز تي هڪ ٻه ٽي چار ڳڻي ساه اندر ۽ ٻاهر ڇڪبو آهي.

سنگيت جي اثر ڪـي سچائـي شاه صاحب سر سورٺ رچيو آهي. شروع ۾ ئي بيجل چوي ٿو:-

"راڳ ريجهائين راڳ سين."

۽ پهاڙيءَ ۾ راڳ جي اثر کي :

"راڳا راڳائي، هردو ئي هيڪ ٿيا."

ڇٽي هن بيان ڪيو آهي.

وچ ۾ ساز ۽ راڳ جي ڪمال جا ڪيترائي نظارا ٿو پسائي. تندن جي تان، سائل جي سان، تنبير جي تند، چارڻ جي چنگ ۽ ان سري ساز جي آواز کي ٻڌي رتولن ۾ ويهندڙ راڄا ڪيس ڇوڏول ۾ مٿي گهرايو. مال جا موڙا، هاٿي ۽ گهوڙا، ماڻڪ ۽ موتي آڇيندي ڪيس چيائين :

"گهوڙيان لک لطيف چئي، تنهنجي قدمن تان قربان"

۽ ٻيجل سندس آڇ ٺڪرائيندي چيو :

"مڱڻ نه جهليان مورهين"

مال ملڪيت آڇڻ بعد راڄا ڪيس پنهنجو سر آڇيو :

"جي اڇيٽي ڪم ڪپار ته ويهه ٻيرا ويدي ڏيانءِ"

۽ راڳ جي پيت ۾ پنهنجو مٿو اچ سمجهي چيو :

"مٿو مور نه پاڙيان، تنهنجيءَ تند تنوار"

راڳ کي املهه ڄاڻي راءِ ڏياچ چيو :

"سؤ سرن پائي، جي تند برابر توريان

اڻل اوڏانهين ٿئي، جيڏانهن ٻيجل ٻرائي"

يـــا

"مٿي اُئي منهنجي، جي ڪوڙين هون ڪپار

ته واريو واريو وڍيان، سسيءَ کي سؤ وار

ته ٻڻ تند تنوار موُها مٿاهون مڱڻا"

نه رڳو ايترو پر ڏياچ گهر ۽ سورٺ به ٻيجل جي راڳ مٿان گهورڻ لاءِ تيار ٿيو :

"گهر سورٺ نه ٻڙي، ڄان تندن برابر توريان."

پر پيچل راجا جي اُنهن ٻولن جي وڪر ۾ نہ ٿو اچي. ڇاڪاڻ تہ سنساري چيزن ۾ جان جيتوڻيڪ املھہ چيز آهي پوءِ بہ اُوءِ ناسوانت ئي آهي. اڳي ڪ پوءِ مرڻو تہ سڀ ڪنهن کي آهي. جي اڳواٽ ڪنهن سبب سر قربان ڪجي تہ ڪا خاص وڏي ڳالھہ ڪينهي.

"جو ڏيڻ ڏياچ! لاهيو اي سر سڀڪو ڏي"

وڏي ڳالھہ تڏهين آهي جڏهين شبد جي وسيلي انسان پنهنجي اصلي روپ کي سڃاڻي. شبد ڪا جهڙي تهڙي ڳالھہ تہ ڪينهي. اُو تہ سرشٽي پئدا ڪندڙ جو ئي هڪ روپ آهي. شبد برهم جو درشن پائي والميڪ رامايڻ جي رچنا ڪئي. ناد برهم جي مهما ڄاڻي يوگي قدرت ۾ پاڻ کي لين ڪري ڇڏين ٿا. ان ڪري شاھہ راڳ جي مهما ڄاڻندڙ راءِ ڏياچ لاءِ چوي ٿو:

"خيمي ۾ ڪنگهار جي، چانڊوڻا چمڪن
لڏائين لطيف چئي، سندا ڏاڻ ڏسين"

پاهريون سر ڏيڻ جهيس ڳالھہ سمجهي، شاھہ ڏياچ کان چوائي ٿو:

"چارڻ! تنهنجي چنگ جو، عجب آهر ري
هٿي آيو هڻن سين، جنڙو رکيو جي،
رات منهنجو ري، ڪانيو تو ڪماچ سين."

آواز جي لهرن جو علم پنهنجي ليکي ئي هڪ قسم جي سائنس آهي. آواز جي لهرن جو ساھہ وارن تي اثر ان علم جو هڪ حصو آهي. نہ ڄاڻندي بہ ڌوٻي ڪپڙا سٽيندي هڪ قسم جو آواز ۽ مزور ڳرو ٻار کڻندي ٻئي قسم جو آواز ڪري ٿو. ڌنار ڳاين کي هڪليندي هڪ قسم جو آواز ڪندو آهي تہ ميجر سپاهين کي قواعد سيکارڻ وقت ٻيو. اهي آواز وقت جي ماپ بہ جدا جدا قسم جي رکندا آهن ۽ سندن اثر پڻ جدا جدا قسم جو ٿيندو آهي.

آواز جي بنيادي روپ کي ڀارت ۾ "آناهد شبد" جهي نالي سان پڪاريو ويو آهي جو هر هميشه چئن ئي ڏسن ۾ گونجندو رهي ٿو. شاهه به ان آواز لاءِ چوي ٿو:

"سو ڀ ٿين پنهين پار."

اَڄ جي وگيان جي حساب موجب آڪاس يعني پولار هرهنڌ آهي ۽ ان پولار ۾ ئي آوازن جون لهرون اُٿن ٿيون. اهو آواز سوين ميل ڏوُر جهٽ ۾ سگهجي ٿو ۽ دنيا جي هڪ ڪنڊ ۾ اُٿي ٻيءَ ڪنڊ ۾ ٻڌڻ تي اثر وجهي سگهي ٿو.

سرشٽيءَ جو هڪ عناصر ٻئي سان ملي عجيب رنگ لائي ٿو. اگنيءَ سان جل ملي ته اوُءَ وسامي وڃي ۽ جي اگنيءَ سان پوَن ملي ته اوُءَ ڀڙڪي اُٿي. ساڳيءَ طرح آڪاس سان پوَن ملي ته عجيب آلاپ پيدا ٿين ٿا ۽ اِهي آلاپ جيڪڏهين انسان جي من جي ورتين تي اثر وجهن ته ڪهڙو عجب آهي؟

انسان هن علمن مان واقف نه آهي ته چوي ٿو ته آريہ برسات جي تيزيءَ ۽ سمنڊ جي طوفاني جوش کان بچڻ لاءِ منتر اندر ۽ ورڻ ديوَ جا نالا رکي کين پوڄيندا هئا. پر جيڪي انهن وديائن مان واقف آهن تن کي معلوم آهي ته سنسار ۾ ڪي چيزون ظاهر آهن ۽ ڪي باطن. انسان جو شرير ته ظاهر ٿيل چيزن مان هڪ ننڍڙو ذرڙو آهي. انساني شرير کان سواءِ هن ڪائنات ۾ پيا به گهڻيئي لکل تت آهن. جن مان ڪي جاتل سڃاتل پنجن تتن جي سماگم مان جڙن ٿا جهڙوڪ:

Gaseous, etheric, super-etheric, atomic.

وغيره. انهن تتن جو انسان جي سوکيم شرير ۽ ڪارڻ شرير تي به اثر پوي ٿو. هوا جي داب ۽ اگنيءَ جي گهٽجڻ وڌڻ جو اثر ساهه، دم، رت جي ڊوڙ، دل جي بيماري يا بخار وسيلي انسان کي ظاهر ظهور ڏسڻ ۾ اچي ٿو. تنهن جي معنيٰ اها نہ

آهي ته صرف اِهي ئي اَثر انسان تي پون ٿا. انهن اثرن کانسواءِ ٻيا به ڪي اثر آهن جي انسان جي من کي روڳي ٻڌائين ٿا.

انهن ٽنهي کي پنهنجو مقصد اثر پڻ آهي. جنهن ڪري جوشيلي ۽ مست هاٿيءَ کي راڳ ذريعي سانت ڪرائي سگهجي ٿي ۽ ٻار کي لوليءَ جي آواز تي ننڊ ڪرائي سگهجي ٿي.

شاهه بيجل جي راڳ کي اهڙڪار يا هستي وڃائڻ جو اثر ڏنو آهي ۽ چيو آهي ته بيجل جو راڳ ٻڌي راجا پاڻ وڃائي خود راڳ روپ ٿي ويو.

"ٿيو راڳ روپ سو، لڳي ننڊ ننوار."

شاهه صاحب شبد جي مهما کي سر رامڪليءَ ۾ اِهو هيٺين ڳايو آهي:

"مرليءَ کي جنهن ماٺ ڪيو، ۽ ننهن تل ننبڙي
سهسين سرودن کي پاڻان پوءِ وڄندڙي
منائيان منهي ڳهو چوندا جن چڪڙي
ڏاريو جنهن ڏياچ کي، ننڊ ٿان ننهن ٽڪڙي......"

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

ڏُوري

شاهه جي سسئي، ششي معنيٰ "چنڊ" جهڙي يا شمس مان ٺهيل "سج جهڙي سهڻي" معنيٰ تي رکي. پنائيءَ جي لاڏلي سورمي سهڻي، سوُرڻ يعنيٰ سون جهڙي آهي ۽ نُوري نُور يعنيٰ پرڪاش يا روشنيءَ جهڙي.

اَسانجو هيءُ محبوب شاعر پنهنجي پونءَ جي چپي چپي مان واقف آهي. هرهڪ ٿانءَ جي آب هوا، نظارن، ماڻهن ۽ اُنهن جي ڪرت ڪار مان هوُ چڱيءَ پر واقف آهي.

جيڪڏهين راڻين ۽ راجڪمارين جي زندگي ڪڍي ٿو ته شالن ۽ پاون، گلابي ويس وڳن، سونن ڳهڻن، عطر عنبير ۽ مشڪ سان واسيل چوٽن ۽ رپي سوني سان رانديڪن جو ورنن ڪري ٿو ۽ جي مهاڻن ۽ ماڇين جي جيون ڪڍي ٿو ته ڪکيءَ هاڻين ڪارين، مڇيءَ جي چلڙن، ڪڳن ۽ لڏرن، ڄاريسن ۽ مڪڙين جو ذڪر ڪري ٿو.

شاهه زندگيءَ جي باريڪ ٺندن ۽ پيچيدي اُلجهن کان واقف آهي. هوُ جيون جا ننڍا ننڍا تفصيل، استري-هردي جي اونهي ۽ گهري ڄاڻ، پرش-من جي بنيادي غيرت ۽ اهنڪار مان بخوبيءَ واقف آهي. خاص ماحول ۾ پليل استري پنهنجي سڪ ڪيئن ظاهر ڪندي ۽ راجائي ٺاٺ باٺ واري واتاورڻ ۾ رهيل استري پنهنجي پريتم سان ڪيئن ورتندي سو شاهه ڄاڻي ٿو. پرش جي عشق ۽ وهنوار جا جدا جدا نمونا به شاهه کان لڪي نه سگهيا آهن. امير ۽ همير، ڄما ۽ سما، جوڳي ۽ فقير سڀ پيار ڪن ٿا پر هرهڪ جو عشق الڳ الڳ رنگ پسائي ٿو.

شاهه جو سر ڪاموڏ ڪام + ودا يا اُدا لفظ مان ٺهيل آهي. ان جو مطلب آهي اُها ڄا ڪام وهيڻي يا پريم-وس ٿيل هجي.

هيءُ هڪ مرڪب لفظ آهي جو ديپڪ راڳ جي هڪ راڳڻيءَ جو نالو ٻڌيل آهي.

شاهه جي ٻين داستانن ۾ وڇوڙي ۽ وره جا چٽر آهن. سسئي پنهونءَ جي تلاش ۾ وڻن ۾ واڪا ڪري، پهڻن سان پير پٿون ڪندي ڇپرن سان ڇلندي وڃي ٿي. سهڻي ميهار سان ملڻ لاءِ دهشت واري درياهه جي تک ۽ لڙ ۾ لڙهندي وڃي ٿي، ليلا چنيسر سان وري ملڻ لاءِ ليلائيندي وتي ٿي، مومل تيل قليل وارا ڏيئا ٻاريندي راڻي جي انتظار ۾ نڪتن جي نيڻي وچڙ تائين راتيون گذاري ٿي، ماروئي وطن لاءِ واجهائيندي ڪتو ويڙهيندڙ پنهنجي ميري محبوب سان ملڻ ٿي چاهي، وڻجاري به آڪا وڃهي وڻجاري جي موٽڻ لاءِ آس لڳائي ويٺي آهي پر سر ڪاموڏ جي ناٽڪا سياڳي آهي. هيءُ ئي هڪ داستان آهي جنهن ۾ وصل جي وائي آهي، ميلاپ جي خوشي آهي ۽ پريم جو آنند ورنن ڪيل آهي. هن سر ۾ شاهه وره جي ورنن کان ڪنارو ڪري ويو آهي ۽ نُوريءَ کي پنهنجو پيتاڙ پرم ڏيئي هنڪي ڪنجهر جي هندوري ۾ لڏايو آهي.

نُوري مهاڻي آهي ان ڪري سر ڪاموڏ ۾ مهاڻن جي زندگي چٽيل آهي. اِهي مهاڻا مڇر ذات جا آهن. انهن کي ماڇر يا ماڳر سڏيو وڃي ٿو. ڪنجهر ڍنڍ نئي جي هيلايا تعلقي ۾ آهي: جنهن وقت جو هيءُ ذڪر آهي، سجاول وارو سڄو پاسو پاڻيءَ هيٺ هو ۽ درياهه جي ڪنارن وارن ٽڪرن تي سمن جو راڄ هو. سمن جي گاديءَ جو هنڌ هو 'ساموئي'. اَڄ به اِهو هڪ ڳوٺ جي روپ ۾ مڪلي ٽڪرين جي اُتر طرف واري ڇيڙي تي موجود آهي.

شاهه ۽ سچل ٻنهي شاعرن انهن مهاڻن جو ذڪر ڪيو آهي. شاهه صاحب چوي ٿو: مهاڻا رهن ٿا ٻيڙين ۾ ۽ سندن گذاران به مڇيءَ تي آهي. سندن رهڻي پاڻيءَ سان ايتري ڳنڍيل آهي جو،

"لڏڻ جڏهين لطيف چوي، پاڻيءَ وڄهن پاڻ!"

شاهه چوي ٿو تہ مهاڻيون،

"ڪاريون ڪوجهيون، ڪوڙيون، موڙ نہ موچاريون"

سچل بہ چوي ٿو تہ:

"رنگ ڪاري رويون، مڙني ملاحن جون"

شاهه چوي ٿو تہ ماڇاڻيون بدبوءِ هاڻيون آهن. ڪڪيءَ هاڻيون ڪاريون ۽ ڇڇيءَ هاڻا ڇڇ ڪهيو ٿيون رستي تي ويهن. سندن خزانو آهن ڇلڙا! اهي

"رهن، وهن، سر پاڻ ڌيين، سيهڻي بدبوءِ هاڻ"

سچل چوي ٿو تہ مهاڻيون ڪميون ۽ ڪاريون آهن اُنهن جي وات مان بہ مڇيءَ جي ٻهڙي ٻانس پيئي اچي. سندن چوليون چڪ سان ڀريل آهن ۽ سارو وقت ڪارا ڪڍي پيئون هلن! ٻيون اُگهاڙيون مهاڻيون، سندن،

"پير منهن نيرا، پاڻي پوندا جن هٿا"

شاهه چوي تہ،

"پاڻد جني جو پاڻد سين لڳو تڏي لڄ"

۽ سچل چوي تہ،

"جن مان ٻهڙي ٻانس، آئي عام خلق کي"

شاهه چوي،

"گند جڏهين جي گود ۾ – پاڀورا پوشاڪ"

۽ سچل چوي

"ليڙ جن لڱن تي – ٻانهين ڪنهن ڍنيون"

شاهه چوي

"وڻي وينيون وات تي ڪڪيءَ جون ڪاريون"

يــا

"ڄاريون ڪاريون، ڇڄ، ڇپريون جن جي محبت مڇيءَ ساڻ"

۽ سچل چوي

"ڪنهو ڪارڻ ۾ آچن، درا ۽ دريون"

شاهه چوي ٿو ته مهاڻا غريب مسڪين آهن. اهي ڇهپير ذات جا مهاڻا جهوپڙين ۾ ئي رهن ٿا.

سچل چوي ٿو ته

"پُهه ٻوڏا جن ڏاج، قوت جني ڪم ڪوڙيون"

يا

"جن تي پاليا پيٽ، ڪمن ڪالورن سان!"

پر انهن ميرن مهاڻن وٽ هڪ نوري جهڙي ٿي پوي! نوري جنهن جي نوراني نيڻن جي جادوءَ هڪ حاڪم کي جهڪائي ڇڏيو آهي.

سنڌي ناول نويس گوبند مالهيءَ به پنهنجي ناول "ديسي سيڻ ڪڄڻ" ۾ مهاڻن جي زندگيءَ جو چٽر چٽيندي هڪ شالنيءَ جو ذڪر ڪيو آهي جنهن جي چنچل حسن تي هڪ سنڌي جوان جيوڻ فدا ٿي پوي ٿو.

مالهي صاحب بمبئيءَ جي ٻانڊا پسگردائيءَ ۾ رهندڙ مهاڻن جو سچيو چٽر چٽيو آهي. پر اِهي مهاڻا سنڌ جي مهاڻن جيان مسڪين ۽ معصوم ڪين آهن. مالهيءَ جي ناول ۾ جنارڌن مهاڻو آهي جو ڪيترين ڪولين (يعني رهڻ جي ڪوٺين) جو مالڪ آهي. هو نوٽن جا ٿها پنهنجي لنگيءَ جي وڙ ۾ وجهو پيو گهمي. پنهنجي ساهيڙيءَ شالنيءَ لاءِ هو ڏهين ڏهين جا نوٽ ائين ٿو اُڇلي ڄڻ اهي پئسا نه بلڪ ڪي ڪاغذ جا ٽڪرا آهن! اُها مهاڻي شالني سنڌي ٻاجيءَ جي دل کڻي ٿي وٺي. جيوڻ شالنيءَ کي نوري جام تماچيءَ جي ڪهاڻي ٻڌائي ٿو ۽ ڪام وهيڻي شالني پاڻ کي نوراني نوريءَ سان ڀيٽي ٿي!

پر شالني ۽ نوريءَ ۾ زمين آسمان جو فرق آهي ۽ ٻانڊا جي مهاڻن ۽ ڪنجهر جي ماڇين ۾ ڏينهن رات جو فرق آهي.

نوريءَ ۾ ”نه گيرب نه گانءُ“. هوءَ سادي سودي پوشاڪ تي پهري.

هو ڏانهن شالني ڏاڍي ضدي آهي. هوءَ جنارد ن جا پئسا خرچي ٿي، هن لاءِ گهڻي ۽ لونگي خريد ڪري ٿي، هن سان بيڙيءَ ۾ گهمڻ وڃي ٿي پوءِ به جڏهين هوُ ملس حق جتائي ٿو تڏهين هوءَ آڪڙجي وڃي ٿي!

سنڌ جي مهاڻين جو لڳاؤ ڪڪن، مڇين ۽ ڇلڙن سان آهي ۽ بمبئيءَ جي ماڇاڻين جي پريت ريشمي ڪپڙن سان آهي! شاهه جون مهاڻيون رسڻ تي ڪارا ڪٽي مڇيون ٽيون وڪڻن پر گوبند مالهيءَ جون مهاڻيون اونده ۾ وڏن وڏن پٿرن تان ٽپنديون پنهنجن عاشقن سان رات جو بيڙيءَ ۾ گهمڻ ٽيون وڃن!

شاهه جي نوُريءَ تي فدا ٿي حاڪم ڄام تماچي ساڻس لائون لهي ٿو ۽ پوءِ مهاڻن متان سندس مهر وسي پوي ٿي. مهاڀارت جي رچنا به راجا ۽ مهاڻيءَ جي شاديءَ سان شروع ڪيل آهي. راجا شانتنو هڪ مهاڻيءَ تي عاشق ٿئي ٿو. اُها مهاڻي شڪل ۾ نه سهڻي آهي ٿي پر سندس بدن ۾ به اُهڙي خوشبوءِ آهي جو ڪيس سڏين ٿي **يوگنگنڌا** ٿا يعني اُها جنهن جي خوشبوءِ يوجنن تائين وڃي! ان نينگر جو پيءُ ڏسي ٿو ته راجا منهنجيءَ ڌيءُ تي مفتون ٿيو آهي، ان ڪري هنجي شادي ڪرڻ جي آچ وقت شرط شروط وجهي ٿو. شاهه جي نوُريءَ جو پيءُ اُهڙو چالاڪ نه آهي. هوُ حاڪم جي مهرباني مڃي ٿو. مهاڀارت وارو مهاڻو راجا کي چوي ٿو ته منهنجيءَ ڌيءُ جو اؤلاد ئي توکان پوءِ تخت ماڻي، اِهو قبولين ته پوءِ مان پنهنجي ڌيءُ توکي ڏيان نه ته نه. بيو ته هيءَ شادي ٿيڻ بعد توکي ٻي شادي ڪرڻي نه آهي. راجا کي اڳيئي هڪ پٽ آهي جنهن ۾ سندس ڏاڍو موهه آهي پر مهاڻيءَ جي عشق ۾ هوُ مهاڻي جا ٻئي شرط

مڇي ٿو. سنڌ جي مهاڻن وٽ اِن نموني جو دنيوي وهنوار ڪونهي. هوُ سادا سپاجها ٿوڙي قوت قراريا آهن. ان ڪري ڄام تماچي ساڻن ائين رلي ملي ٿو وڃي جو پاڻ به ڄار ڪلهي تي ڪري مڇي ڦاسائڻ ٿو وڃي! شاه جو حاڪم مهاڻيءَ جي پيار صدقي پاڻ به مهاڻو بڻجي ٿو وڃي. ائين، جئين پنهون سسئيءَ ڪري ڏوٻي بڻيو هو ۽ نواب سهڻيءَ ڪاڻ ميهار بڻيو هو.

هوڏانهن مهاڻي نينگر جڏهين راڻي ٿي بڻجي تڏهين به سندس من ۾ اَهنڪار نه ٿو اَچي تماچيءَ جي ٻين راڻين کي هٺ آهي:-

"ڪوءِ سميون! ٻن سومريون! جي اچن اوچي ڳات"

۾ نوريءَ جو نياز ئي سندس ناز آهي.

"نوريءَ جي نياز جو، عجب اَجهل هوءِ"

هنجي نياز ۽ نمرت تي ئي راءُ وڏيڪ ٿو ريجهي.

"نوريءَ ڪيو ناز- ريجهائي اَڄ راءُ کي"

هنجي سادگي ۽ نمرت ڄام کي موهي ٿي ۽ هوُ وڏيڪ هن ڏانهن ڇڪجي ٿو.

سنڌ جا سما ۽ سومرا حاڪم اصل راجپوت هئا پر پوءِ انهن اسلام اختيار ڪيو هو. صدين کان سومرن ۽ سمن جي درٻارين ۾ جيسلمير، جوڌپور ۽ ٻارميڙ کان چارڻ ۽ ڀٽ ايندا رهندا هئا.

انهن جي واتان زال ذات جي سونهن جو ورنن رنگين فسانن ۾ پلٽجي بيان ٿيندو رهندو هو. هندستان ۾ سهڻين زالن کي چئن نمونن ۾ ورهايو ويندو هو، جن ۾ سڀ کان سهڻي هئي پدمڻي. سنسڪرت ۾ پدم لفظ جو مطلب آهي ڪمل گل. ڪمل کي پنڪج پڻ سڏين ٿا. پڪنج جو مطلب آهي گپ ۾ پيدا ٿيل.

شاه جي نوري پکي ۾ پيدا ٿيل پدمڻي آهي ۽ ڄام تماچي زالن جي سونهن ۽ سيرت پرکيندڙ آهي.

سڀني زالن جي چئن قسمن پدمڻي، ڪامڻي، استري ۽ شنکڻيءَ مان ڪيس پدمڻي سڏائڻ اچي ٿي.

"سمي سڏائي، هيڙ بڌس بانهن ۾."

استريءَ جي ننڊ، کاڌي، بار ڄڻڻ، هارڻ وارن جي ڏيگهه وغيره ظاهر ڪندڙ انيڪ پد وچيل آهن. جهڙوڪ:

١) پدمڻي تو پلڪ ليندر - پهر نيندر ڪامڻي
اڌ رات جاڳي استري، اوُر سورج جاڳي سنکڻي
٢) پدمڻي تو پانچ تولا، دس جهمي ڪامڻي
پاءُ جهيمي اِستري، آڌ سير جهمي سنکڻي
٣) پدمڻي تو سات برسي، پانچ برسي ڪامڻي
تين برسي استري، اوُر بارهين ماسي سنکڻي
٤) پدمڻي تو هنس چالني، گج چالني ڪامڻي
مور چالي استري اوُر ڍور چالي سنکڻي
٥) پدمڻي تو ڪڙيان ڪيسي، ڪڙيان ڪيسي ڪامڻي
اُرهـــ ڍڪي استري اوُر ڪنان ڪيسي ڪامڻي
٦) پدمڻي تو پون جاڳي، پائون جاڳي ڪامڻي
سڏ جاڳي اِستري اوُر سمت جاڳي سنکڻي.

يعني پدمڻي، جا اُتم زال آهي سا ڪي پلڪون ننڊ ڪندي آهي، ڪامڻي ڪي پهر، اِستري اڌ رات تائين سمهندي آهي ۽ سنکڻي سورج اُڀرڻ تائين. پدمڻي فقط پنج تولا کاڌو کائيندي (تمام ٿورو) آهي، ڪامڻي ڏهه تولا، استري ويلي تي پاءُ ۽ شنکڻي ويلي تي اڌ سير کاڌو کائي ويندي آهي. پدمڻي ستن سالن بعد هڪ بار ڄڻيندي، ڪامڻي پنج سالن بعد ۽ استري ٽن سالن بعد ۽ شنکڻي بارهين مهني بار ڄڻيندي ويندي.

پدمڻي هنس وانگر، ڪامڻي هاٿيءَ جيئان، استري مور وانگر ۽ شنکڻي ٻور وانگر هلندي. پدمڻيءَ جا وار پير جي کڙين تائين، ڪامڻيءَ جا چيلهه تائين، استريءَ جا ڇاتيءَ تائين ۽ شنکڻيءَ جا ڪنن تائين هوندا. پدمڻي هوا جي جهونڪي لڳڻ سان ئـي جاڳي پوندي، ڪامڻيءَ جي پير کي ڇهبو ۽ استريءَ کـي سڏ ڪبو ته جاڳنديون مگر شنکڻيءَ کـي جڏهين ڏک هڻبو تڏهين اُٿندي.

استريءَ جي نڪ، اکين، ڇپن، ڇاتيءَ وغيره جا تفصيل ٻڌائيندڙ پد، سنسڪرت ۾ انيڪ آهن. انهن تان هنديءَ ۾ پڻ ورتا آئن. جهڙوڪ:-

”چار چلنت، چار اُڏنت، چار ڦول، ڦل چار“

يعني سندر ناريءَ ۾ چار وصفون ڌرتيءَ تـي هلندڙن جهڙيون، چار پکين جهڙيون، چار گلن جهڙيون ۽ چار ميون جهڙيون ٿين ٿيون. [سندس ڇپ گلاب جيئان، منهن ڪمل جيئان، بدن ڪيسر جي گل ۽ وار سوسن جي گلن جيئان؛ (ائين چار گل ٿيا) نڪ طوطي جهڙو، ٻولي ڪوئل جهڙي، ڳچي مور جهڙي ۽ ڀرون ڀؤنر جهڙا (ائين چار اُڏنت ٿيا)؛ اکيون هرڻ جهڙيون، چيلهه شينهن جهڙي، چال هاٿيءَ جهڙي ۽ گهنڊ يـا ناز گهوڙي جهـڙو (چار چلنت ٿيا)، ۽ ڏند ڏاڙهونءَ جي داڻن جهڙا، ڪرايون ڪيلن جهڙيون، ڇاتي اُڀتي ٽيل سنگتري جهڙي ۽ پير جي کڙي سوپاريءَ جهڙي ننڍي ۽ گول ٿئي ٿي.]

سمن ۽ سومرن جـي وقت ۾ ڳايل مٿين ڇهن پدن جهڙا آنيڪ پد ملن ٿا جن ۾ ٽري ۽ ٻاٽڪي اصطلاح استريءَ جـي قدرتـي سونهن جي نشانين سان گڏوگڏ سندس سينگار ڪرڻ جي ريت ۽ ٻين لڇڻن کي به بيان ڪن ٿا. جيئن:-

اک ڪاجـل نڪ سل خنجر لين خدنگ
مارو ترانوڙي مرگهه جيئون آپي موڙ الگ

شاهہ کي زال ذات جي سندرتا جي قسمن جي ڄاڻ ٿي ڏسجي. ان کري نوريءَ جي هٿن، پيرن، اکين، منهن ۽ هلت چلت بابت چوي ٿو:-

"هٿين، پيرين، آر ڪٽين، منهن نہ مهاڻي
جٿين سڳو وچ سرندڙي، تِنَ راڻين ۾ راڻي
اصل هئي اَن ڪي، اَهل ڄاماڻي."

ڪنڌهر ڀ نيل جي چؤگرد اَهڙي ڪا بي سونهن ڪانهي!
"ٿهڙو ڪنڌهر ۾ ڪين بيو، جهڙي سونهن سنڌياس!"

هوءَ اکين جي گهوُر يا نهار سان تماچيءَ کي گهائي ٿي.
"نيڻن سي ناز ڪري، ريجهايائين راءُ."

ڄام جڏهين هن پدمڻي نار جو لاثاني حسن پسي ٿو تڏهين هوُ پنهنجو پاڻ شڪار ٿي وڃي ٿو!

نوريءَ ۾ زال ذات وارو سمورو حسن سمايل آهي. هوءَ ڪامڻ آهي:

"ڪو جو ڪامڻ مي، آهي اکڙين ۾
تن تماچيءَ ڄام جو، نا پوُن پايو ني."

پر زال اُها ڄا صورت توڙي سيرت جي صاحبان هجي. نوريءَ ۾ نهٺائي آهي. هوءَ ور ور ڪري پيئي چوي:-

"تون سمو آءُ گندري- مون ۾ عيبن ڪوڙ"
"تون تماچي تڙ ڌڻي - آءُ مهاڻي مي"
"تون تماچي تڙ ڌڻي - آءُ گندري غريب!"

هنکي پنهنجي ينازُ لاءِ سڪ آهي. ڄام تان هوءَ گهوري قربان ٿي وڃي ٿي-

"آهين نار اَکين جو"........
"سر سلامت سپرين"........

هوءَ پريتم جي پيار جي محتاجي ٿي ڏيکاري:-

"مرڪڻ تون م مٺيج"
"وڃان مون م وڇيج"

هوءَ پنهنجي جي وڏي عمر لاءِ دعاگو آهي:
"تماچي تڳيج، ڪو ڏينهن ڪنجهر ڪنڌ ين."

شاهه جي هن سياڳي سر ۾ جتي

"هيٺ چر مٿي مــيڙ- پاسي ۾ وٽـــراهه آهـــي ۽ جتي
"ڪنڌيءَ ڪونر پيا ترن" اهڙائي تمثيل رکيل آهي ته انسان
مهاڻي جيان ڪام ۽ موهه روپي گَپ سان ڀريل دنيا ۾ پيدا ٿئي ٿو.
جيڪڏهين هوُ پدمڻي نار جيان سلڇڻو آهي ته پوءِ چام پرماتما
سندس سڀ عيب معاف ڪري ڪيس پمهنجوڪري بڻايو ڇڏي
ٿو. اهڙو انسان منزل تي رسي وڃي ٿو پوءِ ڪيس مهاڻڪو ته الدو
ڪڙو نه ٿو پوي. نوري راڻي تيڻ بعد "نه ويڌي نه وڪٽي"
ساڳيءَ طرح منزل تي رسيل انسان دنيا جي وهنوار کان آزاد ٿيو
وڃي ٿو.

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

لعلچند امرڏنومل

ادب ٻوليءَ سان ئي ڳانڍير ساليڊر آهي ۽ اسانجي ٻولي آهي ڇهڙي سٺي!

سر جي تان سوڙ، ساماڻي تان سک ويا
اهي ٻئي ٻوڙ، نماڻيءَ نصيب ٿيا

چارڻن ۽ ڀٽن جي مکن مان ٽپندي، ڇوڪرين ۽ ميلن ۾ ويهندي، هيءَ شاهه عبداللطيف وٽ نپني. نه ڪنهن راج دربار ۾ مان پاتائين ۽ نه ڪنهن ترجمو ڪندڙ ڪيس نوازيو. بس، ماروئڙن ۽ جهانگيئڙن، مڇوئن ۽ مهاڻن، ڏنارن ۽ ميهارن وٽ اُڪندي اچي پنهنجن مڃڻن وٽ پهتي آهي! ڪامورا ۽ وڪيل، ڏنڌوري ۽ ڊاڪٽر سندس وجود يا بهبوديءَ جي لہ اون ڪن ۽ نه ڪيس اپنائين. اهي ليکڪ ۽ شاعر ئي آهن جي پيا صدائون ڪن:

هر شبد سندس مصوريءَ جي ٽڙ- هر سٽ اُن جي موتين جي لڙ
ڪوئل جي ڪوُ بلبل جي لات- آ جنهن جي نغمي آڏو مات
ٿي ويندي فدا هن دنيا مان، ڏسندي مهنجي هوندي؟
(هرومل سدارنگاڻي 'خادم')

اَدب جو بنيادي اُصول آهي اڻ گهڙئي ڪاٺ کي گهڙڻ. جهان ۾ جيڪي ٻه ساهوارا آهن تن مڙني ۾ هڪ انسان ئي آهي، جنهن جي پٺيءَ جو ڪنڊو ائين سڌو آهي، جنهن هنجي نظر آسمان تائين وڃي سگهي. ٻين سڀني جيون جي پٺي جهڪيل يا نميل آهي.

انسان ٻه چهڻ شرط سڌين ڪندي نه ٿو هلي. پنڌ ڪرڻ کان اڳ هو ريڙهيون پائي ٿو. ساڳيءَ طرح شروعات ۾ انسان جو فهم پڻ ريڙهيون ئي پائي ٿو. جڏهين سندس واقفيت يا صحبت اپياس وسيلي ڪنهن سڄاڻ شخص سان ٿئي ٿي، تڏهين سندس

فهم سگهين ڪندي بيهي ٿو. ليکڪ اهو سچاڻ شخص آهي جو پنهنجيءَ ڄاڻ، تجربي ۽ آسپاس ڪي پنهنجيءَ تصنيف ۾ پلٽي، اُن لکڻيءَ جي پڙهندڙن ۽ اُن رچنا کي سمجهندڙ يا محسوس ڪندڙ جي ذهن ۽ فهم کي سدو ڪري ٿو بيهاري. اهڙي پڙهندڙ جي سمجهه پوءِ لکري ٿي بيهي.

ليکڪ اُهو آهي جنهنجو قلم پختو، لکڻي اُتساهه ڏيکيندڙ ويچار برجستا، خيال بلند ۽ ڪمءِ لڳن اُتڪ ٿين ٿا. اُهي پنهنجيءَ لکڻيءَ دواران ٻوليءَ کي سنواريِن سڌارين ٿا.

لعلچند امرڏني مل ڄڳتياڻيءَ پنهنجي دوست جيٺمل پرسرام گلراجاڻيءَ سان گڏجي سنه ١٩٢٢ع ۾ سنڌي ساهت سوسائٽي ٻرپا ڪئي، جنهن دواران سوين نيا نيا ڪتاب لکي ۽ لکارائي ڇپائيندا ويا. هنن ان سوسائٽيءَ طرفان ڪي ساهتڪ ڪتاب جهڙوڪ مرزا قليچ بيگ جو ”موتين جي دٻلي“، ديوان ليلارام سنگهه جو ناول ”سندري“ ۽ لعلچند جو تنقيدي مضمونن جو ڪتاب ”شاهاڻو شاهه“ ۽ ”سونهار و سچل“ ڇپايا ۽ ١٩٣١ع ۾ شڪارپور ۾ سنڌي ساهت ڪانفرنس سڏائي. ان طرح هنن ساهت جي پيڙهه مظبوط ڪئي ۽ ساهت جي ڪاروان کي اڳتي ۽ اڳتي منزل ڏانهن وٺي ويا.

لعلچند ڪهاڻيون لکيون. سندس ڪهاڻيون ننڍيڙي ليلا ۽ لاجونتي سنڌيءَ ۾ پهرين لکيل ڪهاڻين مان ڪري ليکبيون. سندس ”حر مکيءَ“ جا لکڻي مضمون ۽ ڪهاڻيءَ جو ميل آهي. ان لکڻيءَ ۾ جديد ڪهاڻيءَ جي جهلڪ ملي ٿي، جڏهين رپوتاڙ جهڙي ڍنگ ۾ ماضيءَ کي حال سان گڏيندي هو لکي ٿو:-

”هن هند ميلو اڳين ڪان اڳرو ڏايي ڏوم ڏام سان لڳو آهي ۽ جوالا سنگهه ٻه پنج سٽ سپاهي ساڻ ڪري، حرن جي ڳولا ۾ اُتي آيو آهي. سارو ڏينهن، ماني پاڻي حرام! جنگهون هڻي

رولا ٽڪر ڪائي، اوطاق تي موٽيو آهي،........" تڏهين ماضي ۽ حال جي وچ واري ڪڙي ٽوڙي پنهنجيءَ هڪ عبارت ۾ هڪ انوکي موسوقي پيدا ڪري رهيو آهي.

پنهنجن دوستن جيان لعلچند صرف پنهنجي طبع آزمائيءَ مان ئي تصنيفون تيار ڪين ڪيون، بلڪ ٻين ٻولين جو ساهت پنهنجيءَ ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪري پنهنجي قوم جي فردن جي پڙهڻ لاءِ ميسر ڪري ڏنو. لعلچند جو ترجمو ڪيل ناول **"سون ورنيون ڏيئون"** هڪ اهڙي ئي ڪوشش آهي. نه رڳو ترجما ڪيائون پر هن پنهنجي فڪر ۽ فلسفي کي به سنڌي ويس پهرايو، جنهن لعلچند جي مضمونن **"هڪ ۽ انسان"** ۽ **"شاهه ۽ سچل"** ۾ ثابت ٿئي ٿو. هڪ ٻئي مضمون ۾ هيءُ لکي ٿو:-

"شاهه، شينهن وانگر ڳورو گنڀير آهي ۽ جهنگ مايا ۾ رڳي پنهنجي حشمت سان نفساني جناورن تي ڇمايو ويٺو آهي ۽ سچل شڪرو شهباز آهي ۽ پڪ پکيڙيو نت آسمان ڏي پيو اڏامي. شاهه ڪڏهين هڪڙائي گجگوڙ ڪري ٻڌائي ٿو ته آءٌ ڪير آهيان ۽ سچل نت زور شور سان سيٽيون وڄائي سڻائي ٿو ته آءٌ ڇا آهيان!"

لعلچند جي لکيل **"سدا گلاب"** نالي ڪتاب ۾ ننڍڙا ننڍڙا مضمون آهن جي نظماڻي نثر جو مثال آهن. انهن لکڻين مان ٽئگور جي گيتا انجليءَ جو هڳاءُ پيو اچي. هڪ هڪ گفتي ۾ ٻوليءَ جي رنگيني ۽ شاعراڻي بلند خيالي آهي. مثلاً:-

"سڪان پيو ته توسان جيڪا ڳجهه اندر جي ڳالهه ڪرڻي اٿم، سا توکي ٻڌايان، پر ڇاتي ڪانه ٿي ٿئيم، ڊڄان پيو ته تون مٿان مونکي کلي نه مارين!

انهيءَ ڪارڻ آءٌ پاڻيهي پيو پاڻ تي کلان، ۽ کلندي کلندي، پنهنجو راز ڇپيون ڪيو ڇڏيان."

هن ليکڪ ناٽڪن لکڻ تي بہ طبع آزمائي ڪئي. ”سهڻان“ ۽ ”عملدار ڪين رعيت آزار“ سنڌس ٻہ ننڍڙا ناٽڪ آهن. سهڻان ناٽڪ لاءِ ليکڪ چوي ٿو تہ لنڊن ۾ ١٨٦٣ ڌاري هڪ انگريز سنڌي پنهونءَ جي باري ۾ ڇپيو هو جنهن ۾ هڪ سهڻان نالي نينگر جو ذڪر آهي جا ڪاهوڙي ٻيلي ۾ پنهونءَ کي گڏي هئي ۽ مٿس مفتون ٿي پيئي هئي. هوءَ ذات جي سوناري هئي. پنهونءَ کي پنهنجي محبت جا گهٽيئي واسطا وڌائين پر پنهونءَ کي سنڌس ڪن وزير دوست پاڻيهي صلاح ڏني جنهن ڪري پنهونءَ ان سوناريءَ جي محبت ڪين قبولي. لعلچند ان موضوع کي کڻي ڏيڍ سهڻو ناٽڪ لکيو آهي جنهن ۾ هوءَ ڏيکاري ٿو تہ سهڻان پڇائون ڪرائيندي ڪرائيندي اُچي پيپور ۾ لڪي آهي. اُتي سسئيءَ بابت ٻڌي سسئيءَ کي پنهونءَ کان ڇيڙڻ جي ڪوشش ٿي ڪري پر سسئي پريت جي پڪي پيچ ۾ ڦاسي چڪي آهي.

ٻيو ناٽڪ ڪاروبارين ۾ ڦهليل رشوت جي مرض بابت لکيل آهي. عملدار درخواست کڻي ايندڙ کي چوي ٿو:

”ڀائي! اسانکي ٻي ڪا ٻئي يا ڪيئي؟ اوهان آهيو اوهان کي ٿي ٻيا لٽون!“

ٻئون ڪلارڪ ايڏي وڏي پئماني تي ايڏي وڏي ڦر ڏسي چوي ٿو تہ هي تہ ڏنو وائنو ڪنياءُ آهي. ان تي آزمودگار منشي ٿو چويس: ”منهنجي صلاح اُتيئي تہ ساڄهر ٿي وڃي ساڌ ٻيلي ۾ ويهہ. سڪر مان ٻي ڏوکرين مالها ملندءِ سا وٺي ٿد ۾ ٿي وڃي پرميسر جي شيوا ڪر. روٽي لنگوٽي اُتي جهجهي.“

ظاهر آهي تہ ليکڪ اُن وقت جي عملداري روش مان ٻخوبيءَ واقف آهي جنهن ۾ اوڻ جي واپاريءَ کان ٥ سير اوڻ گهر واسطي ٿا وٺن ۽ ننڍا منشي وڏي منشيءَ تائين درخواست

ڀڇائڻ لاءِ ٻه رپيا ٿا ڇڏائين! اڳي ٻه اٺين هو ۽ هاڻي ٻــه اٺين آهي. هندو منشيءَ جي جڳهه تي مسلمان آيو ۽ عملداري ۾ ڦوهندوار هيٺ رعيت لاءِ ساڳيو آزار هلندو پيو اچي!

لعلچند جو ٻيون ناٽڪ **عمر مارئي** ٽن فصلن وارو ناٽڪ آهي. اهو ناٽڪ انهن ڀورن ٽورن اصلوڪن ناٽڪن مان آهــي جي رنگ منچ تي اچي چڪا آهن. هــن ناٽڪ ۾ عمر جو ڪردار تمام سهڻي نموني ۾ اڀري بيٺو آهــي جنهن ڪري ناٽڪ مـــان اصليت جو هڳاءُ پيو اچي.

لعلچند پنهنجيءَ رنگين ۽ اثرائتي، سليس ۽ پختي، پختي ۽ سينگاريل، لطيف ۽ فصيح ٻوليءَ ڪان مشهور آهــي. هنجي ڪن رچنائن ۾ رعب وارا ۽ شاندار لفظ استعمال ڪيل آهن ته ڪن ۾ اصطلاح ۽ پهاڪا، ڪن ۾ سندس مضبوط ۽ پختي ٻولي نمايان آهي ته ڪن ۾ سهڻيون تشبيهون، استعارا ۽ ڪنايا. سندس ڪي مضمون بياني طرز ۽ تفصيلن ڪري مشهور آهن ته ڪي سندس تشبيهي عبارت ڪري. "سدا گـــلاب" جــي عبارت هڪ سٺي شراب جيئان آهي جا پيئاري لعلچند پڙهندڙ کي مدهوش ڪري ڇڏي ٿو. **قلم مٽ** سندس مضمونن جو هڪ ڳٽڪو آهـــي، اُنجي عبارت ۾ لعلچند پنهنجي قلم جي نوڪ کي ٻوليءَ ڪان اُهي ناچ ڪرايا آهن جو پڙهندڙ محض وٺي واه واه ڪرڻ ڪان نٿو رهي.

"**ڪشنيءَ جو ڪشٽ**"، جو ڪ هڪ ناوليٽ آهــي: موضوع عبارت جي لحاظ ڪان هڪ شاهڪار مڃيو وڃي ٿو، ان ۾ لعلچند جي ٻولي نديءَ جي وهڪري جيئان وهلندي هلي ٿي. لعلچند ويچار جي لحاظ ڪان موزون جمــلا ڪم آڻي ٿو ۽ جملن ۾ صحيح فقرا ڪتب آڻي ٿو. سندس ڪردارن مان زال زنانـــي ٻـنگ سان چوي ٿي "ڇوري ٿون وري ڪهڙي ڪرم چنبڙي جائي آهين؟ سنڌ ئي ساڙي ڇڏ يا اُٿئيندم. موت تـــه ڪونه ٿي

وڄهائڻ جو هنن ٻاڪارين ٻيڻي !“ ته اڻ پڙهيل واڻيو عملدار کي ٽوڪيو ”شاه ڪش آهيو ڪاٽي بدل لاءِ درڪاشت ڪي آڻيو، پوءِ ڪنديون ڪا ميهرباني؟“

لعلچند جي لکڻين ۾ روح ۽ جذبو آهي. علم سان ذاتي شوق هئڻ سبب هن جو اڀياس اينرو گهرو ۽ اونهو ٿيو آهي جو تحقيقات ۽ معلومات جي زور تي هيءُ اُنهن ٿورن مضمونويسن مان آهي جن کي بوجستو مضمونويس سڏي سگهجي ٿو. هن جي ٻوليءَ جي سجاوٽ مان هن جي شخصيت، چاڻ ۽ هوشياريءَ جي خبر ڀلي ڀت پئجي وڃي ٿي.

ملڪ جي ورهاڱي بعد هتي هند ۾ سنڌي ساهت کي زور وٺائڻ لاءِ هڪ زبردست هلچل هلي هئي ۽ لعلچند اُمنگ ۽ شوق وچان هلچل جي شروعاتي دؤر ۾ ڪوٺايل ميٽنگن ۾ شامل ٿيندو هو. هن ڪوشش ورتي زناني ڪاليج ۾ ايم. اي ۾ سنڌي سبجيڪٽ رکايو جتي ٻاڻ تمام ٿوري اُجوري وٺڻ سان ايم. اي جا ڪلاس وٺندو هو.

ماروئيءَ جي ساٿيهه لاءِ سڪ هن جي ٻه چوليءَ سان سنهي ڏوڻي سان سبيل هئي. وصيعت ڪري ويو هو ته منهنجي موت بعد منهنجون هڏيون سنڌوءَ ۾ پرواه ڪجو! جو سنڌي آهي ان جو سنڌي ٻوليءَ، سنڌ ۽ سنڌوءَ سان اٽين ڏي نينهن اُزيل آهي.

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

عزيز

ليکراج کشنچند ميرچنداڻي "عزيز" (جنم ١٩ ڊسمبر ١٨٩٧ مؤت ١٩ آگسٽ ١٩٧١) هڪ مقبول شاعر، ڪامياب مضمون نويس، سقل ناٽڪ نويس، علم عروض جو ڄاڻو، سنڌي ٻوليءَ جو ماهر، ويدانت جو اڀياسي، همت وارو مرد، زنده دل انسان، دلاور دوست ۽ رنگين طبيعت رکندڙ شخص هو.

حقيقت ۾ هڪ "عزيز" ۾ ٻه عزيز سمايل هئا. هڪ شاعر، خوش مزاج ۽ دريا دل آدمي ۽ ٻيو مغرور، حملو ور ۽ نقطچين شخص. ٻئي عزيز جبرا هئا. جيڪي سندس ويجهو آيل هئا سي سندس خوشمزاجي ۽ دلاوري طبيعت وساري نه سگهندا ۽ جيڪي ڪائنس سخني ۽ طنزي مار کائي چڪا هئا، تن جو اهم اُنهن لفظن جي تيزابي اثر ڪري اڃا ٻه پيو ڪوندو هوندو. ان لحاظ کان "عزيز" جڻ جهان ۾ اڃا مؤجود آهي. هنجي مؤجودگي محسوس ڪري هن تي قلم هلائڻ کان اڳ ٻه دفعا سوچڻو ٿو پوي ته هن تي لکڻ جي جرئت ڌاري سگهبي يا نه!

"عزيز" تي قلم کڻندي ئي، سڀ کان پهرين چپن تي طنزيري مرڪ، اکين ۾ شرارت جي جهلڪ ۽ للاٽ تي ڄاڻ جو غرور کڻي ڏيا ۽ حشمت واري حاوي ٿيندڙ شخصيت ذهن تي اڀري ٿي اچي. "عزيز" شعر جي دنيا جو گهمنڌڙ ڦرندڙ ناز مرد جي دهشت ۽ جگر جو پورو پورو روپ ۽ سنڌي لفظن جي اونهي ڪاڻ هو.

جيستائين هو زنده هو، لڙندو ۽ للڪاريندو رهيو. سندس عقيدو هو:

"هلچل حيات آهي ۽ بي حرڪتي ممات
جيئري مثان مڙن جو تي دمر سان دغا ڪرين."

ڪوڙ ۽ بدنيتي، فريب ۽ دوکو ڪيس پاءُ نه پوندا هئا. عالم هئڻ جو ڍونگ ڪندڙن کان کيس سخت نفرت هئي. اهڙن ماڻهن جي لکڻين مٿان نه ڇڻ ڦهار ٻڌجي ٿئي پوندو هو. هنجو چوڻ هو نه "شعر و سخن جي تباهي ۾ ڳالهيون آئين ٿيون: هڪ اڻ ڄاڻ جي واڪاڻ ٻيو ڄاڻ واري جي خاموشي." سخن ۾ خامي ڏسي هي خاموش رهي نه سگهندو هو. حملو ڪرڻ وقت هو بنه بي ڊپو هوندو هو.

"عزيز" کي ناداني ۽ مورکتا ۾ پاءُ نه پوندي هئي. هڪ هند تو چوي:-

"صد بار ڪري آيتو ۽ سبتو ڏنو سبق،
نادان رهيو نيٺ تي نادان اڳي پوءِ."

"عزيز" کي پنهنجي ديش سان بيحد گهڻو پيار هو. سندس وچيل قومي-شعر 'پيغام-عزيز' نالي ڪتاب ۾ ملندا. مگر سنڌ کان وڇڙڻ بعد هن شاعر جي جذباتي دل مان پنهنجيءَ جنم ڀوميءَ لاءِ جي لاثاني سخن نڪتل آهن، سي سوني فريم ۾ مڙهي رکڻ لائق آهن. جهڙوڪ:

کهڙو پڇو ٿا سنڌ جي املاڪ جو ڪليم
املاڪ منهنجي سنڌ ٿي، حق سنڌ تي ٿيم

منهنجو عزيز پردو ٿئي سنڌ جو ئي صحرا
آهيان مان لاش خاطر طالب نه ٻئي ڪفن جو

پر بنيادي طرح "عزيز" عاشق آهي. هوُ عاشق آهي ان ڪري شاعر يا شاعر آهي ان ڪري عاشق، انجو فيصلو ڪري نه سگهبو. عشق ۽ محبت جا فسانا ۽ انهن جون رنگينيون هر زماني ۾ انساني من کي پاڻ ڏانهن ڇڪين ٿيون، ان ڪري غزل جهڙي داخلي چيز پڙهڻ سان ۽ پڙهندڙ جو لطف ختم نه ٿو ٿئي، بلڪ سندس شوق ۾ اضافو ٿيندو رهي ٿو، بشرطيڪ شاعر پنهنجي

تجربي، جذبات ۽ چاڻ جي بنيءَ ۾ پنهنجا احساس ڪاڙهي پڙهندڙ اڳيان خمار ۾ آڻيندڙ اُن شراب جو جام پيري رکي. ناراڻ ”شيام“ لکي ٿو: ”شعر جي اُها ڪا بہ قديم صنف (Form) نہ آهي، جنهن ۾ ”عزيز“ ڪاميابيءَ سان قلم نہ هلايو هجي. دقيق ورن تي، سخت زمينن ۾ عمدا غزل چيا اٿس. غزل جي صنف جون ساريون نزاڪتون سندس ”ڪليات“ ۾ موجود آهن. ”عزيز“ غزلن جا ديوان، مثنويون ۽ رباعيون رچيون آهن. سنڌيءَ ۾ تمام ٿورا شاعر آهن جي مٿين چيزن تي قلم آزمائي ڪري ۽ ”عزيز“ سان برابري ڪري سگهندا.

عزيز مسلسل غزل، جنهن ۾ ساڳيو مضمون سلسليوار درج ٿيل هوندو آهي، مستزاد غزل جنهن ۾ ٽڪرو وڌيل هوندو آهي. جيئن تہ:-

”آهي ڪو، ڏکيو حال وڃي هنکي ٻڌائي
دل هنجي پڄائي
هڪ موت ۽ جيوت جي ڪشاڪش تي ڏڪائي
پيو آس سٽائي“

۽ مسمط غزل جنهن ۾ وچ ۾ وچ وارا قافيہ پاڻ ۾ ملندا آهن، رچيا آهن. جيئن تہ:-

”جيڪو بہ تو هن وٽ وڃي پنهنجي ڇڏي هنجي مڄي
ڪير آهہ هيءُ پورو پڇي سڀ ڪي ٻڌائي ٿو وڃي
ڪي ٻڌي ڪاڪل ونئي ڪي تيز اک جي سان ڦٽي
ڪي ٿو هر جهانوءَ جٿين جهٽي منهڙا منجهائي ٿو وڃي.“

عزيز جا غزل گوناگون وشين تي لکيل آهن پر سندس غزلن جو مکيہ مضمون آهي عشق. ان ڪري ڪيس شرنگاري ڪوي ڪري سڏجي تہ بيجاءِ نہ ٿيندو. پر شرنگاري ڪوي تي ڪري بہ هن هندي يا سنسڪرت ڪوين جيئان شرنگار رس

جا ڪليل ۽ اُگهاڙا ورنن نہ ڪيا آهن. وڌ ۾ وڌ ڪليل لفظ سندس آهن:-

"آءُ گـلـي لڳہ مٺا"

"آءُ يـاڪر هاڻ پايون"

جتي ڪاليداس، ڀوڀوتيءَ ۽ جئہ ديو سنسڪرت ۾ ۽ وديا پتي، بهاريءَ ۽ ٻين ڪوين هنديءَ ۾ ولاسي ورنن ڪندي سماگم جو بہ کليو ورنن ڪيو آهي اُتي عزيز صرف استريءَ جي پستانن جو ذڪر ڇيڙيو آهي سو بہ تمام فهميدي نموني ۾. ظابطي کان ڪم وٺي هن عشق جو اظهار ڪندي چيو آهي:-

محبت ۾ حيات جاودان آهي
محبت جان جي سچ پچ تہ جان آهي

محبت ۾ تہ مڇنا ئي مراد آهي
پلي پانيان تو جا هن کي وٺي آهي

تو ڏسان عشق ۾ ئي خاڪ عزيز
چا مون گهوريو ۽ نہ گهوري سگهيس

محبوب جو ديدار ڪرڻ، هنجو منهن مٺي چڏڻ، هنجي اُچڻ جي نوازش ۽ هنجي موڪلاڻي، هن سان ملڻ ۽ هنجو وڇوڙو، انتظار، بي قراري، عشق جو دل تي اثر، محبوب جي مغروري ۽ سندس تاب، هنجي معصوميت ۽ شوخي مطلب تہ عشق جي هر جذبي جو علحدو علحدو پهلوءُ پيش ڪندي هن زبان جي سلاست، مضمون جي چٽائي ۽ دل جي ڪيفيت بلڪل موضون لفظن ۾ پيش ڪئي آهي. ديدار وقت چوي ٿو:-

ڏهو ڏڪيءَ تي ڪـڙو دلدار، اڙي مان صدقي
در ڪلڻ جي هئي درڪار، آڙي مان صدقي

محبوب جي منهن مٺڻ وقت:-

تغافل چوان يا ستم يا شرارت
مونکي گهر ۾ پنهنجي گهرائي هليو ويو.

اي وعده شڪن! تي نه پوري سيان
تنهنجي عمر جو ختم معياد ٿو.

هنجي آچڻ وقت:-
اوچتو ديدار آهڙو يار جي صورت جو ٿيو
حرص پورو ٿي ويو ڪعبي جو ۽ بتخاني جو.

۽ هنجي موڪلائڻ وقت:-
موڪلائڻ دم دعا کهڙي ڪري کهڙي ڪريان
سڀ ٿين تنهنجون سڃايون، يار يڪدل الوداع.

پير جيڏانهن خير تنهنجي تيڏانهن
اک اٿيئي نه ڪا، خدا حافظ.

محبوب سان ميلاپ ٿئي ته:-
وصال رات بڻيو يار مهربان آهي
نصيب عمر جو ٿيو عيش ناگهان آهي
بهار دل جو پکي وئي ٿو لطف حيات
چمن چاه گل چا ٿيو اُن جو باغبان آهي.

۽ وڇڙڻ سمي آکي ٿو:-
هڪ پل تو پري ٿين تـــه وجي انڌ تو چڙهي
اهي حال ته نيڻن جـــا اچـــي نور ڏسيو وڃ

عاشقاڻي طبيعت رکي چوي ٿو:-
اسانجي شوق جـو پلي پيالو پر تنهنجي نه تنهنجي
رکـيـئـــي دل ۾ سرور ۽ اک خـــمـــار ۾

احساس جي دنيا کي رکن زنده تا سهڻا
پنهان تي مسيحائي سندن هڪ ئي اکر ۾

تنهن هوندي به عزيز رولـــو عاشق کـــي تنبيهه ڪري ٿـــو.

عشق ۾ ڪيس ڇيڳرائي پسند ناهي:-

هر گل جهان جي باغ جو رنگين چراغ آ
پروانو تي مچائيندين محفل ڪٿي.

پر عزيز عزيز تڏهين آهي جڏهين هو پنهنجي معشوق جي حسن جو ورنن ڪري ٿو. اُن وقت هو سهڻا استعارا ۽ سهڻيون تشبيهون ڪم آڻي پنهنجي تخليقي قوت پسائي ٿو:-

روي روشن تي زلف پيچان عزيز
پڻ دونهان ڪيا ڏئي جي لاٽ آهن.

نهنجا محبوب تو صحبت جو اثر ٿئي ڏايو
حيرت آهي تنهنجا عاشق ڇو نه مغرور ٿيا.

ي - پرواه حسن هنجو ڄاڻي نه سگهيو ڪوئي
لبر جي هر اَدا ڪي پنهنجو حجاب آهي.

غلطان رهان حسن جي ڇو ڪين ڀڙ ۾
اعجاز رکي لب ۾ تہ جادو تہ نظر ۾
گلڙو جو سخن آهي ڪ پيغام بهار آهي
هڪ سبز چمن تو پوي دل جي ڪلي گهر ۾.

غزل تہ ڇا سندس نظمن ۾ بہ معشوق جي سونهن جو بيان آهي:-

منور سندس منهن جڳين ماهتاب
پيو دل جي دريا ۾ لڙ بي حساب
ڀرون ٻئي سندس نيزه بردار هئا
مگر حسن جا سي سپهدار هئا
اکيون نرگسي سر مگين ناز سان
پريل فتنہ گر ٻئي سي جادوءَ منجهان
نهارڻ سان دل کي ڦچندڙ ٻئي
بہ صياد ناوڪ چٽيندڙ ٻئي

نزاڪت گلن جي ڪريان ڪيئن رقم
هتي شاخ گــل جو ٿو گهرجي قلم.

عزيز چوي ٿو ته جڏهن چنڊ جي اثر ڪري سمنڊ ۾ وير چڙهندي آهي تڏهن منهنجي دل روپي سمنڊ ۾ پنهنجي ماهتاب محبوب جو چهرو ڏسي لڙ مچي ٿو! مان هنجي گلن جي نزاڪت جو بيان هن قلم سان ڪيئن ڪريان؟ اهڙي نازڪ ۽ نفيس چيز جي ورڻن ڪرڻ لاءِ قلم به گل جهڙو نازڪ کپي!

هن شعر ۾ قدرت ۽ انسان جي سونهن کي ملائي اهڪنڊڙ ۽ ڦبندڙ تشبيهون ڏنيون ويئون آهن. عزيز جي غزلن ۾ واقع بندي ۽ معاملہ نگاري به موجود آهي ۽ انهن جو معيار تمام بلند آهي. هنجي غزلن ۾ جدا جدا قسمن جا وزن ڪم آندل آهن. سندس وزن ۽ خيال ۾ هم آهنگي آهي. هنجي قافين پيش ڪرڻ جي قوت به بي مثال آهي. نه رڳو گهڻا قافيا ٿو ڏئي پر ڏينٺ سنڌي قافيا به ڪم ٿو آڻي:

گهيرو – ڦيرو – گيرو – ڪيرو – ڏيرو – ٻيرو –
ڀيرو – ويــــرو – ميرو – ٻيرو – جيرو – ڳيرو –
پيرو – سيرو – نبيرو!

يــا

ياءُ – ساءُ – تاءُ – واءُ – هڳاءُ – پــاءُ – مـــاءُ –
ڪاءُ – آياءُ – اُهاءُ – گهاءُ – نياءُ – داءُ – وڻاءُ –
وڏاءُ – سياءُ!

ههڙا ۽ هيترا قافيا شايد ئي ڪنهن سنڌي ڪويءَ استعمال ڪيا هوندا.

نارائڻ شيام چوي ٿو ته "عزيز جي عظمت جو بنياد آهي سندس زبان ۽ علم عروض جي باريڪين تــي قابـو. سندس محاويدار ۽ اصطلاحن ڀري ٻــولي مان نه ٿو سمجهان ته جهڙس

ڪنهن ٻئي شاعر استعمال ڪئي آهي.“ شاعراڻي فن ڪري عزيز شاعراڻي محفل ۾ هڪ يگاني هستي رکي ٿو. ٻوليءَ جي پوري ۽ صحيح ڄاڻ ڪري هن کي ٻوليءَ تي واھ جو دسترس آهي. ساڻ ساڻ پارسي علم عروض مان بخوبيءَ واقف هئڻ ڪري سندس شعر جي بندش چست ۽ عبارت انوکي ٿي پيئي آهي. عربي، فارسي ۽ اُردو زبانن ۾ ماهريت حاصل هئڻ ڪري هنجي بيان ڪرڻ جي طرز ۽ سخن جو اظهار پنهنجي قسم جو آهي. اهڙي ڄاڻ ۽ ماهريت ڪري ڪٿي ڪٿي سندس شعر ۾ پيچيدگي اچي ويئي آهي جا عام پڙهندڙ کي منجهائي ٿي. ان باري ۾ عزيز جو خود خيال آهي ته ”زندگي خود وڏي پيچيدي حقيقت آهي. انجي اندروني اُڌمن جي اظهار ڪرڻ ۾ پيچيدگي اچڻي وڃي ته اِها ڳالهه اَسپاويڪ سمجهڻ نه گهرجي.“ پر ان پيچيدگيءَ ڪري عزيز عام جو پيارو ڪوي بڻجي نه سگهيو.

ائين نه آهي ته هنجو سڄو اُهو ڪلام ڏکيو آهي. عشق جي باري ۾ هن تمام سهڻا ويچار سليس ٻوليءَ ۾ پيش ڪيا آهن:-

ڪڏهين پرده نشين گهر مان نڪري اَچو ٻاهر
لڪائي پاڻ، مونکي پاڻ کان ٻاهر ڪريو ڇو ٿا؟

تعصب کي محبت ڪين ڄاڻي
محبت صرف دلڙين کي سڃاڻي

گهرجي ساقي اُهو دنيا جي ميخاني ۾
جو وجهي جان نئين عمر جي پيماني ۾

دل جي ڪشتي عشق جو بحر آهه بي پايان تمام
هيءَ تلاطم پيش تيون هوءِ موج ٿـــي ساحل اَتم

ڇم اي نازڪ بدن ٿا ڇا ڪون تيوا وهين سنگدل، سليومون،
ڇپائين وڃي کپه جي ڏس تون، تين ٿا ڪڪڙا مثال خارا.

ورھ جي رات، ڏرو ترس، دم پڻ ڏي گھڙي
اکيون ڏکوٽي پيو ڏينھن جو انتظار آھا.
۽ ائين ناھي تہ ھن حقيقي عشق ڏانھن اشارا نہ ڪيا آھن:-
عمر دم يار لاءِ جستجو پيو ڪندس
وصل ٿئي يا نہ ٿئي آرزو پيو ڪندس

دشمن ھجين جي پنھنجو نہ دلبر سان ڪش ڪمان
رڳہ رڳہ ۾ ھوُ وسي تو نہ جيوت سان جنگہ ڪر

'عزيز' خواب جي عالم ۾ يار پيا ڳوليون
سڄاڳہ تي نہ لھون ٿا ڪڏھين خبر گھر جي.

١- حقيقي ناھہ ناھہ خبر حسن جي ڪا مظھر جي،
ڏسون ٿا گل ۾ جھلڪ ڪيئن جمال دلبر جي.
٢- غضب نہ آھہ، پرن يا اشاري ۾ اک جي،
خيال مفت ڪيڏي شڪل تيغ و خنجر جي.
٣- سڪون دل جو ڪٿي ۽ ڪٿي پريشاني،
سياہ زلف ڪٿي، ڪٿ سنگيند عنبر جي.
٤- بيا چا يار حقيقي جي گفتگو نہ بٺي،
ھلايون باس نہ جيسين شراب ساغر جي.
٥- فسانو عشق جو ظاھر حقيقت آھہ تي گم،
بڄاءِ بحر ڪري رچ موُج ساگر جي.

يعنيٰ حقيقي محبوب جو حسن لاحد جمال آھي. ان ڪي نہ ڪوئي ڄاڻي ٿو ۽ نہ ڪوئي انجو ورنن ڪري سگھي ٿو. ان ڪري اسين گل جي سونھن ۾ ھنجي حسن جي جھلڪ پسي سونھن جو ورنن ڪرڻ لڳون ٿا. اسين محبوب جي اکين ۽ پرن، کي خنجر ۽ تلوار سان ڀيٽي سندس بدل يا چڙيل زلفن جو ذڪر ڪري پريشان ٿيون ٿا ۽ پنھنجي لاجواب محبوب جي ذڪر ڪرڻ لاءِ ساغر ۽ شراب جو سھارو وٺون ٿا. اِھا ڪھڙي نہ

کل جهڙي ڳالهہ آهي جو سچيءَ سک کي محسوس ڪرڻ بدران اَسين صرف اَفسانا ٻيا ڪئيون. اِهو تہ اِئين آهي جئين رڃ ۾ ساگر جون ڇوليون پيئون لڳنديون هجن!

عزيز پنهنجن غزلن ۾ دنيوي وهنوار بابت بہ ويچار پيش ڪيا آهن:

هاءِ پنهنجن ۾ آءُ پاءُ ڪٿي؟
دل سڪي ٿي هؤ لاءُ ساءُ ڪٿي؟
اڳ ٿي راڻي سان ميلي مومل، وهت
اَڄ سو آدم ۾ آهہ تاءُ ڪٿي؟
باغِ دنيا ۾ بؤ حيا جي ناهہ
حسن وارن جو ويو هڳاءُ ڪٿي؟
ڪالتو دنيا جو هر وزن پيو ٿي
سير سير آهہ هرڪو پاءُ ڪٿي؟
غم نہ دل کي نہ تو پري اَڄ ڪلهہ
اَهڙو برڪت جو هو اُپاءُ ڪٿي؟
ٿي ڏسي جنکي دل نہ ٿي روشن
اَهڙا چهرا ڪٿي، اُهاءُ ڪٿي؟
ٿيو طبيعت کي خلق جي چاءُ، عزيز!
دل کسي موهي سو سياءُ ڪٿي؟

عزيز جو چوڻ آهي تہ ڪٿي اَڳ جو زمانو جڏهن جانور بہ مومل راڻي جهڙن پريمين کي ملائيندا هئا ۽ ڪٿي اَڄ جو زمانو جڏهين آدمي ڏقير وجهڻ جا ئي شوقين آهن؟ ان طرح عزيز جي غزلن ۾ اڄوڪي زندگيءَ جا چِٽ بہ ملن ٿا. جڏهين هاڻوڪي زماني جي عشق جو ورنن ڪري ٿو تڏهين طنز پرئي نوع ۾ چوي ٿو:-

١- سائل ڏئي جي عشق ۾ تو صرف جيب ڏئي،
دل جهڙا ڏيندا ڪنهنکي نہ نذرانا تہ ڏسون.
٢- ڪنهن کي جلائي عشق جو شعلو سو خواب آهہ،
پروانا اُچ وفا ڪان ئي بيگانا تہ ڏسون.

عزيز جي غزلن ۾ ٽپي ٽپي تي وهنوارڪ نصيحتون بہ موجود آهن جي سندس شاعراڻي اُڏام سان تاڃي پيٽيءَ طور مڙهيون اُٽيون پيئون آهن. مثلاً:

ڪافر اُهو جاڻ ۽ ڪانئر بہ اُهو سمجهہ،
جو جان جي صدقي ڇڏي ايمان کي پنهنجي.

ٽٽي جڏهين خالي ٿي بوتل، جام ٽٽي اُن کان جدا،
رنگ ڏيکاري سچائي خويش ۽ بيگاني جو.

سائل سان لڳي سوئي مؤجن ۾ گذاري تو،
جو تار ۽ تانگهي کي هڪ سمجهي ٽريو آهي.

وڻ جي ڄڙ کي لوڏيو هوا ڪين پڻ،
آشيان ٻاريو گهر جي قوت آهي.

اي شمع سڄي رات نہ سڏ روئي سحر کي،
ڪي گذري، ڪي گذرندي، سلام آهہ گذر کي.

ٿيو فرق زبر زير خدا ۽ جدا ۾،
هڪ نڪتو ٿيو نقطہ اسرار مٿي هيٺ.

ڪل ۾ ئي ٿيون نهان دل - مردہ جون حسرتون،
آهن پيا آرزن جا هي ٻڌجي مزار، چپ.

ڪر ماڳہ وڃڻ جو پي هڪ وار ڪنو توشو،
موٽڻ لاءِ قدم هر ڪنهن ڏرتيءَ تي ڏريو آهي.

زندگي خوبيءَ خلل جو کيل آهہ،
آدمي مشڪل ٿين انسان سب.

ان طرح عزيز پنهنجي چوڻ ته "غزل ۾ عشق ۽ محبت کان سواءِ زندگيءَ جي جدا جدا پهلن جو احساس ۽ ان جي ترجماني به موجود رهي ٿي." کي سارٿڪ ڪيو آهي.

عزيز جون رباعيون پڻ سهڻيون ۽ برجستيون آهن ۽ اهي شاعر جي حياتيءَ ڏانهن فيلسوفاڻي نظر پسائين ٿيون. چست زبان، برجستي بندش، حسين استعارا، گهرا ۽ بلند خيال ڪٺي سندس رباعيون سنڌيءَ ۾ مثالي رباعيون بڻيون آهن:

١) جنهن کي نه اچي جيئڻ، مرڻ ڪين اچي،
ڪنهن زهر کي ترياڪ ڪرڻ ڪين اچي؛
کهڙو به حياتيءَ جو هجي تلخ شراب،
ٿي ڪيئن منو پڪ جي پِرڻ ڪين اچي؟

٢) جوڙي هي سڄي جوڙ سمٿين ٿو ڇو؟
چاهيءَ ٿي سمينڻ ته پوءِ جوڙين ٿو ڇو؟
اي قادر - قدرت، هي به قدرت ڇهبي!
جوڙڻ ۽ سميٽڻ، وري جوڙڻ، سو ڇو؟

٣) هندوءَ لاءِ شڌ ڪسان شڌ گنگا جل آهه،
مسلم لاءِ زم زم جهڙو پاڻي ناهه،
ٿيو ٿوهه ڪڏهين تن ۾ به ڏوتي ڪو منو؟
انسان جو ويساهه به ڪل ناهه ته چاهه!

٤) اَج ڪلهه جو هلي پنهنجي بچائي ٽوپي،
سڄ پڇ ٿي اُنهي سر تي جڳائي ٽوپي،
غيبن جو ٿيو دور، رهي عزت ناهه،
جو پائي سميالي اهو بائي ٽوپي.

٥) غم لطف حيات ائين ٿو ٻروار ڪري،
جئن ڪاچ ڪي ويگر تي مزيدار ڪري؛
آدم جي نه پڇ حق ۾ ڪرامت نه سندس،
هؤ ماڻهپي جو جذبو تو بيدار ڪري.

عزيز ٻئي هڪ شاعر آهي جنهن سڀني صنفن ۾ (مسدس ڇوڙ موجب پنهنجي - پر مون وٽ صرف ٻه آهن) مثنوين ۾ قلم آزمائي ڪئي آهي. هن جي مثنوين ۾ ڪهاڻيءَ جو سلسلو صفائي ۽ چٽائيءَ سان قائم رکيل آهي، لفظن ذريعي واقعن جو عڪس به چٽو پيش ڪيل آهي، ۽ من جا ڀُور سليس پر زوردار طريقي سان بيان ڪيل آهن.

عزيز جي غزلن، مثنوين، رباعين توڙي نظمن ۾ غضب جي رواني آهي. هو تمام سليس ٻوليءَ ۾ سنڌيءَ جا محاورا ۽ پهاڪا ڦبائي سگهي ٿو:

ڪوڙ جي ڪڏ تائين ڊوڙ آ، سچ نه بيٺو ٿيو،
پاڻي آخر ٽيندو پاڻي، ڪير آخر ڪير آ.

ٻيا

سچ پچ نه پڙهڻ کان ٿيو صد بار ڪڙهڻ بهتر
سو خام اڃا ڇاڻ جو ڪين ٿريو آهي.

ٻيا

هيءَ دنيا اصل ڀولڙي آهي، نادان!
پنهنجن سان لڙين ڪين ٿي، اي بي ايمان!
مشهور 'ڪتو ڪتي جو ويري' آهي،
تو هوند هنديءَ ٿي نه ڪري ڪو انسان.

ٻيا

ويندو وڃي سر تو وين جا ايئن
لڙن سنگ ڏاڍي سان ڪڙمي ٿا جئين
ڪٽڪ ٿي ڪري ايئن تو هر هر هلان
پيو باز جهڙ آهه مڪڙن مٿان
نه سانگو اٿس ساهه پنهنجي سندو
وڏو خوب آهيس ٻاڪر ڪتو

ڪنهيو ڏ شمن جو ٿي اُن ڪان جگر
بگهڙ ڪان ڏڪن جئين ريون سر بسر

يـــا

پڪي ڪفني فقيرن جيان هلپس غم خوار جي خاطر
ڏڪايم جوڳي تـــي دل ۾ دولهين دلدار جـــي خاطر
ڦـــريس ڀيروڻي تـــي جگه ۾ مٺي منڌار جـــي خاطر
ڪيم هي سانگ سڀ سهڻي، سڄڻ سردار جي خاطر

يـــا

وڙ ڪري پنهنجي وطـــن تـــي هاڻ وانهودا وريـــا
مور ماري سينڊ تو، ٽپندي ڏيـــن ٽاڏون تـــا پور.

ان طرح عزيز زميندار هڻڻ ڪوي سنڌي ٻوليءَ جي محاورن، پهاڪن ۽ نيت گوناڻن لفظن مان چڱيءَ طرح واقف آهي ۽ اُنهن جو صحيح استعمال ڪري سگهي ٿو. سوال آهي ته جڏهين هو سنڌي لهجي سان سنڌي لفظ استعمال ڪرڻ جـو هنر ڄاڻي ٿـو تڏهين هو دقيق پارسي ۽ عربي لفظ استعمال ڇو ٿو ڪري؟ ڇـا سندس سنڌي ٻوليءَ سان لڳاءُ ڪينهي؟ ڇا سنڌي هڳاءُ وارا لفظ ڪم آڻڻ کيس ناگوار ٿا لڳن؟ ڇا اِهو سچ نه آهـي ته هو سنڌيءَ جي لغت آهي جنهن جا باب اڻکيا آهن؟ عزيز ٿي ته آهـــي جو سنڌي لفظ جـو صحيح اُچار، هجي، اشتقاق ۽ معنيٰ پڌائي سگهيو ٿي!

پارسي لفظن جو استعمال نيرت وسمت، هرو سدار نگاڻي، ڪلياڻ آڏواڻي پڻ ڪن ٿا پر اُنهن تي الزام نه ٿو اچـي ته پوءِ صرف عزيز تـــي ڇو؟ ڇا ڊاڪٽر هوتچند گربخشاڻي 'نورجهان' ناول يا "مقدمہ لطيفي" ۾ پارسي لفظ ڪم نه آندا آهن؟

حقيقت ۾ سنڌي ادب جي اتهاس ۾ هڪ اهڙو مخصوص وقت به هو جـــڏهين ادبي ميدان ۾ پير وڪندڙن ڪـــي ڏکين

پارسي - عربي لفظن جو ڪم آڻڻ مقبوليت حاصل ڪرڻ ۾ واهر ڪندو هو ۽ سنڌي شاعر لاءِ پارسي علم عروض جي قاعدن قانون جي ڄاڻ لازمي هوندي هئي. ٻيو ته هر ڪهڙي دؤر يا وقت جي ساهتڪارن جي ٻولي پنهنجي پنهنجي نموني ٿئي ٿي. اَڄ نئون ساهت سرجن ڪندڙ ڪي خاص لفظ ۽ جملا استعمال ڪن ٿا. اَڄ جي ساهتڪارن مان ڪي **ٻوسات** بدران **گهٽڻ**، **اُڻ تڻ** بدران **اُتڪنٺا** يا **گهيڙي** بدران **سرڪل** ۽ فهم بدران انٽيليجنس ڪم نه ٿا آڻين؟ شايد ڪي چون ته عزيز جي وقت ۾ ٻيا به ته شاعر هئا پوءِ اُنهن ڇو نه ٿي اهڙا لفظ ڪم آندا؟ ته ڇا اَڄ جا سڀ ساهتڪار نئون ساهت پيدا ڪندڙن جيان، "پيڙ، پيڙا، تڻ، ٻوڙ" وغيره لفظ استعمال ڪن ٿا؟ پوءِ به ڇا عزيز واري وقت جي شاعرن جون رچنائون پارسي لفظن کان بنهه خالي آهن؟

عزيز جي باري ۾ ائين بيدڙڪ چئي سگهجي ٿو ته سندس مضمون، خيال ۽ زبان ۾ يڪسانگي آهي. جتي ساقي هوندو اُتي پيمانو ۽ جام ضرور هوندو ۽ جتي معشوق اُتي رخ، زلف، لب، وصل ۽ فراق ضرور هوندو.

عزيز جي غزلن ۾ عاشق - معشوق جون تصويرون ۽ محبت جو منظر ايراني طرز جو به ان ڪري ٿي آهي ڇاڪاڻ ته هو پنهنجي وقت جو عيوضي آهي. هن جي ڪوتا مستڪ - پردان آهي. وقت هو جڏهين پنهنجي پيچيدي اظهار سان شاعر هڪ ٻئي سان ٽڪر کائيندا هئا ۽ ائين ئي پنهنجي لياقت ۽ ماهريت ظاهر ڪندا هئا. سنسڪرت ۾ به ڪوي هڪ ٻئي کي للڪاري چوندا هئا ته "جئين شينهن جي اَچڻ سان هاٿين جي جهنڊ ۾ ٽاڪوڙو پوندو آهي تئين فلاڻي ڪويءَ جي پڌارجڻ سان شاعرن جي محفل ۾ اَچي ٽڪوڙو پيو" يا جئين "چنڊ جي نڪرڻ تي تارن جي روشني جهڪي ٿي ويندي آهي تئين منهنجي هٿان

۾ ٻيهڻ تي سيني ڪوين جا منهن ملول ٿي ويا!“ شاعر وقت جو آواز ۽ زماني جي ڌڙڪڻ آهي. اِها ڳالهه ٻي آهي ته عزيز سنڌ جا وڻ ڇڏڻ بعد به پنهنجي پر ڇڏي نه سگهيو. ڇڏيندو به ڪيئن؟ عمر جنهن اظهار جي طريقي تي هريو سا ڪائنس ڪيئن ڇڏائجندي؟ اِهو سچ آهي ته پارآي پرمپرا ۽ ريت رواج تي هريل پڙهندڙن کي زلفن جي ور وڪڙن ۾ يا ڪاڪل جي ڪنڍين ۾ ڦاسڻ يا رخ جي نفاست تان گسڪڻ، ابرن جي نشترن سان گهائجڻ يا سيني جي اُڀار سان ڦٿڪڻ، فرقت جي آگ ۾ جلي تباهه ٿيڻ يا وصل جي رات ۾ لطف ـ حيات حاصل ڪرڻ وارين ڳالهين پڙهي ڪل ايندي پر جڏهن اِهو رواج هو ته تصور ۾ اُهوئي محبوب آڻجي ”جنهن تير هڻڻ لاءِ پنهنجي ڪمان ڪشي آهي“ ۽ جنهن کي هڪ وار ڏسڻ بعد ”پريشان مان ته گم دل جو قرار آهي“ تڏهين عزيز ڇا ٿي ڪري سگهيو؟ ان رواج جي پوئواري ڪرڻ ڪري ئي عزيز کي روايتي شاعر سڏيو وڃي ٿو. پر روايت پسند هوندي به هو هڪ عظيم شاعر آهي، ان چوڻ ۾ ته ڪو به وڌاءُ ڪينهي.

عزيز جي شعر ۾ منظر نگاريءَ جو معيار به خوب آهي:-

ٻجليون برق تبسم ڪان ڪڻي ٿيون ڇا ڪرن
حورون ٻي ساخته جنت ۾ ڪڙيون ٻيٺيون ڪلن.

لهرون پاڻيءَ ۾ ور ڪن ٿيون
گويا تلوارون رڻ ۾ جرڪن ٿيون.

ساري عالم کي هن ڪيو معمور
عرش تان فرش سڀ ٿيو نور ئي نور.

مست هاڻين جو ڪٽڪ آهه هوا تي ڪو اُٿيو
جوش مان آئي چڙهائي ڪري جا ئي برسات.

هن چمن ۾ صبح دم ناهي ڪا ڪوئلن جي قطار
جت سهيليون پاڻ ۾ گڏجي ڪليون ٿي بار بار
ناهه ڪبڪن جو ٽولو ۽ نه آهه طوطن جي تنوار
چال مستانی وٺي هو حسن جو جنهن ۾ وقار
مي جي بوتل جو انهن جي مرڪ ۾ هو ڪو اثر
ڪيف جنهنجي ڪان ڪريا ٿي نوجوان تي بيخبر

لڏيون ڪارڪون لال تارين ۾ ائين
وجهي ڪنوار ڪن ۾ ٿي پنڙي ڪي جئين
اوير جو تو سج، بحر ۾ اولهه جي ٻڏي
چوڙي وار رات ماتم لاءِ اچي
ساڙهيءَ جي سندس جهڳمڳ موهيو سڀ ڪي
هر ڪنهن ڪي لڳي دل جي، چو ڏک ڪٿي جو ڏسي؟

ان طرح عزيز جي شعر ۾ گلن ڦلن، وڻن ٽڻن، باغن بغيچن، ٻنين ٻارن، چراگاهن ميدانن، جيون جنتن، پکي پکڻن، مڇن ڪڇن، جبلن ٽڪرن، بيابانن خيابانن، بادلن وڄن، نهرن ندين، چشمن ڍنڍن، سج چنڊ ۽ تارن، رات ڏينهن، اماس چوڏس، خزان بهار، لوءِ لڪ ۽ برسات مطلب ته قدرت جي هر چيز ۽ هر نظاري جو چٽو چٽيل آهي. اهڙي وقت هنجي لفظن ۾ سنگيت پيدا ٿو ٿي جيئن ته:-

"ڦتا ڦوڳ ڦليا لڪر لنب لاٽا"

خلق خالق جي خوشي ماڻي ٿي چؤماسي ۾
۽ سندس ڪلپنا شڪتي پنهنجو آب تاب ٿي ڏيکاري:-

آشيانن ۾ پکي تيا تي ڪباب
ويو سڙي مهراڻ ۾ پڻ حباب

گرمي ايتري آهي جو آکيرن ۾ پکي پچي ڪباب پئي ٿيا ۽ ساگر ۾ پاڻيءَ! جو حباب پئي پريو! حباب چمڪندو آهي

خاص ڪري اُس ۾. ڪٿي ڪٿي عزيز ٻي جان چيزن جو ان طرح بيان ڪيو آهي جو اُهي جاندار ٻڌجي پيئون آهن :-

سر لهرون اُئي ٿيون ڏوڪين
گلاب لاٿو نقاب منهن تان
پسائي نرگس ٿو ناز نخوت
ساوڪ ٻه ٻلي، سس ڪٽي ٿي وه بيدار

جٿين شاعر معشوق جي حسن تان ٻلهار ٿو وڃي تٿين هو قدرت جي حسن تان به صدقي ٿو وڃي. ڪائناتي شاعرن جيئان هن برسات ۽ بهار تي طويل نظمون رچيون آهن ۽ پنهنجي مثنوين ۾ صبح، جنگ، بيابان، ماٿري وغيره جو بيان ڪيو اٿس ۽ نثر لکندي سهائي رات، سج جو اُڀرڻ، سج جو اُلهڻ، تارن ڀري رات جو ورنن ڪيو اٿس.

عزيز نه رڳو شاعر آهي پر هو ڪامياب نثر نويس پڻ آهي. ساميءَ تي لکيل سندس مضمونن مان ظاهر ٿئي ٿو ته هن ويدانتي ويچارن جو چڱو ئي اڀياس ڪيو آهي. **مان جيڪر ڪارو هجان ها ۽ منهنجي ٽوپي** جهڙا مضمون سندس مذاقي طبيعت، **مقاطن جو نيلام ۽ رنگ ۾ ڀنگ** سندس زميندار جيوت، **سج ۽ محبت** سندس سوچڻ جي عادت، **سهائي رات ۽ سج جو اُلهڻ** سندس ٻوليءَ جي ماهريت، **لطيفي لات ۽ ساٿيهه جي سڪ** سندس وطن دوستيءَ جي رنگت ۽ **غزل ۽ شعر و شاعري** سندس شعر لاءِ محبت ظاهر ڪن ٿا. ٻوليءَ جي رنگيني ۽ تازگي، خيال جي گهرائي ۽ بلندي، سوچڻ جي شڪتي ۽ اظهار جي قوت سندس نثر مان بکي ٿي.

نثر رچيندي عزيز سليس زبان جو استعمال ڪرڻ چاهي ٿو ته هيئن ٿو لکي :-

سارو ڏينهن سج جي سخت گرميءَ زمين تي باهه جا اُلا پئي وسايا. زمين لوهار جي ڪوري وانگر لپي ويئي هئي. جاين جي هوادار دربن منجهان ڪوسي لڪ اندر اچي جاين سان گڏ پنين، بسترن ۽ انسانن جي جسمن کي به تپائي ڇڏيو هو ماڻهو هن لوساٽ کان سڄو ڏينهن پئي لڇيا. هينئر مس مس شام آئي آهي. سج جي بدران آسمان تي چوڏهينءَ جي چنڊ ڪني ڪئي، تڏيءَ چانڊاڻ سان ڏينهن واريءَ باهه کي لٽارڻ شروع ڪيو آهي. چانڊوڪيءَ جو اهو ڇهڇٽو ڪهڙو نه من موهيندڙ ٿئي ٿو!

۽ جيڪڏهن ٺيٺ ٻولي ڪم آڻڻ چاهي ٿو ته لکي ٿو:-

جنهن ماڻهوءَ کي ڏورانهين منزل ماري مقصود جي جڳهه تي پهچڻو هوندو آهي، اهو جهڙي ڦڙيءَ جو ڪو به سانگو ڪو نه ساريندو آهي. آڙهر جو مغز ڪڄائيندڙ ۽ جگر جهلائيندڙ جهولو هجي يا سياري جي رت جمائيندڙ ۽ ڦقر ڦڙڪائيندڙ ٿڌ، ته به هو روڪجي نٿو سگهي. ڪاڙهي کان ڊڄي سر جو سانگو ڌاري ٿڌيءَ ڇانو ۾ ويهي وقت رهائڻ واري لاءِ ويجهي منزل به پرانهين آهي پر ساهه لوسائيندڙ لوهه ۾ به اٿي پنڌ پوندڙ لاءِ ڏور منزل به ويجهي تي پوي ٿي.“

نظم کي سرشار ڪندي عزيز ”ڪليات عزيز“، ”پيغام عزيز“، ”گلزار عزيز“، ”گلشن نظم“، ”آبشار“، ”شاعراڻي شمع“، ”صراحي“، ”ڀڳڙ ٻول“، ”سوز و ساز“، ”مصر جي راڻي“ ڪتاب تيار ڪيا. ٻيا به ننڍڙا ڪتاب ”للڪار“ (قومي گيت) ”مداح“ وغيره به نظم ۾ تيار ڪيل اٿس. نثر کي سرسبز ڪندي هن ٽي ناٽڪ ”ڪمار اجيتسنگهه“، ”مسٽر مجنو“ ۽ ”غريبان مار“، تنقيدي مضمونن جو ڳٽڪو ”گل و خار“، ادبي مضمونن جو مجموعو ”ادبي آئينو“ ۽ ”سامي“ لکيا.

بدلي توڙي ماڻسڪ لحاظ کان عزيز شاندار شخصيت جو مالڪ هو. هوُ زميينداري شان سان گذاري سگهندو هو ته فقيراڻي نموني بندگي به ڪري سگهندو هو. عزيز سنڌ جي هڪ مخصوص تهذيب جو نمائينده هو. سنڌي سياڻ ۽ شخصيت جو هر رنگ منجهس موجود هو.

اَڄ عزيز نه آهي، ته نه مئدان آهي ۽ نه مقابلو.

عزيز اُهو ذهن جو مالڪ هو جنهنجي چپن جي چرڻ جي انداز کي ڏسي گهڻن ماڻهن جا پير پرا ٿي ويندا هئا. ڳالهائڻ شروع ڪيائين پوءِ ته بس...... وڏا وڏا ٽسينگ ۽ تيسمارخان به ڪن مهٽيندا وتندا هئــا. سندس آتم وشواس ۽ اڇا شڪتي سندس لکڻيءَ جيئان ئي نهايت پختي هئي. موت کـي ويجهو ڏسي هوُ ٺهڪ ڏيندو رهيو. ڪال کـــي ساڻده ڪي سال تيلهو ڏيئي هوُ واپس موڪليندو رهيو ۽ جڏهين سچ پچ ويو تڏهين مصري پاڻي پي سمهيو! اُهڙا انسان وقت جي حدن کي پار ڪري لازمان ٿي وڃن ٿا ۽ سندس ئي گفتي ۾ —

”دنيا ۾ ڪئين آيا ڪئين پيا ويندا،
جي ويندا ڪڏهن جي نه ڪل ڪي ايندا،
پر ڪر هي ۽ پڪين جاتو انهن راز حيات،
جي غم ۾ کلي ماڳ ڏي راهي ٿيندا.“

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

پروفيسر پوپٽي هيراننداڻيءَ جا ڇپيل ڪتاب

ڪهاڻين جا مجموعا

(۱) رنگين زماني جون غمگين ڪهاڻيون ۱۹۵۴
(۲) پڪار ۱۹۵۵
(۳) ڪلي گلاب جي ساغر شراب جو
(۴) مون توکي پيار ڪيو ۱۹۷۵
(۵) خزان جو دؤر پورو ٿيو ۱۹۷۶

ناول

(۱) منجهو
(۲) حسرتن جي تربت
(۳) جيءَ ۾ جهوري تن ۾ تاس

ادب لطيف

(۱) روح سعدي رچ

مضمونن جا ڳٽڪا

(۱) هڪ پشپ پندرهن پنکڙيون
(سؤراشٽر يونيورسٽيءَ جي بي. اي لاءِ رکيل)
(۲) چون چڪڻ چمن ۾
(پوني يونيورسٽيءَ جي بي. اي آنرس لاءِ رکيل)
(۳) ڀارت جي اسٽري (ٻه ڇاپا)
(پوني يونيورسٽيءَ جي بي. اي لاءِ رکيل)
(۴) ڀاشا شاستر
(بمبئي يونيورسٽيءَ جي ايم. اي لاءِ رکيل)
(۵) مان ڇا آهيان (ويدانت جي سمجهاڻي)

(٦) سنڌي ساهتيہ جي جهلڪ
(٧) زندہ سا قوم رهندي
(سنڌيت جي هلچل تي لکيل مضمون)
(٨) ڏهن ڏينهن ۾ سنڌي سکو (انگريزيءَ دوارا)

ترجما

(١) شريمد ڀاڳوت (انگريزيءَ تان) ٻہ ڇاپا
(٢) ڪبير (نئشنل بوڪ ٽرسٽ پاران ڇپايل)
(٣) وويڪانند جيوني (هنديءَ تان) ٻہ ڇاپا

Scanned by Sindhi Sangat for promotion of Sindhi Language
www.SindhiSangat.com

ڀلنامو

صفح	سٽ	غلط	صحيح
١٩	٥	ارنست	ار نيست
١٩	٧	to it a	to it from the
١٩	١٣	danghters	daughters
١٩	١٧	lovelling	levelling
٢٠	١	سنڌي	سنڌيءَ
٢٠	١٦	ٻچيل	پڪل
٢١	١٣	ان طرح	ان ڪري
٢١	٢٠	Gr: at	Gr: of
٢٧	١٤	ڪشميري شخص	ڪشميريءَ
٣٥	١٦	ڪلوڙن	ڪلهوڙن
٤٦	٢٥	هيت	هيٺ
٤٧	٧	(Menander)	Menander
٤٨	٢٠	didicated	dedicated
٥٦	١٠	Reiativitity	Relativity
٥٧	١٧	چندن	چندولعل
٥٩	٢٥	سنڌي ليکڪا	سنڌي ليکڪ
٦٤	١٥	ناب	ٿاب
٦٥	١٨	اصلاحي	اصطلاحي
٦٩	١٩	چتر ڇايا	چٽر ڇايا
٧٠	٥	صبج	صبح
٧٠	٩	چاڙڻ چي	چاڙڻ جي
٧٠	٢٤	ليکڪن مان ٻين ڪن	ليکڪن مان ڪن
٧١	٣	اصلي	اَصلي
٧٦	١٩	ڪيٽن	ڪٽين
٨٢	١٨	عشن	عشق
٨٨	٥	بناولي	بنيادي
١١٦	٢٥	مهاويدار	مهاور يدار